

---

## Tweede Kamer, Begrotingsonderdeel Handel

### VERSLAG VAN EEN WETGEVINGSOVERLEG

Concept

De vaste commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking heeft op 5 oktober 2026 overleg gevoerd met de heer Sjoerdsma, minister van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, over:

- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking (XVII) voor het jaar 2027 (37020-XVII).**

Van dit overleg brengt de commissie bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking,  
Den Hollander

De griffier van de vaste commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking,  
Van der Leeden

**Voorzitter: Bamenga**  
**Griffier: Prenger**

Aanwezig zijn vijf leden der Kamer, te weten: Bamenga, Hoogeveen, Kröger, Lohman en Maes,

en de heer Sjoerdsma, minister van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking.

Aanvang 10.01 uur.

De **voorzitter**:

Goedemorgen. Welkom bij het wetgevingsoverleg Handel. Ik heet iedereen welkom: de mensen op de publieke tribune, de mensen thuis en online. Ik heet alle Kamerleden welkom en ook de minister. We hebben een spreektijd; iedereen heeft zich kunnen inschrijven voor zijn eigen spreektijd. We hanteren de volgorde voor een begrotingsbehandeling. Om te beginnen kan ik het woord geven aan mevrouw Kröger. Ik wil van tevoren nog wel even zeggen dat ik, om te beginnen, vijf interrupties wil toelaten. Dan kunnen we altijd kijken hoe dat verloopt en of er meer interrupties nodig zijn. Is dat goed? Ja?

Dan geef ik het woord aan mevrouw Kröger.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Dank u wel, voorzitter. Vandaag hebben we een apart wetgevingsoverleg Handel. Wat mij betreft is dat wederom een uiting van het feit dat handel in deze geopolitiek turbulente tijd zeer belangrijk is en immer belangrijker wordt. Enerzijds worden handelsbetrekkingen steeds vaker ingezet als dwangmiddel. Ondertussen wordt de internationale rechtsorde afgebroken. Dat alles vraagt om een actief en strategisch handelsbeleid, waarbij we samen optrekken met gelijkgestemde landen. Juist nu democratie, mensenrechten, klimaat en biodiversiteit onder druk staan, ligt de keuze voor: willen we die met ons handelsbeleid juist verder versterken of verder ondermijnen? Is handel een middel om, samen met partners, te zorgen voor een stabiele en veilige wereldorde, of kiezen we ervoor mee te bewegen met Trump en wordt handel een doel op zichzelf, louter om de Nederlandse welvaart aan te jagen?

Als we kijken naar de Monitor Brede Welvaart, is het duidelijk dat de impact van Nederlands handelen op elders en op later niet goed is. Dat is precies waar onze handel een rol in kan spelen. Als klein land, maar een speler van wereldformaat op handelsgebied, ligt veel van onze impact in onze handelsketens. Of het nou gaat om de scope 3-emissies, de ketenemissies op CO<sub>2</sub>, of om onze voetafdruk op landgebruik of mensenrechten, kleeft aan veel van wat wij importeren helaas een grote impact elders. Mijn vraag aan de minister is: ziet hij die impact? Hoe kijkt hij naar die Monitor Brede Welvaart en de conclusies daaruit? Als hij die conclusies van de Monitor Brede Welvaart serieus neemt, wat betekent dat dan eigenlijk voor de begroting zoals hij die bij ons heeft neergelegd? Wat zou er dan misschien anders moeten?

Sinds 2018 hebben we, vanwege de grote impact die wij wereldwijd hebben, de verplichte Toets Effecten Ontwikkelingslanden. Bij elk relevant wetsvoorstel moet dus worden gekeken wat de impact is op landen in het Mondiale Zuiden. Nu is deze toets in de afgelopen jaren nauwelijks toegepast. Wij begrijpen dat de toets in 2024 maar één keer is toegepast. In een vorig wetgevingsoverleg heb ik hier ook naar gevraagd, maar kwamen we eigenlijk nog niet heel veel verder. De minister gaf toen aan: het gebeurt in principe. Maar toch, als de toets maar één keer is toegepast, kan ik mij gewoon niet voorstellen dat er in 2024 maar één wet is geweest die enige impact had op het Mondiale Zuiden. Kan de minister aangeven wat er op zijn ministerie en de andere coherentieministeries gaat gebeuren om de toepassing van die toets echt te verbeteren?

Een van de belangrijkste gevolgen van ons handelen, is natuurlijk de immer verder uit de hand lopende klimaatcrisis. Terwijl grote delen van de wereld nu al hard geraakt worden door klimaatverandering, doet Nederland niet wat het moet doen, niet in eigen land en niet internationaal. Maar een lichtpuntje was toen voormalig premier Rutte tijdens de klimaatop in Glasgow aankondigde geen nieuwe publieke investeringen meer te doen in fossiel. De Glasgow Declaration kwam op een belangrijk moment. Daarin heeft met name de rol van exportkredietverzekeringen veel aandacht getrokken. Vorige week vroeg ik of de minister kan garanderen dat ontwikkelingsgelden in de Global Gateway niet naar fossiel gaan. Helaas was hij toen een stuk minder stellig dan Rutte in Glasgow. Alleen het "do no harm"-principe wordt geëerbiedigd. Dat lijkt me toch echt haaks staan op de Glasgow Declaration. Kan de minister hier verder op ingaan? Investeren in fossiel is namelijk echt het laatste wat we moeten doen. Wat betekent het nou voor ons eigen ontwikkelingsgeld? Wat betekent het voor Europees ontwikkelingsgeld? Zijn wij nou op geen enkele manier publiek geld in fossiel aan het stoppen?

Voorzitter. Een belangrijk instrument voor het verder brengen van imvo zijn de OESO-

richtlijnen. Toen ik er laatst in het debat naar vroeg, zag ik toch een zweem van trots bij deze minister toen hij aangaf dat hij als Kamerlid erop had aangedrongen dat de OESO-richtlijnen een verplicht onderdeel worden voor het hele BHOS-instrumentarium. Dat is goed en belangrijk wat mij betreft, maar hoe zit het met alle andere subsidies en aanbestedingen? Ik hoop dat hij, als coördinerend minister op dit terrein, echt zorgdraagt dat de OESO-richtlijnen ook op al die andere terreinen richtinggevend zijn. Ik neem het voorbeeld van wind op zee, waar de OESO-richtlijnen via het IMVO-convenant eerder wel stevig in de aanbestedingscriteria zaten, maar nu veel zwakker. Is de minister het met mij eens dat om effectief te zijn, de OESO-richtlijnen in alle subsidies en alle aanbestedingsinstrumentaria van de overheid zouden moeten gelden?

Voorzitter. Uiteindelijk is het natuurlijk vooral belangrijk dat we stevige wetgeving hebben om verantwoord ondernemen te borgen. Ik heb het in mijn bijdrage veel over maatschappelijk verantwoord ondernemen, omdat dat wat mij betreft een belangrijk onderdeel is van het handelsstuk van deze minister. We hebben gezien hoe onder druk van Trump en Amerikaanse oliebedrijven als ExxonMobil de Europese regels hiervoor zijn afgeschaft. Terwijl Europa een kans had om de rug recht te houden en koers te houden, deed het dat niet. Gelukkig kan Nederland hierin andere keuzes maken. Ik maak me grote zorgen over het gat tussen de Europese anti-wegkijkwetgeving en de CSDDD-richtlijnen. Deelt de minister die zorgen? Zo ja, wat gaat hij met die zorgen doen? Het kabinet kiest voor minimale invoering. Waarom? Wat betekent dit voor de reeds aangenomen wet tegen kinderarbeid? Hoe taxeert de minister dat gat? Wat betekent het eigenlijk dat we een wet hebben aangenomen om kinderarbeid tegen te gaan en we nu gaan leunen op Europese regels die daarin zwakker zijn? Hoe kijkt de minister naar het feit dat de klimaatplannen uit de CSDDD zijn gesloopt? Zou het voor onze bedrijven juist niet heel goed zijn om klimaatplannen te maken en op die manier op de toekomst voorbereid te zijn? Is groen ondernemen niet juist onze manier om ons comparatieve voordeel te behouden?

Voorzitter. Een grote zorg van mij is dat wij beleid maken om de klimaatimpact of mensenrechtenschendingen van bedrijven in handelsketens tegen te gaan, maar dat wij vervolgens schadeclaims krijgen van die bedrijven via de zogenaamde investeerder-staatsarbitrage oftewel ISDS. In veel van onze investerings- en handelsverdragen zitten clausules die het mogelijk maken voor multinationals om schadeclaims in te dienen buiten de nationale rechter om. Een voorbeeld daarvan hebben we vorige week aan de hand gehad tijdens het tweeminutendebat over Petrogas, een groot oliebedrijf uit Oman dat een schadeclaim heeft ingediend omdat wij overwinsten in de olie-industrie gingen belasten na de Russische inval in Oekraïne. Voor mij is dat het perfecte voorbeeld van waarom wij echt een heel groot probleem hebben met dat type investeerder-staatsarbitrage. Een ander voorbeeld is natuurlijk dat het Amerikaanse ExxonMobil ons aanklaagde toen wij met nota bene 146 van de 150 zetels in deze Kamer besloten om het Groninger gasveld te sluiten. Het is te bizar voor woorden dat democratische beslissingen in het algemeen belang op deze manier onder druk komen te staan. Want wat betekent dit eigenlijk, met de druk die het zet op het democratische proces? Durven we als politiek nog wel te doen wat nodig is, als er schadeclaims om de hoek wachten? Ik merk dat de minister zeer, zeer terughoudend reageert, iedere keer als ik het onderwerp "investeringsbescherming" ter sprake breng. Mijn eerste vraag is eigenlijk waarom dat is. Waarom is hij zo terughoudend op dit onderwerp? Kan de minister erkennen dat bepaalde vormen van investeringsbescherming echt een obstakel zijn voor fatsoenlijk klimaatbeleid? Op basis waarvan denkt hij dat de vernieuwde vorm die de EU nu hanteert, geen obstakel vormt? Kan hij mij daarvan overtuigen? Wat doen we met al

die verdragen die nog een vorm van investeringsbescherming bevatten en nu dus een obstakel vormen voor klimaatactie? Wat doen we met die hele backlog van tientallen investeringsverdragen die ISDS bevatten? Ik wil dat de minister hier echt scherper op reflecteert en dat hij deze zorgen van niet alleen mij maar ook heel veel maatschappelijke organisaties niet wegwuift.

Voorzitter. Een onderwerp dat ik eruit wil lichten qua maatschappelijk probleem is ontbossing. Ik heb jarenlang in Indonesië gewerkt bij het tegengaan van grootschalige tropische ontbossing. Met name de palmoliesector is een grote, grote aanjager van ontbossing. Helaas is Rotterdam een van de belangrijkste bestemmingen. Hoe gaat het nu met de invoering van de ontbossingswet? In hoeverre is in de voorliggende begroting het flankerende beleid geborgd dat nodig is om de ontbossingswet en CSDDD goed in te voeren? Hoe zorgen we er bijvoorbeeld voor dat we lokale maatschappelijke organisaties, vakbonden of smallholderorganisaties ondersteunen? Hoe kijkt de minister daarnaar? Hoe kijkt de minister naar het megaproject in Papoea, waar op grote schaal ontbossing plaatsvindt voor palmolie, rietsuiker en ook biobrandstof? Deelt hij mijn zorgen? Op welke manier spreekt Nederland zich hierover uit? Dat gaat over het behoud van biodiversiteit, maar het gaat natuurlijk ook over de landrechten van de bevolking in Papoea. Op grote schaal worden mensen van hun land verdreven. Is dit dan een onderwerp dat bijvoorbeeld op de agenda staat in de onderhandelingen over het handelsverdrag dat de EU momenteel aan het sluiten is met Indonesië? Hoe gaan de afspraken dat we Indonesië gaan ondersteunen om aan standaarden te voldoen, concreet in het conceptverdrag worden vormgegeven? Heeft de minister gezien dat de Amerikaanse douane een invoerverbod voor twee Indonesische palmolieplantages heeft aangekondigd vanwege de uitbuiting van medewerkers? Dat gebeurt onder de forced labour regulation in Amerika. Kijkt Europa daarnaar om daar navolging aan te geven? Kijkt zeker Nederland daarnaar, aangezien wij een van de grootste importeurs van palmolie zijn?

Voorzitter. Wij hebben het hier natuurlijk vaker over handelsverdragen. Wat mij betreft hebben we het dan met name over de vraag of het een hefboom kan zijn om mensenrechten aan te kaarten. Enerzijds vraagt deze tijd namelijk om meer handel, zeker met gelijkgestemde landen. Daarmee versterken we namelijk banden en zorgen we voor diversificatie, waardoor we niet afhankelijk zijn van bijvoorbeeld de VS en China. Maar iedere keer als we vragen of de minister gebruik kan maken van die hefboom, om bijvoorbeeld onderwerpen te agenderen, dan houdt hij dat toch af.

Ik geef een heel concreet voorbeeld. We hebben afgelopen week echt een stevig debat gehad over de gruwelijke oorlog in Sudan en over het feit dat de Verenigde Naties heel duidelijk zeggen dat de rol die de personen en entiteiten in de Emiraten in het conflict in Sudan spelen, echt significant is. Dat is door de VN heel hard benoemd.

Toch merk ik dan in het debat dat de minister dat eigenlijk niet over zijn lippen kan krijgen. Hij blijft zeggen "met dit ben ik het wel eens" of "dat vind ik wel", maar hij kan niet gewoon voluit zeggen: ik veroordeel de rol die de Verenigde Arabische Emiraten in het conflict in Sudan spelen, en ik spreek ze daar ook op aan. Dat was in het interruptiedebat eigenlijk ronduit pijnlijk wat mij betreft. Mijn vraag aan de minister is dus wat hier speelt. Welke belangen spelen hier? Waarom ligt dit zo gevoelig? Waarom lukt het niet om dit te benoemen? Ik hoop eigenlijk dat hij dat vandaag in dit debat wel doet.

Voorzitter. Tot slot de rol van het maatschappelijk middenveld. Als we met handel vrede

en veiligheid willen aanjagen, dan is de rol van het maatschappelijk middenveld namelijk echt cruciaal, zowel in Nederland als in productielanden. We moeten dat maatschappelijk middenveld versterken.

Ik wil een voorbeeld geven uit het werkbezoek dat wij aan Chili brachten. Wij spraken daar een man wiens boerderij en een deel van zijn familie bedolven zijn onder het puin van een verlaten lithiummijn. Dat was een gruwelijk verhaal. In Chili is er vanuit de overheid nauwelijks handhaving op milieuregels. Het is een land met een zeer kleine overheid, waar ongelofelijk veel geprivatiseerd is, en waar deze man echt nergens terecht kon met de pijn die hij had, maar ook niet met de mogelijkheid om dat bedrijf of een overheid ter verantwoording te roepen. Op zo'n moment zijn maatschappelijke organisaties eigenlijk cruciaal om zo'n slachtoffer bij te kunnen staan, maar ook om ervoor te zorgen dat dit niet nog een keer gebeurt en dat die lithium, waaraan zo veel leed zit, niet in handelsketens en uiteindelijk hier in Nederland terechtkomt.

De steun aan maatschappelijke organisaties kan lopen via een lokale ambassade, een civic space fund of via Nederlandse ngo's die met lokale partners werken, maar die is echt onderdeel van onze verantwoordelijkheid als we het hebben over maatschappelijk verantwoord ondernemen en de handelsketens. Als wij meer kritieke grondstoffen willen importeren, of het nou uit Chili of Congo is, dan moeten de lokale productiestandaarden op orde zijn. Die maatschappelijke organisaties zijn de oren en ogen in die landen. Dat is dus ook van belang voor de bedrijven die willen voldoen aan de nieuwe Europese regels over bijvoorbeeld ketenverantwoordelijkheid. Mijn vraag aan de minister is de volgende. Inhoudelijk maakt hij duidelijk een koerswijziging ten opzichte van zijn voorgangers van de PVV en de VVD. Hij spreekt dus vele en warme woorden over maatschappelijke organisaties en het maatschappelijk middenveld. Maar hoe zit het nou precies met de budgetten? Ik vind het lastig om te zien dat relatief weinig geld die kant op gaat. Hoeveel geld gaat er vanuit begrotingsartikel 1, Handel, waar we vandaag over spreken, naar de ondersteuning van productielanden bij het voldoen aan standaarden op het gebied van verantwoord ondernemen? En hoeveel gaat er dus naar maatschappelijke organisaties om daarbij een rol te spelen?

Voorzitter, hiermee rond ik af. Op het moment dat grote handelsmachten ervoor kiezen om democratie, mensenrechten, internationale spelregels en klimaatbeleid af te breken, moet Europa juist koers houden en de rug rechten. Dat vraagt om een heel helder kompas om op te koersen. In woord lijkt de minister dit kompas zeker te hebben, maar in daad merk ik op vlakken dat hij terughoudend is. Dat is wat mij betreft waar dit debat vandaag over gaat.

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Kröger. Ik zie in ieder geval dat er één interruptie is van de heer Hoogeveen.

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Ik heb het betoog van mevrouw Kröger aangehoord. Eén ding bleef wel bij mij hangen: wat is volgens mevrouw Kröger nou het primaire doel van het sluiten van handelsverdragen? Kan mevrouw Kröger dat nog eens herhalen?

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Ik zit heel even na te denken over het woord "primair" in deze zin, maar wat mij betreft is een belangrijk doel dat handelsverdragen, in een wereld waarin we merken dat de internationale rechtsorde onder druk staat, waarin handel steeds vaker wordt gebruikt als drukmiddel en waarin het belangrijk is om onze geopolitieke afhankelijkheden te diversifiëren, een ongelofelijk belangrijk middel zijn om relaties aan te gaan vanuit gelijkwaardigheid en wederzijds belang. Uiteindelijk draagt dat bij aan vrede en stabiliteit.

**De voorzitter:**

Een vervolgvraag.

**De heer Hoogeveen (JA21):**

Dat is een iets ander antwoord dan wat mevrouw Kröger net in haar betoog zei. Daarin zei ze namelijk dat het sluiten van handelsverdragen — ik parafraseer even — vooral belangrijk is om te dienen als een hefboom voor mensenrechten en klimaat. Los van de vraag of ik het nu honderd procent goed parafraseer of niet: erkent mevrouw Kröger ook dat het aangaan van internationale handelsrelaties als primair doel heeft om voor Europa te zorgen voor betere handelsrelaties en economische groei? Is dat ook iets wat mevrouw Kröger herkent?

**Mevrouw Kröger (PRO):**

Als de heer Hoogeveen goed naar mijn antwoord had geluisterd, dan is voor mij vooral het onderscheid dat handel niet een doel op zichzelf is, maar een manier om relaties te hebben. Handel moet niet alleen het eigen belang dienen. Ik denk dat het feit dat wij handelsverdragen ook als hefboom hebben om bepaalde zaken die van groot belang zijn voor veiligheid en voor een stabiele wereldorde aan de kaak te stellen, ook een doel is van handelsrelaties.

Ik weet dat de heer Hoogeveen dit absoluut niet met me eens is. Ik weet ook dat hij heel graag ziet dat wij één gesprek hebben waarin we praten over mensenrechten of klimaat en dat wij de taal rond handel daar bijna van spenen. Ik denk dat dat precies is wat we niet moeten doen. Dat is precies waarom we CSDDD hebben, waarom we wetgeving hebben en waarom we in handelsverdragen ook clausules hebben over mensenrechten en klimaat. Juist onze handel heeft namelijk een gigantische impact op brede welvaart. We kunnen volgens de Monitor Brede Welvaart van alles doen aan het klimaat in Nederland, maar heel veel van onze impact zit in die handelsketens. Ik denk dat het in ons aller belang is om daar iets mee te doen.

**De heer Hoogeveen (JA21):**

Een laatste punt hierover, hoor. Het zijn allemaal hele nobele doelen als je kijkt hoe je die relaties via handel kan versterken en hoe je, zeg maar, de groene gospel kan verspreiden over de hele wereld. Alleen, we zien in de huidige geopolitieke tijden dat wij afhaken in plaats van aanhaken op het gebied van handel. Kijk naar onze groei van het bbp: we zitten op 1,1%. Vergeleken met Amerika en China is dat een schijntje. Kijk naar onze exportgroei: wij zitten op 0,5%. Als je het vergelijkt met andere delen van de wereld, is dat een schijntje. Ik probeer mevrouw Kröger er toch voor te laten waken dat onze handelspartners ook afhaken als wij zo doorgaan met het invoeren van een barrage aan wet- en regelgeving en steeds dieper in die keten gaan kijken. President Macron zei het ooit: we leven nu in een wereld van carnivoren en als wij een herbivoor blijven, dan vissen we achter het net.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Volgens mij zit het fundament van het meningsverschil tussen JA21 en PRO erin dat JA21 eigenlijk "de groene gospel versus geopolitiek" zegt, terwijl ik denk: als er iets is wat cruciaal is voor onze veiligheid, voor onze economische zekerheid op de lange termijn en voor een op alle mogelijke manieren bestendige toekomst, inclusief de mogelijkheid om überhaupt groei te hebben, dan is het wel klimaatbeleid. Klimaatbeleid is dus het meest geopolitieke wat je kan doen. Daarvoor moet je het wel slim en strategisch doen — daar kan ik een heleboel kritiek op hebben en vragen over stellen aan deze minister — maar het idee dat geopolitiek en veiligheid contrair zijn aan klimaatbeleid, is echt een heel fundamenteel verschil tussen JA21 en PRO. Ik ben eigenlijk heel blij dat deze minderheidscoalitie op dit onderwerp in ieder geval duidelijk meer naar PRO kijkt.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Ik zie in ieder geval twee andere interrupties, één van de heer Lohman en één van mevrouw Maes. Allereerst de heer Lohman.

De heer **Lohman** (CDA):

Ik vind het gesprek dat net even plaatsvond heel interessant. Mijn vraag ging daar eigenlijk ook over. Ik was ook mee op werkbezoek. Het signaal dat wij een aantal keren kregen, was inderdaad dat mensen heel graag willen handelen met Europa. Als ze moeten kiezen tussen China en de Verenigde Staten qua waarden, wat dus eigenlijk een laagje dieper gaat, zien ze veel meer overeenstemming met de Europese waarden. Dat is letterlijk een aantal keren tegen ons gezegd. Toch lijken het in de praktijk inderdaad twee dingen: handel en op waarden gebaseerde handel, zoals ik het dan maar even noem. Hoe zouden we dat toch wat dichterbij elkaar kunnen brengen? Misschien zou mevrouw Kröger daarop kunnen reflecteren.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Ik denk dat het belangrijk is om veel strategischer te zijn in ons handelsbeleid, maar ook in ons economische beleid. Daarbij is het belangrijk om dan echt te zeggen: wij denken dat in die groene bedrijvigheid, industrie en handel niet alleen voor ons als Europa een comparatief voordeel zit, maar ook dat de toekomst daar überhaupt in zit. Het is dan ook belangrijk om met name daar in je handelsinstrumentarium op in te zetten en daar de banden te proberen aan te halen. Helaas zien we nu in Europa natuurlijk precies de omgekeerde beweging. We zien eigenlijk dat elke zin begint met "geopolitiek belangrijk" en dat er vervolgens volgt dat het nodig is om met een Omnibus heel veel van onze beschermende regels af te zwakken. Ik denk dat dat voor mij één stuk is. Het andere is echt die versterking van het maatschappelijk middenveld. We hebben ooit als idee hulp en handel in één ministerie bij elkaar gebracht. In eerdere debatten ging het over de Dutch Diamond of, als het gaat om het versterken van maatschappelijke organisaties, om echt de oren en ogen on the ground te zijn. Nu merk je toch weer dat er in deze begroting heel veel focus op handel zit, maar dat de inbedding toch tegenvalt, wat mij betreft.

De heer **Lohman** (CDA):

Ik denk dat dit ook een ingewikkelde discussie is. De zoektocht is: hoe kunnen we ervoor zorgen dat we überhaupt nog bezig zijn met verduurzaming in ketens ten opzichte van onze concurrenten op het wereldtoneel? Mijn vraag aan mevrouw Kröger is: hoe zorgen we ervoor dat we dat nieuwe narratief over handel, dat we het uit elkaar hebben getrokken en dat we het nu weer bij elkaar brengen, wat al een aantal jaren hier

in de Kamer bezig is, een praktische invulling geven in het afsluiten van dit soort handelsakkoorden? We lopen daarin vaak tegen belemmeringen aan, zoals de langdurige tijd voordat iets wordt geratificeerd; dat hebben we ook een aantal keren gehoord.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

We krijgen volgens mij een aantal handelsverdragen op ons af als Kamer. Ik denk dat het heel interessant wordt om precies met deze blik naar die verdragen te gaan kijken. Wat mij betreft is de basis dat juist tijdens een afkalving van de internationale rechtsorde en op het moment dat de democratie onder druk staat en de klimaatcrisis helemaal uit de klauwen loopt, het belangrijker dan ooit is om te zorgen dat we ook met handel bijdragen aan beleid en ontwikkelingen die helpen voor onze vrede en veiligheid op de lange termijn. We moeten dus echt waakzaam zijn op het moment dat klimaat of mensenrechten tegenover geopolitiek, veiligheid of realisme worden gesteld. Ik vind dat klimaatbeleid en mensenrechtenbeleid het meest realistische beleid is dat je kan voeren.

Mevrouw **Maes** (VVD):

Ik was zeer geïntrigeerd door het verhaal van mevrouw Kröger. Ik vond het ook een heel interessant verhaal, maar tegelijkertijd ben ik een VVD'er, dus kijk ik natuurlijk ook wat meer met een handelsblik naar dit verhaal. Ik zou mevrouw Kröger het volgende willen vragen. U bent best kritisch op handelsverdragen. U heeft keurig uitgelegd wat daarachter steekt. Maar ik kan mij zo voorstellen, een beetje aanhakend bij wat meneer Hoogeveen zei: de landen waarmee wij handelsverdragen sluiten, willen op gelijkwaardige basis met ons worden behandeld. We zien dat er een aantal landen op een andere manier ... We kunnen China en de VS noemen, maar ongetwijfeld zijn er ook andere landen. Ik kom tot mijn vraag, hoor. Ik kan mij zo voorstellen dat die landen, als zij naar ons kijken, ook denken: ja, waarden, mensenrechten, klimaat, allemaal belangrijk, maar we willen ook gewoon een goede deal sluiten. Als je op basis van gelijkwaardigheid naar een ontwikkelingsland kijkt, hoe is het dan mogelijk dat u puur kijkt naar de waarden die voor ons zo belangrijk zijn, zoals klimaat en mensenrechten? Maakt het dan wel dat u tot gelijkwaardige handelsverdragen kan komen?

De **voorzitter**:

Graag via de voorzitter spreken. Ik geef mevrouw Kröger het woord.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Ik denk allereerst dat het best een misvatting is. Als ik spreek met de vrouwen uit Papoea die hier op bezoek waren, wier land wordt afgepakt, wier post verdwijnt, die gruwelijke dingen meemaken daar, dan heb ik niet het idee dat mensenrechten alleen mijn waarden zijn. Dat zijn ook hun waarden. Hetzelfde geldt voor klimaat. Als ik spreek met de vrouw uit Pakistan wier dorp is weggevaagd, dan heb ik niet het idee: o ja, dat klimaat; nee, dat is mijn ding, dat is niet van haar. Ik denk dat het soms zo kan zijn dat overheden in een onderhandeling misschien minder klimaatinzet willen, maar dat ik dat wel even moeten scheiden. De aanpak van de klimaatcrisis is een mondiaal commitment in een verdrag van Parijs, waar wij allen aan gehouden zijn. Dat even als eerste. Ik ben het er wel mee eens dat er wat betreft gelijkwaardigheid nog iets anders zit. Ik denk dat het best moeilijk is om in gelijkwaardigheid te onderhandelen als er zo'n ongelofelijk lange tijd van ongelijkwaardigheid is geweest. Er is natuurlijk ook best een kloof aan gelijkwaardigheid te beslechten. Met de ene hand delen we landbouwsubsidies uit aan onze boeren, maar daarmee maken we ondertussen deels de Afrikaanse landbouw kapot. We doen allerlei dingen op het moment dat het ons uitkomt om onze eigen

productie te bevorderen, maar daarbij houden we die ongelijkwaardigheid eigenlijk juist in stand. Ik denk dat die gelijkwaardigheid er dus ook om vraagt dat je beleidscoherentie — daar hebben we dat immer saaie woord weer — op een heleboel terreinen uitvoert. Ik ben het wel geheel met mevrouw Maes eens dat het ingewikkeld is.

De **voorzitter**:

Dan ga ik terug naar mevrouw Maes.

Mevrouw **Maes** (VVD):

Nee.

De **voorzitter**:

O, niet. Ik zie verder geen andere interrupties, dus dan zou ik graag naar de volgende spreker willen gaan. Dat ben ik zelf. Ik kijk of een van de collega's het voorzitterschap van mij wil overnemen. Mevrouw Kröger wil dat doen. Ik geef het woord aan mevrouw Kröger als voorzitter.

**Voorzitter: Kröger**

De **voorzitter**:

Dank u wel. Ik geef het woord aan de heer Bamenga voor zijn bijdrage.

De heer **Bamenga** (D66):

Dank u wel, voorzitter. De wereld waarin we handeldrijven, is fundamenteel veranderd. Lange tijd konden we handel vooral zien als een motor voor economische groei en wederzijdse welvaart. Vandaag de dag gaat handel steeds nadrukkelijk over macht, veiligheid en geopolitiek. We zien hoe landen tarieven, sancties, grondstoffen en technologie inzetten om hun eigen positie te versterken ten koste van andere landen. Waar macht boven recht wordt gesteld, zijn het uiteindelijk de gewone mensen die daarvoor de hoogste prijs betalen. In Sudan, Congo en Papoea zien we daarvan schrijnende voorbeelden. In die wereld kan Europa zich niet veroorloven om slechts toeschouwer te zijn. We moeten onze economische kracht beter organiseren door meer Europees samen te werken en we moeten strategische afhankelijkheden verminderen door nieuwe en gelijkwaardige partnerschappen aan te gaan. Juist wanneer handel steeds meer een instrument van macht wordt, moeten wij laten zien dat economische kracht en het recht hand in hand samen kunnen gaan. Ik ben daarom blij om te zien dat deze begroting die ambitie uitspreekt. Terwijl we aan de slag gaan met die ambitie, zie ik voor deze begroting nog drie kansen. Ten eerste: een proactieve Europese handelsagenda. Ten tweede: Europese harmonisatie van exportcontroles. Ten derde: handhaving van fundamentele normen, waarden en mensenrechten.

Allereest de eerste kans die ik zie. Laten we een proactieve Europese handelsagenda opstellen. Europa heeft veel te bieden. Kijk naar chiptechnologie. Vanuit de regio Eindhoven levert ASML machines die onmisbaar zijn voor de productie van de meest geavanceerde chips ter wereld. Zonder de machines en kennis van Europese bedrijven als ASML kan de wereld de meest geavanceerde chips nauwelijks produceren. Het is technologie die cruciaal is voor technologie, van AI en smartphones tot defensie. Kijk naar de energietransitie. Europa beschikt over hoogwaardige kennis en industrie op het gebied van windenergie, waterstoftechnologie, netwerken en andere schone technologie. Kijk naar onze economische macht. Met zo'n 450 miljoen consumenten is de Europese interne markt een van de grootste ter wereld. Wie toegang wil tot die markt,

kan niet zomaar om onze regels en standaarden heen. Die kracht wordt ook buiten Europa gezien. Canada zoekt juist nu nadrukkelijk toenadering tot de Europese Unie om de economische en strategische samenwerking te verdiepen. Het voorstel om Canada het eerste geassocieerde lid van de EU te maken, biedt daarom kansen. Mijn vraag aan de minister is: wat gaat dit geassocieerd lidmaatschap concreet opleveren? Wat wordt de Nederlandse inzet en met welke andere landen kunnen we op deze manier onze krachten bundelen?

Voorzitter. Wat wij als Europa te bieden hebben aan technologische innovaties, kennis, bedrijven en gezamenlijke markt kunnen we het beste benutten als we samen het wereldtoneel opgaan. Dat kan bijvoorbeeld met gezamenlijke Europese handelsmissies, onder leiding van de Europese Commissie en gericht op strategische sectoren. Is de minister bereid binnen de EU te pleiten voor zulke gezamenlijke Europese handelsmissies met brede bedrijvendelegaties en kennisinstellingen in strategische sectoren? Global Gateway kan daarbij een belangrijke route zijn. Europese bedrijven en kennisinstellingen kunnen samen met lokale partners projecten ontwikkelen, maar dan moeten die partners vanaf het begin meebetalen en investeren om ook hun economie te versterken. Hoe zorgt de minister ervoor dat Nederlandse en Europese deelname aan Global Gateway aantoonbaar bijdraagt aan lokale banen, kennisoverdracht en economische ontwikkeling?

Voorzitter. Dan de tweede kans die ik zie. Laten we onze exportcontroles meer Europees organiseren. Samen proactief optreden op het wereldtoneel betekent ook gezamenlijk optreden wanneer onze economische veiligheid onder druk staat. Neem opnieuw onze chiptechnologie. Als een grootmacht Nederland onder druk zet vanwege technologie die van strategisch belang is voor heel Europa, dan is dat niet alleen een Nederlands probleem, maar ook een Europese kwestie. Hetzelfde geldt voor exportcontroles. Het heeft weinig zin als Nederland de export van gevoelige technologie beperkt, terwijl vergelijkbare technologie vanuit een andere Europese lidstaat alsnog bij dezelfde eindgebruiker terecht kan komen. Ook daarin moeten we binnen Europa veel meer één lijn trekken, met gezamenlijke veiligheidsafwegingen, betere informatie-uitwisseling en zo veel mogelijk dezelfde regels en handhaving. Zeker bij snel ontwikkelde strategische technologieën, zoals chips, fotonica en kwantum, is dit belangrijk, om niet tegen elkaar uitgespeeld te worden en om zelf te kunnen bepalen welke technologie we als Europa willen beschermen vanuit ons eigen veiligheidsbelang. Is de minister bereid de evaluatie van de Europese dualuseverordening te benutten om te komen tot meer gezamenlijke veiligheidsafwegingen, verdere harmonisatie van Europese exportcontroles en een gelijk speelveld voor Europese bedrijven?

Voorzitter. Dan de derde kans die ik zie. Laten we onze economische kracht hand in hand gaan met onze fundamentele waarden en mensenrechten. Een sterker Europa betekent voor mij dat we onze economische belangen behartigen zonder fundamentele waarden en mensenrechten uit het oog te verliezen. Een sterke handelspositie mag namelijk nooit worden gebouwd over de ruggen van anderen. Dat betekent dat we misstanden bij handelspartners bespreekbaar maken, dat we bereid zijn te handelen wanneer gesprekken onvoldoende opleveren en dat we kritisch kijken naar onze eigen handelsketens. Dragen die handelsketens bij aan duurzame ontwikkeling of dragen ze bij aan uitbuiting, mensenrechtenschendingen of oorlogseconomieën? Hoe voorkomt de minister dat onze handelsrelaties oorlogseconomieën versterken? Welke concrete consequenties verbindt hij aan handelspartners die blijven bijdragen aan ernstige mensenrechtenschendingen?

Voorzitter. Hoe belangrijk dat is, zien we bijvoorbeeld in Papoea. In Papoea is op dit moment het grootste ontbossingsproject ter wereld gaande. Daar wordt op grote schaal bos gekapt voor onder andere palmolieplantages, terwijl de lokale bevolking onder druk wordt gezet om land af te staan. Het gaat om een voorgenomen kap van 2,3 miljoen hectare oerbos om palmolieplantages aan te leggen. Dat is ruim twee derde van het landoppervlak van Nederland aan bos. 40.000 inheemse Papoea's dreigen daarmee hun leefomgeving, cultuur, bestaanszekerheid en perspectief kwijt te raken. Niet onbelangrijk: Nederland is de grootste importeur van palmolie in Europa. Ondertussen hebben de Europese Unie en Indonesië de onderhandelingen over een handelsakkoord afgerond. Welke concrete stappen zet de minister richting Indonesië en de EU om ontbossing en schendingen van rechten van de lokale bevolking tegen te gaan? Hoe gaat hij de duurzaamheidsafspraken in het handelsakkoord daarvoor daadwerkelijk inzetten?

Uit onderzoek blijkt dat palmolie uit gekapt oerwoud in de Indonesische fabrieken wordt vermengd met schone palmolie, waardoor het traceren van conflictpalmolie aan de Europese grens onmogelijk wordt gemaakt. Hoe is de minister in het kader van de Europese ontbossingsregels van plan om te voorkomen dat de conflictpalmolie de Europese markt betreedt? Wat in Papoea gebeurt, laat ook zien waarom Europese bedrijven zicht moeten hebben op hun handelsketens. Wie verantwoordelijkheid moet nemen voor mensenrechten, arbeidsomstandigheden en natuur, moet ook kunnen weten waar producten vandaan komen en waar de risico's zitten. Daarbij mogen we van bedrijven verantwoordelijkheid vragen, maar we moeten ze ook helpen om die verantwoordelijkheid waar te maken. Daarom hebben wij eerder, samen met de VVD en CDA, al een motie ingediend om de ondersteuning van bedrijven via de SER voort te zetten en te onderzoeken hoe sectorafspraken over internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen kunnen worden uitgebreid naar meer sectoren.

Ik heb de volgende vragen aan de minister. Hoe geeft de minister uitvoering aan deze motie? Welke stappen zijn inmiddels gezet om meer sectoren te ondersteunen? Wanneer ziet de Kamer daarvan de resultaten? Is de minister bereid om deze ondersteuning ook na afloop van het huidige subsidieprogramma in 2029 voort te zetten?

Tot slot, voorzitter. De wereld waarin we handel drijven is veranderd. Europa heeft de technologische innovaties, de kennis, de bedrijven en de economische kracht om onze eigen koers te bepalen. De opdracht is wat mij betreft helder: laten we die kracht gezamenlijk organiseren, waar nodig beschermen en altijd verantwoord inzetten. Economische kracht en het recht hoeven geen tegenpolen te zijn. Ik zou zeggen: laten we als Europa het voorbeeld stellen dat ze wel degelijk hand in hand kunnen gaan.

Dank u wel.

**De voorzitter:**

Dank u wel. Ik kijk of er interrupties zijn. Ik zou zelf graag een interruptie willen plegen, dus ik kijk even naar de leden of dat akkoord is. Dat is het geval.

De heer Bamenga hield een mooi betoog over het belang van mensenrechten en het tegengaan van mensenrechtenschendingen in onze handelsketens. Mijn vraag is eigenlijk of de heer Bamenga met hetzelfde ongemak en dezelfde pijnlijkheid keek naar

het interruptiedebat met de minister van afgelopen donderdag, waarin het de minister niet lukte om gewoon de woorden uit te spreken dat entiteiten en personen in de Verenigde Arabische Emiraten een significante verantwoordelijkheid hebben voor het gruwelijke geweld in Sudan. Deelde hij mijn ongemak?

De heer **Bamenga** (D66):

Ik deel veel dingen, maar in dit geval niet hetzelfde ongemak als mevrouw Kröger, omdat ik de minister dat wel verschillende keren heb horen zeggen. Ook in eerdere debatten die wij hebben gehad over de situatie in Sudan heb ik hem helder horen zeggen dat hij niet terugdeinst voor hetgeen daar op dit moment gebeurt en wie daar verantwoordelijk voor zijn. Maar goed, het is uiteindelijk aan de minister zelf om dat vandaag misschien nog een keer te herhalen. Ik heb dat dus anders gehoord.

De **voorzitter**:

Dan geef ik het voorzitterschap terug aan de heer Bamenga.

**Voorzitter: Bamenga**

De **voorzitter**:

Dank u wel. Dan heb ik nu weer de voorzittershamer. Ik wil graag de volgende collega het woord geven, namelijk de heer Hoogeveen van JA21.

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Dank u, voorzitter. We kijken vandaag naar een radicaal andere BHO-begroting dan vorig jaar. Er springt meteen in het oog dat er 1,1 miljard aan ontwikkelingshulp bij komt voor de komende drie jaar, maar daar hebben we het vandaag niet over. Vandaag gaat het over het belangrijkste begrotingsonderdeel, namelijk handel.

Voorzitter. We memoreren in deze commissie vaak, maar eigenlijk nog niet vaak genoeg, dat een derde van ons nationale inkomen en onze werkgelegenheid te danken zijn aan handel met het buitenland. Vrijhandel is onze bread and butter. Maar dat verdienvermogen staat onder druk. Dat komt niet alleen door handelspartners die tariefmuren opwerpen en dirigistische industriepolitiek bedrijven, maar ook door onszelf, door een overwoekerend woud aan opgelegde regels. Ook hier zien we iets bij de overheid dat ik graag vergelijk met zelfrijzend bakmeel, en dat terwijl het kabinet, in al haar wijsheid, deregulering juist tot een van haar speerpunten heeft gemaakt.

De Handelsbegroting lijkt daarbij helaas buiten schot te blijven, en dat in deze geopolitiek woelige tijden, waarin we het ons niet kunnen veroorloven om bedrijven met een nog grotere rugzak de wereldmarkt op te sturen. Het gaat telkens over een gelijk speelveld, maar laten we dan eens meegaan met een Nederlandse onderneming die daadwerkelijk zaken wil doen buiten Europa. Er is een markt, er is een koper en er is een wil om te leveren. Dan begint al het zoekwerk. Die zoektocht is in eerste instantie het gevolg van wat de laatste decennia in Brussel bedacht is. Indachtig het Brussel-effect zou Europa zo'n grote afzetmarkt zijn dat we onze normen ook buiten Europa konden laten gelden. Zo kwamen achter elkaar de CSRD, de CSDDD, ETS en het daaruit volgende CBAM, de Forced Labour Regulation ... Zo kan ik nog wel even doorgaan. Ze zijn allemaal verschillend van aard, maar hebben bij elkaar opgeteld dezelfde uitkomst: er moet meer informatie worden verzameld, er moeten meer ketens inzichtelijk worden gemaakt, er zijn meer rapportageverplichtingen en er wordt meer verantwoordelijkheid neergelegd bij het Europese bedrijf.

Voorzitter. Buiten de formele reikwijdte vallen betekent niet dat je geen regeldruk ervaart. Grote bedrijven en financiers schuiven informatievragen immers ook weer door naar hun leveranciers. Juist het mkb heeft niet de complianceafdelingen waarmee grote multinationals dit wél kunnen opvangen. Gelukkig is Brussel zich er inmiddels in den brede van bewust dat aan dit alles een prijskaartje hangt. Het water staat bedrijven inmiddels tot aan de lippen. Het woord "concurrentiekracht" is daarmee noodgedwongen weer in de mode geraakt. Dus worden regels via Omnibuspakketten in alle haast teruggesnoeid. Dat is terecht, maar dan is het wel handig als Nederland daar vervolgens niet zelf weer verdiepingen bovenop bouwt.

Zodra ons bedrijf eenmaal uit het Brusselse labyrint is, waar natuurlijk nog de naleving van sancties en exportcontroles bovenop komen, besluit men: de Nederlandse overheid zegt ons te willen helpen bij het internationaal ondernemen, dus laten we kijken wat zij te bieden heeft. Men schrijft zich in voor een handelsmissie. Daar verschijnt op de bijsluiter dat bedrijven bij RVO-missies moeten verklaren volgens de OESO-richtlijnen te handelen. RVO biedt daarbij een heuse mvo-zelfscan aan. Ik heb hier eerder al eens met de minister van gedachten over gewisseld. U ziet: OESO-richtlijnen heten "richtlijnen", maar wie bijvoorbeeld alleen al met de overheid op handelsmissie wil, ontkomt er niet aan. VNO-NCW en MKB-Nederland schrijven dat het ondanks alle moeite logisch is dat er geen stijging meer zit in het aantal bedrijven dat de OESO-richtlijnen onderschrijft, omdat — ik citeer — "men de juridische implicaties van deze brede richtlijnen gewoonweg niet goed meer kan overzien". Men ziet door de bomen het bos niet meer.

Voorzitter. Er wordt een project gevonden. Krijgt men de financiering echter niet rond, dan komt Invest International in beeld. Ook daar gaat de beoordeling inmiddels veel verder dan de vragen: Is dit een goed bedrijf? Is dit een levensvatbaar project? Draagt het bij aan economische groei? Komt het geld terug? Voor mkb en mid-corporates geldt bijvoorbeeld dat de onderneming impact moet creëren op een of meerdere Sustainable Development Goals, met bijzondere aandacht voor duurzame economische groei en klimaatweerbaarheid. Voor financiering wordt daarnaast de ESG-benadering van het bedrijf beoordeeld. Aan de andere kant staan harde uitsluitingen. Invest International financiert volgens zijn uitsluitingslijst geen kolenprojecten en geen ontwikkeling van olie- of gasreserves.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Misschien had ik de hele reis die de heer Hoogeveen schetst moeten uitluisteren, maar ik viel erover dat hij zei dat het allang niet meer draait om de vraag of het een goed bedrijf is. Is een bedrijf dat kinderarbeid in de productieketen heeft voor de heer Hoogeveen een goed bedrijf?

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Ik denk dat het bij de vraag of iets een goed bedrijf is, in eerste instantie gaat om de vragen: Is het een financieel gezond bedrijf? Is het project dat het aangaat winstgevend? Is het attractief voor de Nederlandse economie? Worden daarbij Nederlandse standaarden gewaarborgd volgens de standaarden die wij onszelf opleggen? Ja.

De **voorzitter**:

Er komt een vervolginerruptie van mevrouw Kröger.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Nogmaals, stel dat een bedrijf kinderarbeid of grootschalige uitbuiting in het productieproces heeft zitten. Dat is een goede manier om financieel winstgevend te zijn. In de definitie van JA21 ben je dan dus een goed bedrijf. Is een bedrijf met uitbuiting van arbeiders of kinderarbeid een goed bedrijf voor meneer Hoogeveen?

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Ik vind dat lastig te definiëren. Ieder land en iedere markt heeft zo zijn eigen standaarden en regels. Als je ergens internationaal zakendoet, vind ik ten principale dat dat een contract tussen het bedrijf en de afnemer of investeerder. Daar moet eigenlijk zo weinig mogelijk overheidsbemoeienis tussenkomen. Dat neemt natuurlijk niet weg dat je als Nederlands opererend bedrijf, met diensten en producten die je aanbiedt aan de Europese markt of internationaal, wel in bepaalde standaarden moet volharden. Daar ben ik het helemaal mee eens. Tegelijkertijd moet je daar niet in doorschieten. Zoals ik al zei, heeft ieder land namelijk zijn eigen rules and regulations. Als je steeds dieper in de keten gaat kijken en je steeds meer moet gaan rapporteren naar bepaalde standaarden, dan maak je het zakendoen uiteindelijk ook steeds moeilijker. Het is dus een balans. Maar om de vraag van mevrouw Kröger te beantwoorden: als we het hebben over de Forced Labour Regulation, over CSDDD en over steeds dieper in die keten kijken, dan denk ik dat dat niet goed is voor Nederland als vestigingsklimaat en als het gaat om investeringsmogelijkheden.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Ik neem specifiek kinderarbeid als voorbeeld, omdat ik ervan uitging dat dat een praktijk is waarvan wij universeel, van links tot rechts, met elkaar zeggen: nee, dat moet je écht niet in je keten hebben zitten. Ik noem bedrijven die bijzonder winstgevend zijn omdat ze kinderen uitbuiten. Dat is niet het soort winstgevendheid bij bedrijven waarvan we zeggen: dat vinden wij goed. Maar het wordt in het antwoord van JA21 duidelijk dat dat voor JA21 niet het geval is. Dan rest mij eigenlijk de vraag: is er geen ondergrens? Anything goes?

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Ik was een tijd geleden op werkbezoek bij een textielondernemer. Die ondernemer zorgt ervoor dat die hele leveringsketen en alle investeringsrelaties die zij aangaan, aan de standaarden van dat bedrijf en van de Nederlandse wet- en regelgeving voldoen. Maar ja, als jij een jasje koopt en er stiksels of knopen in zitten, worden die in bepaalde landen geproduceerd en kun je waarschijnlijk heel moeilijk herleiden waar die precies vandaan komen. Hoe dieper je die keten in gaat — ik noem grondstoffenontwikkeling en milieuvervuiling — hoe moeilijker het wordt om zaken te doen. Ik probeer wel te zeggen: wij hebben Nederlandse bedrijven die met hun leveranciers zo veel mogelijk hun Nederlandse standaarden en wet- en regelgeving omhoog proberen te houden. Maar hoe dieper je in die keten kijkt, hoe minder er gereguleerd is en hoe minder tastbaar is waar het precies vandaan komt. Als je bedrijven uiteindelijk gaat opleggen om daarover te rapporteren en compliancekosten in rekening te brengen: grote bedrijven kunnen dat wellicht, maar voor het midden- en kleinbedrijf is dat echt heel erg moeilijk. Dus ja.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Voorzitter, we hebben heel veel tijd. Zijn het echt maar vijf interrupties? Want dan stop ik.

De **voorzitter**:

We hebben gezegd dat we beginnen met vijf.

Mevrouw **Kröger** (PRO):  
Laat maar dan.

De **voorzitter**:

Nee? Oké. Als er geen andere interrupties zijn, dan wil ik de heer Hoogeveen graag vragen om zijn betoog voort te zetten.

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Onze onderneming kwam binnen omdat de bank een buitenlands project niet wilde financieren. Inmiddels gaat het hier ook over OESO, ESG, SDG's en uitsluitingslijsten. Dan is hij nog niet eens verzekerd. Wil het bedrijf een buitenlandse investering bij de Staat verzekeren, dan wordt er aangeklopt bij Atradius. Ook daar zien we weer rode en groene bijsluiters. De standaarddekking van een investeringsverzekering bedraagt 95%. Wordt een transactie groen bevonden, dan gaat het naar 98% en kan er 15% korting op de premie worden gegeven. Mijn punt gaat over het woud aan regels, dubbelloop en extra verplichting. Uitgeput van deze hindernisbaan komt ons Nederlandse bedrijf oog in oog te staan met Amerikaanse en Chinese concurrenten die geen Jengatoren aan regelgeving en voorwaarden meekrijgen.

Voorzitter. De cijfers zijn niet mals. De OESO berekende voor de zomer zelf in een groot onderzoek dat 66% van de onderzochte grote Europese ondernemingen zich expliciet committeert aan de OESO-richtlijnen of de UN Guiding Principles. Onder Amerikaanse ondernemingen is dat een derde en bij Chinese ondernemingen is dat slechts 4%. Europese ondernemingen committeren zich daar dus twee keer zo vaak expliciet aan als Amerikaanse en zestien keer zo vaak als Chinese ondernemingen. De Europese Commissie en de Europese Investeringsbank concludeerden vorige maand zelfs dat nieuwe regelgeving en heffingen inmiddels een grotere handelsbelemmering zijn dan logistieke problemen of tekorten aan grondstoffen. Een op de vijf Europese handelsbedrijven noemt de naleving van nieuwe regels inmiddels een grote belemmering voor internationaal zakendoen. Over dat "Brussels effect" waar ik het eerder over had: ik sprak onlangs iemand bij een multinational die beaamde dat die gedachte massaal op de helling gaat. Europa is niet de enige markt ter wereld. Als de kosten en voorwaarden hier te hoog worden, zoals nu, lonken andere afzetmarkten en investeringslocaties elders in de wereld vanzelf.

Voorzitter. Waar regels bestaan, moeten we die zo eenvoudig mogelijk uitvoeren: geen dubbele uitvragen, geen gold-plating, en gegevens zo veel mogelijk één keer laten aanleveren. Maar we moeten ook durven vragen aan welke rode en groene voorwaarden we ons überhaupt nog willen binden, want zolang dergelijke eisen niet internationaal breed en handhaafbaar gelden, sturen we onze eigen bedrijven met extra voorwaarden de wereldmarkt op terwijl concurrenten die voorwaarden nauwelijks dragen. We moeten dus schrappen wat geschrapt kan worden, en wat echt moet blijven zo eenvoudig en eenmalig mogelijk organiseren. Daarom heb ik de volgende vragen aan de minister. Wanneer kunnen we op Handel een dereguleringsagenda verwachten? Het regeerakkoord belooft concrete targets per ministerie. Wat is het target van de minister voor het handelsinstrumentarium? Hoeveel voorwaarden of procedures gaan er concreet verdwijnen? In onderzoek dat de minister heeft laten uitvoeren, wordt eveneens geconstateerd dat ondernemers bij verschillende instrumenten opnieuw dezelfde gegevens en informatie moeten aanleveren. Hoe gaat de minister regelen dat

een ondernemer dezelfde gegevens voortaan zo veel mogelijk slechts één keer hoeft aan te leveren, bijvoorbeeld voor zowel RVO, Invest International en Atradius?

Voorzitter. Opvallend genoeg zijn imvo-voorwaarden grotendeels buiten dit onderzoek naar de toegankelijkheid en de weerbaarheid van het handelsinstrumentarium gehouden, terwijl deze voorwaarden juist randvoorwaardelijk zijn voor het handelsinstrumentarium. Dat is des te opvallender omdat Nederland internationaal zelf inzet op meer coherentie tussen duediligenceregels. Dat is prima, maar laten we dezelfde ambitie dan ook hier toepassen. Wil de minister alsnog per instrument in kaart brengen welke eisen er uit wetgeving voortvloeien, welke eisen er uit internationale afspraken voortvloeien en welke eisen Nederland zelf als beleidsvoorwaarde heeft toegevoegd? Kan hij daarbij ook aangeven welke van die eigen beleidsvoorwaarden nog nodig zijn nu steeds meer imvo-verplichtingen wettelijk worden geregeld, en welke er dus kunnen worden geschrapt of versoepeld, bijvoorbeeld bij deelname aan handelsmissies?

Voorzitter. De begroting stelt dat Nederland vanwege de toenemende internationale concurrentie het gelijke speelveld in het handelsinstrumentarium wil verbeteren. Hoe verhouden deze voorwaarden en doorlooptijden zich volgens de minister dan tot die van onze mondiale exportconcurrenten, en ook tot landen die geen deelnemer zijn aan het OECD Arrangement on Officially Supported Export Credits, zoals China? Wordt daarbij niet alleen gekeken naar de financiële voorwaarden maar juist ook naar de aanvullende beleidsvoorwaarden en de administratieve lasten? Zou de minister bereid zijn om hiervan een overzicht naar de Kamer te sturen?

Naast de effectmeting van het handelsinstrumentarium staat voor 2027 ook een evaluatie van de vergroening daarvan gepland. Worden daarin ook ondernemers meegenomen die afhaken of die een transactie zien afketsen vanwege voorwaarden of doorlooptijden? Anders meten we alleen de bedrijven die door de poort zijn gekomen. Kan de minister toezeggen dit mee te nemen in de evaluatie? Want nogmaals, het gaat hier dus om een derde van ons verdienvermogen en onze werkgelegenheid. De minister zal vandaag in zijn beantwoording ook vast verwijzen naar de aankomende Wet internationaal verantwoord ondernemen. Het kabinet zegt dat de implementatie van CSDDD in deze wet zuiver en lastenluw wordt uitgerold, maar werkgeversorganisaties trekken aan de bel omdat Nederland op twee punten alweer verder lijkt te gaan dan Brussel, namelijk bij dienstverlening downstream en bij de wijze waarop klimaat terugkomt in de algemene zorgvuldigheidsplicht. Als Nederland nu per ongeluk verder gaat dan Europa verlangt, haalt de minister dat er dan uit, zoals beloofd? Het kabinet stelt immers tegen nationale koppen te zijn.

Voorzitter. Het kabinet laat voor de Forced Labour Regulation nu afzonderlijk een Bedrijfseffectentoets uitvoeren naar de eenmalige en de structurele regeldruk voor bedrijven. Het is goed dat dit gebeurt, maar wie telt uiteindelijk de stapel bij elkaar op? Is de minister bereid om ook de cumulatieve regeldruk van CSRD, CSDDD, EUDR, CBAM, Conflict Minerals Regulation en Forced Labour Regulation voor internationaal opererende Nederlandse bedrijven in beeld te brengen? Wordt daarbij ook meegenomen wat bedrijven al hebben uitgegeven aan systemen, adviseurs en processen voor regels die worden uitgesteld of alweer worden gewijzigd?

Voorzitter, tot slot. Op dit moment loopt ook de Europese evaluatie van de dualuseverordening. Een van de doelstellingen daarvan is juist het beperken van

onnodige lasten voor legitieme handel en het waarborgen van een gelijk speelveld. Welke inzet heeft Nederland bij die evaluatie gepleegd om administratieve lasten en doorlooptijden terug te dringen? Heeft het kabinet daarbij ook concrete vereenvoudigingsvoorstellen gedaan? Ik kijk uit naar de beantwoording.

Dank u wel.

**De voorzitter:**

Dank u wel, meneer Hoogeveen. Ik zie twee interrupties. Eerst de heer Lohman en dan mevrouw Maes.

**De heer Lohman (CDA):**

Ik begrijp het frame dat de heer Hoogeveen wil neerzetten. Het is ook een belangrijk spanningsveld, met regels en vertraging aan de ene kant en de concurrentiepositie van Europese en Nederlandse bedrijven wereldwijd aan de andere kant. Maar we zien ook veel voorbeelden, onder andere weer in Argentinië en Chili, van het verduurzamen van de sojaketen en het gebruik van minder bestrijdingsmiddelen bij avocado's.

Ondernemers zeggen daar: we nemen nu alvast de Europese standaard over, want we weten dat die straks ook elders gaat gelden. Die bedrijven zetten ook op allerlei andere plekken in de wereld af, waar consumenten ook steeds hogere standaarden hebben.

Erkent de heer Hoogeveen dus dat Europese standaarden ook een concurrentievoordeel kunnen opleveren? Gooien we die invloed niet weg als we die uitsluitend als een last gaan positioneren?

**De heer Hoogeveen (JA21):**

Ja, dat erken ik. Ik erken dat je als grote markt bepaalde productstandaarden en veiligheidsvoorschriften et cetera kan en misschien wel moet afdwingen. De vraag is alleen: hoever ga je daarin? Als je het hebt over Chili en Argentinië ... Ik heb die reis helaas niet mee mogen maken, maar ik herinner me ook dat het uitonderhandelen van het Mercosur-verdrag uiteindelijk veel vertraging heeft opgelopen, juist omdat wij veel additionele groene eisen eraan toe bleven voegen. Ik herinner me nog van het Europees Parlement dat ineens de klimaatparagraaf juridisch bindend moest worden. Dat helpt in zijn totaliteit niet om handel te bevorderen en ervoor te zorgen dat wij onze concurrenten ... Dan kijk ik met name naar exportgedreven economieën als China, die wel sneller kunnen schakelen in die handelsverdragen. Ik zou er dus voor willen waken dat we daar te ver in gaan. Dat is uiteindelijk ook wat ik onder de streep van mijn betoog bedoel.

**De voorzitter:**

Ik zie nog een vervolgvraag van de heer Lohman.

**De heer Lohman (CDA):**

Ja, een korte vervolgvraag. Ik wil misschien toch even vragen of de heer Lohman op het volgende wil reflecteren. Hij noemt een aantal dingen, zoals klimaat en allerlei verschillende standaarden. Ik vraag dit niet om hem te overhoren, maar aan wat voor soort regels zou hij dan denken? Waar zouden we het eerst naar moeten kijken voor die versimpeling?

**De heer Hoogeveen (JA21):**

Sorry, ik begreep de vraag even niet: voor versimpeling of voor wat we wél willen?

De heer **Lohman** (CDA):

Nou, u heeft het erover dat er veel regels zijn, waar we er wellicht minder van kunnen hebben, dus dat we zouden kunnen schrappen. Aan welke regels of welke thema's van regels zou u dan denken? Welke zou u versimpelen, schrappen of simpeler maken voor handelspartners?

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Ik denk dat de Europese Unie al wel op de goede weg is met de Omnibuspakketten. Wat ons betreft gaat dat nog niet ver genoeg, maar ik denk dat het wel goed is dat we nu kritisch kijken naar bepaalde grenzen van grote bedrijven, die zaken wel kunnen raken, en kleine bedrijven, die daar last van ondervinden. Daarin gaan wij dus helemaal mee. Mijn betoog probeer ik echt op Nederland toe te spitsen. Voor ons is de inzet bij dit debat dat we ervoor zorgen dat wij niet verder gaan qua gold-plating, dus dat wij niet verder gaan dan de Europese Omnibuspakketten zoals die er nu liggen, en dat we in het handelsinstrumentarium kijken naar vereenvoudiging en versnelling van procedures en het aanleveren van data. Het gaat er dus eigenlijk om het zo veel mogelijk te vergemakkelijken. Vraagt u mij wat ik zou schrappen als ik 76 zetels zou hebben, dan hebben we een ander gesprek.

De **voorzitter**:

Ik zie dat die laatste zin toch een vervolgvraag oplevert.

De heer **Lohman** (CDA):

Ja, ik was tevreden, maar door die laatste zin ben ik toch wel geïntrigeerd wat er in de droomwereld van de heer Hoogeveen dan als eerste op de helling gaat.

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Dan ga je speculeren en spreken over een wensenlijst; dat is altijd gevaarlijk. Ik denk dat we als Europa echt heel kritisch moeten gaan kijken naar bijvoorbeeld onze commitments ten aanzien van klimaat. Ik denk dat wij daar veel te strak in zitten. Ik denk dat dat uiteindelijk doelen zijn waarvan vriend en vijand nu ook erkennen dat we die niet gaan halen. Ik denk dat het goed is om het te behouden als een soort streven in de toekomst. We willen verduurzamen en we willen innovatiever zijn, maar je zo vastpinnen op dogmatische doelen en die direct laten doorwerken in alle handelsrelaties en handelsverdragen die je aangaat, lijkt me weinig heilzaam.

Mevrouw **Maes** (VVD):

Mijn vraag ging ook een beetje over de regeldruk. Ik ben het natuurlijk zeer eens met wat de heer Hoogeveen daarover zei. Ik denk dat dat ook de VVD heel erg aanspreekt. Het is inderdaad fijn dat het ook in het coalitieakkoord staat. Mijn vraag gaat over het volgende. U noemt een aantal voorbeelden die meer binnenlands zijn dan Europees en zegt dat u al best blij bent met de Omnibuspakketten, maar als u de regeldruk zou kunnen verminderen en zelf mocht kiezen, waar zou u dan als eerste de voorkeur aan geven?

De **voorzitter**:

Graag via de voorzitter spreken, mevrouw Maes. Ik geef de heer Hoogeveen het woord.

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Als ik de vraag goed begrijp, dan gaat het over het Europese niveau. Dan kan ik wel een voorbeeld geven. In mijn vorige leven heb ik in de consulting gewerkt. Dan zie je wat de

werking is van de CSRD, de reporting directive, bij het zakendoen door bedrijven en wat zij daardoor moeten controleren. Naast je financiële jaarverslag moet je namelijk ook een soort duurzaamheidsverslag opstellen. Je moet je carbon footprint berekenen en vervolgens laten controleren en je hebt allerlei complianceregels. Als we het dus hebben over wat ik in de Europese wet- en regelgeving het liefst echt weg zou willen hebben of in ieder geval tot een echt bare minimum zou willen uitkleden of schrappen, dan ga ik toch echt voor de CSRD vanwege die rapportageverplichtingen. Als je in het bedrijfsleven vriend en vijand spreekt, dan merk je dat zij echt gallisch worden van de erge administratieve druk die dit met zich meebrengt bij het internationaal zakendoen. Dat zou voor mij dan dus wel een absolute prioriteit zijn.

**De voorzitter:**

Dank u wel. Ik kijk even naar mevrouw Maes. Geen vervolgvraag meer? Nee. Volgens mij is de heer Hoogeveen klaar met zijn betoog. Dan wil ik graag vijf minuten schorsen.

De vergadering wordt van 11.06 uur tot 11.11 uur geschorst.

**De voorzitter:**

Wij vervolgen het debat. De eerstvolgende die aan het woord is, is mevrouw Maes van de VVD.

Mevrouw **Maes** (VVD):

Dank u. De WRR schreef in zijn recent verschenen rapport Strategisch handelen dat economische relaties geopolitiek zijn geworden en dat wederzijdse economische afhankelijkheden worden ingezet als machtsmiddel op het internationale toneel. Dat is de omgeving waarin we ons momenteel bewegen en dat geldt zeker voor Nederland handelsland.

Voorzitter. Ik ben dan ook heel blij dat we vandaag dit debat met minister Sjoerdsma hebben, want onze welvaart, honderdduizenden banen en een substantieel deel van ons inkomen hebben we te danken aan het internationale succes van onze Nederlandse ondernemers. Het verdienvermogen van Nederland zorgt dat wij kunnen investeren in defensie, in onze economie, in ontwikkelingssamenwerking. Juist in een wereld waarin geo-economie en geopolitiek steeds harder botsen, mogen we niet naïef zijn en moeten we alle middelen die ons ter beschikking staan op de best mogelijke manier inzetten. Tegelijkertijd moeten we onze belangen assertief verdedigen, markten openhouden waar dat kan en beschermen waar dat moet. Ook moeten we kijken waar we onze economische potentie kunnen gebruiken als hefboom. Denk aan ASML. En natuurlijk moeten we het Nederlandse bedrijfsleven laten meeprofiteren van het budget voor ontwikkelingssamenwerking.

Laat ik met dat laatste beginnen. Als we het hebben over export- en investeringsbevordering, dan denk ik bijvoorbeeld aan een bedrijf als FrieslandCampina, dat over de hele wereld werkt en in allerlei ontwikkelingslanden bijdraagt aan voedselzekerheid. Bij investeren in ontwikkelingslanden denk ik aan win-winsituaties, bijvoorbeeld aan een bedrijf als Linssen Roses, een rozenteler in Ethiopië. Het komt van oorsprong uit Noord-Limburg, zorgt in Ethiopië voor werkgelegenheid én kweekt zijn bloemen op een duurzame manier. Wat dat laatste betreft, zou de VVD de ondernemers graag meer vertrouwen willen geven. De mvt ademt wat mijn fractie betreft iets te veel wantrouwen, dat dan wordt afgevangen door regels. Wat ik mooi zou vinden is als Nederlandse ondernemers die al werken in ontwikkelingslanden, mensen daar

stimuleren om zelf ook te gaan ondernemen. Ik noem bijvoorbeeld een vrouw die bij zo'n Nederlandse bloementeler in Ethiopië werkt en besluit om die bloemen lokaal op de markt te brengen. Daarom vraag ik de minister wat hij doet om lokaal ondernemerschap te stimuleren.

Dan China. Nergens wordt de botsing tussen open markten en geopolitieke realiteit zo scherp gevoeld als in de handelsrelatie met China. Er is geen sprake van eerlijke handel tussen Europa en China, door een lage binnenlandse vraag in China, hoge staatssubsidies en een ondergewaardeerde Chinese munt. Dit is allemaal terug te lezen in het WRR-rapport. Het is dus hoog tijd dat er iets gebeurt. De kans dat China met harde maatregelen terugslaat als de EU tarieven invoert, is groot. We zagen vanochtend alweer een bericht, zelfs vooruitlopend op eventuele EU-maatregelen.

Maar niks doen is wat mijn fractie betreft geen optie. De VVD denkt aan sectorspecifieke bescherming, bijvoorbeeld voor de chemische industrie, mensen bewustmaken van hun eigen aankopen door de afschaffing van de vrijstelling op kleine zendingen uit China en lokale productie- en inhoudseisen. De Commissie lijkt nu vooral aan dat laatste te denken, oftewel: voorschrijven dat een bepaald percentage van onderdelen of van een product in Europa geproduceerd moet zijn, made in Europe dus. Alleen met dat soort maatregelen kunnen we onze industrie beschermen en dat is hard nodig. Voor de VVD is het essentieel dat het Nederlandse bedrijfsleven baat heeft bij dit soort maatregelen, dus is een slimme aanpak noodzakelijk. Het is duidelijk dat de lidstaten nog hinken op twee gedachten. Diverse regeringsleiders van EU-lidstaten reisden dit jaar naar China. Zij schuwen het veiligstellen van hun nationale belangen niet. Mijn vraag aan de minister is wat hij van plan is te gaan doen om te zorgen dat de belangen van het Nederlandse bedrijfsleven geborgd zijn.

De handelsrelatie met China gaat natuurlijk in belangrijke mate over kritieke grondstoffen. In de mvt benadrukt de minister het belang van het afbouwen van economische afhankelijkheden. Tegelijkertijd schrijft hij dat volledig afbouwen niet realistisch is. Een combinatie van diversificatie, innovatie en gerichte investering kan wel. Ik hoor graag van de minister hoe hij dat precies voor zich ziet. Ziet hij ook mogelijkheden die als hefboom kunnen dienen richting China? Ik denk zelf aan innovatie, diversificatie of recycling, maar ik zie dat de resultaten hierop achterblijven. Hoe ziet de minister dat? Wat is er nodig om te versnellen?

**De voorzitter:**

Dank u wel, mevrouw Maes.

**Mevrouw Maes (VVD):**

Ik ben nog niet klaar.

**De voorzitter:**

Ja, maar ik zag dat de heer Hoogeveen een interruptie heeft.

**De heer Hoogeveen (JA21):**

Als het blokje China nog niet af is, dan luister ik dat graag eerst af voordat ik mijn interruptie doe, als dat oké is. Ik zie dat de minister gebaart dat het blokje af is. Oké. Vanuit mijn kant luister ik toch met enige verbazing naar dit betoog. Ik hoor mevrouw Maes zeggen: lokale productie-eisen, afschermen van de markt, het beschermen van de markt. Ik dacht toch dat ik de VVD aan mijn zijde had als het gaat om

vrijhandelsgezindheid en een tegenwicht bieden aan de Franse lobby die hieraan ten grondslag ligt. Kan mevrouw Maes daarop reflecteren?

Mevrouw **Maes** (VVD):

Dank voor deze vraag. Ik zei natuurlijk in mijn verhaal: open waar het kan, beschermen waar het moet. Wij zien natuurlijk dat met name bepaalde industrieën in Europa echt heel erg onder druk staan. Sommige hebben de slag met China wellicht zelfs al verloren. Om te voorkomen dat dat bij meer industrieën gebeurt, vinden wij als VVD het belangrijk om te kijken waar we dan toch nog net iets meer handelsbescherming kunnen bieden dan u misschien van ons zou verwachten.

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Wat ik opvallend vond, was dat de VVD ook stelling lijkt te nemen in het Europese debat dat nu gevoerd wordt. Dat is dat een aantal lidstaten zeggen: laten we in vredesnaam naar China gaan, het gesprek voeren, kijken of we een wederzijds en meer gelijk speelveld kunnen creëren; laten we daarop inzetten, alvorens wij dit soort maatregelen op tafel leggen. Daarin leek de VVD toch de stelling in te nemen dat dit nu al moet gebeuren en dat we daar nu al op moeten inzetten.

Mevrouw **Maes** (VVD):

Ik vind dat een heel interessante suggestie. In het voorjaar zijn er met name bilaterale contacten geweest tussen lidstaten en China. Ik denk dat het heel goed is om dat meer Europeesbreed te doen. Volgens mij is Sefcovic nu ongeveer onderweg naar China voor zijn gesprekken daar. Ik neem aan dat daar tijdens de RBZ Handel over teruggekoppeld zal worden. Nogmaals, wij zijn absoluut voor een open economie, zo open mogelijk. Tegelijkertijd willen wij ook onze eigen industrie beschermen en bedrijven in Nederland die juist wel met China samenwerken de mogelijkheid geven om dat te blijven doen.

De **voorzitter**:

Volgens mij heeft u geen interrupties meer, meneer Hoogeveen. U heeft er volgens onze administratie al vijf gehad. Helaas, inderdaad. Dan ga ik terug naar mevrouw Maes.

Mevrouw **Maes** (VVD):

In de toelichting op zijn beleidsbrief schreef de minister dat hij bij de Europese Commissie zal aandringen op aanvullende handelsverdragen op het gebied van grondstoffen. Dat is een mooi streven en ook bittere noodzaak voor de Nederlandse en Europese energietransitie, de digitale transitie en de defensie-industrie. Waar ligt de prioriteit van de minister ten aanzien van die aanvullende handelsverdragen?

Dan ons nationale exportfinancieringsinstrumentarium. Dat zou wat de VVD betreft beter moeten aansluiten op wat er nodig is om de opschaling van de defensie-industrie te bewerkstelligen. Defensie- en dualusebedrijven met hun drones en slimme materialen vallen nu vaak buiten de innovatiedekking van de exportkredietverzekering, terwijl banken deze risicodkking juist nodig hebben om investeringen mogelijk te maken. Hoe kijkt de minister naar het openstellen van deze regeling voor een breder scala aan defensie- en dualusetechnologieën?

Het versnellen van procedures ten behoeve van de export is ook nodig, want in die snelheid zit ook verdienvermogen voor Nederlandse bedrijven en het eerlijke speelveld in Europa. Bedrijven moeten nu te vaak te lang wachten op exportvergunningen. Bij dualusegoederen kunnen de termijnen oplopen tot een halfjaar. Is de minister van plan

om daar iets aan te gaan doen, en zo ja, wat dan? Aansluiten bij het Verdrag van Aken kan mogelijk helpen. De Nederlandse dualuse-export was in 2024 goed voor circa 34 miljard; de moeite waard dus. Juist bedrijven die dualusegoederen maken, moeten internationale markten kunnen aanboren om hun productie op te schalen en concurrerend te blijven. Wat de VVD betreft gaan we veel pragmatischer te werk. Bij identieke herhaalleveringen aan reeds getoetste afnemers of bondgenoten zou niet telkens een volledige, maandenlange herbeoordeling moeten plaatsvinden, maar moet worden gewerkt met een versnelde procedure of doorlopende vergunningen.

Tot slot de WTO. Ik was verbaasd dat in de mvt stond dat de WTO voor Nederland de kern is van het open en op regels gebaseerde multilaterale handelssysteem. De theorie daarachter snap ik en die steunen we, maar de praktijk is toch echt anders. Het lukt al jaren niet om binnen de WTO overeenstemming te bereiken over heel veel zaken en dus doen landen wat hen goeddunkt. Mijn partij ziet daarom meer in handelsverdragen die de EU sluit met derde landen zoals India, Indonesië en Australië. In die verdragen zouden dan ook de kritieke grondstoffen aan de orde moeten komen. Hoe ziet de minister dat? Ook vraag ik de minister waarom hij tegen beter weten in blijft geloven in het functioneren van de WTO.

Voorzitter, afsluitend. Buitenlandse handel vormt de ruggengraat van het Nederlandse verdienvermogen. We hebben altijd ons geld in het buitenland verdiend. Dat heeft ons land enorme welvaart gebracht. Laten we dus de bedrijven ondersteunen en aanmoedigen die een buitenlands avontuur aangaan. Het kabinet heeft daar allerlei instrumenten voor, maar het kabinet moet bedrijven ook de ruimte geven en hen beschermen als dat nodig is. Dat kan met OESO-richtlijnen, WTO-regels en handelsverdragen van de EU, maar ook door sneller exportvergunningen af te geven, zodat het speelveld in Europa in elk geval gelijk is.

Ik dank u.

**De voorzitter:**

Dank u wel, mevrouw Maes. Ik zie een interruptie van de heer Lohman.

**De heer Lohman (CDA):**

Begrijp ik goed dat mevrouw Maes ervoor pleit om FrieslandCampina en rozenkwekers te laten meeprofiteren van OS-gelden?

**Mevrouw Maes (VVD):**

Dank voor deze vraag. Het is goed dat u dat vraagt, want dan kan ik het verhelderen. Dit zijn natuurlijk bedrijven die allang hun weg hebben gevonden. Het gaat erom dat als nieuwe bedrijven een uitstapje willen maken of willen werken in ontwikkelingslanden, je daar ook iets tegenover kunt stellen in de vorm van een of andere steun. De beste steun die je kunt geven is volgens mij toch het verminderen van de regels.

**De voorzitter:**

De heer Lohman heeft geen interrupties meer. Iedereen wil er meer dan vijf! We hebben afspraken gemaakt. Mevrouw Kröger heeft er nog eentje, maar zij wil niet. Dan gaan we nu naar de heer Lohman voor zijn betoog.

**De heer Lohman (CDA):**

Dank u, voorzitter. Al in de late Middeleeuwen profiteerden steden als Deventer,

Kampen, Zwolle en Zutphen van deelname aan de Hanze. In dit internationale handelsnetwerk konden kooplieden relatief veilig reizen en gezamenlijk markttoegang organiseren. Wat de Hanze toen op kleine schaal deed, doet de Europese interne markt nu op veel grotere schaal. Handelsbarrières worden weggenomen en Nederlandse ondernemers krijgen toegang tot een veel grotere markt dan mogelijk zou zijn als we alleen zouden staan. Vandaag de dag gaat het ook over digitale handelsroutes, over data, rekenkracht en AI. De vraag is hetzelfde: wie bepaalt de voorwaarden waaronder wij handelen? Hebben we daar überhaupt zelf nog iets over te zeggen?

De wereld waarin we handelen verandert razendsnel. Economische afhankelijkheden worden steeds vaker als geopolitiek drukmiddel gebruikt, ook door belangrijke bondgenoten zoals de Verenigde Staten. Het op regels gebaseerde wereldhandelssysteem staat onder grote druk. Wederkerigheid is voor steeds meer landen niet meer het uitgangspunt van handelsbeleid, waardoor internationale handelsafspraken, zoals die van de WTO, niet meer goed werken. Technologie bepaalt wie economisch sterk staat. Ontwikkelingen daarin gaan met de dag sneller. Waar we ons vroeger afvroegen hoe handelsverdragen ons het meeste economische nut konden opleveren, moeten we ons nu ook steeds vaker afvragen welke handelsrelaties Nederland en Europa in de breedte weerbaarder maken. Daarom is open strategische autonomie voor het CDA de kern van modern handelsbeleid: niet alles zelf willen produceren, maar wel voorkomen dat we op naïeve wijze voor essentiële goederen afhankelijk worden van één land of één leverancier. Tegelijk moeten we er ook voor zorgen dat anderen net zo afhankelijk van ons worden als wij van hen. Alleen dan kan er sprake zijn van een wederkerige handelsrelatie.

Het kabinet kiest in de begroting terecht voor diversificatie van handelspartners en wil meer aandacht voor kritieke grondstoffen. In Nederland zijn er inmiddels zeventien grondstoffen aangemerkt waarvoor een hoog leveringsrisico bestaat. Bovendien wil het kabinet in 2027 inzetten op diversificatie van verantwoorde grondstoffenketens en lokale waardetoevoeging. Maar hoe concreet wordt dat? Welke nieuwe Europese en bilaterale grondstoffenpartnerschappen en -projecten wil het kabinet in 2027 helpen realiseren? Met welke landen kunnen we onze eenzijdige afhankelijkheden van China daadwerkelijk verminderen?

Het CDA verwelkomt het startschot voor de nationale investeringsinstelling. Hoe zorgt de minister ervoor dat deze instelling duurzame investeringen in het buitenland en circulaire bedrijvigheid beter financierbaar maakt, juist ook voor het mkb? Het CDA bepleit het onderbrengen van de exportkredietverzekering bij deze instelling. Hoe staat het daarmee? Hoe zorgt de minister ervoor dat deze instrumenten elkaar versterken bij investeringen in schone energie en groene groei, zonder daarbij nieuwe fossiele afhankelijkheden te creëren?

Voorzitter. Wie over strategische handelsposities spreekt, moet goed naar onze agrifood kijken. De Nederlandse landbouwexport bedraagt vele miljarden. Onze kracht zit 'm in de kennis over veredeling, zaaizaad en pootgoed. Agritech, voedseltechnologie en -verwerking zijn kennisintensieve sectoren waarin Nederland internationaal een bijzondere positie heeft. Het CDA ziet hier kansen om handel en voedselzekerheid veel sterker te verbinden. Hoe kunnen we landen helpen om zelf productiever en weerbaarder te worden? Nederland werkt hier al aan, bijvoorbeeld via SeedNL, waarbij Nederlandse zaadbedrijven met lokale partners samenwerken, zodat lokale boeren toegang krijgen tot betere zaden. Hoe gaat de minister deze Nederlandse

agrifoodkennis nadrukkelijk onderdeel maken van onze handelsstrategie? Welke rol ziet hij daarbij voor bedrijven, kennisinstellingen en publiek-private organisaties die internationale waardeketens verduurzamen?

Het CDA heeft eerder aandacht gevraagd voor het in Taiwan gevestigde World Vegetable Center en voor SafeVeg. Het project heeft onder meer geleid tot de toelating van 68 nieuwe, klimaatbestendige groenterassen in onder andere Benin, Burkina Faso en Mali. Welke lessen trekt de minister uit SafeVeg en welke succesvolle onderdelen wil hij in 2027 voortzetten? Deelt de minister daarnaast de mening dat investeren in de formele sector hand in hand zou moeten gaan met het investeren in traditionele boerenpraktijken, bijvoorbeeld door parallelle systemen op te tuigen voor farmers' varieties?

Voorzitter. Dan kom ik op onze digitale afhankelijkheid. Wie AI-modellen, de cloud en digitale infrastructuur beheerst, heeft macht over onze economie en samenleving. Anthropic waarschuwt in zijn beursprospectus voor mogelijk catastrofale of zelfs existentiële risico's voor de mensheid. Laat dat even tot u doordringen. Deze minister heeft met de deelname aan de Pax Silica stappen gezet om in Nederland de chip- en AI-keten te koppelen aan economische veiligheid en strategische weerbaarheid, maar tegelijkertijd zijn en blijven we nog steeds enorm afhankelijk van Amerikaanse digitale infrastructuur en clouds, en staan we te kijken bij de AI-race tussen de Verenigde Staten en China. Met interesse heeft het CDA kennisgenomen van de internationale AI-strategie van juli jongstleden. Hoe actualiseert de minister de bestaande digitale agenda voor BHOS voor het AI-tijdperk? Welke concrete doelen stelt hij daarbij voor markttoegang en Nederlandse bedrijvigheid? Hoe helpt hij Nederlandse AI-bedrijven aan buitenlandse klanten en groeifinanciering met behoud en versterking van kennis, ontwikkeling en werkgelegenheid in Nederland? Welke concrete resultaten moet de deelname aan de Pax Silica opleveren voor de Nederlandse en Europese positie in de AI-keten?

Voorzitter. Onlangs riepen de CEO's van Airbus, ASML, Ericsson, Mistral AI, Nokia en Siemens overheden in Europa op om samen de technologische en industriële kracht van Europa te versterken. Welke concrete stappen zet de minister om de Europese hightechindustrie en haar toeleveringsketens te versterken en daarmee de strategische en economische weerbaarheid te vergroten? Deelt de minister de opvatting dat besluiten over Nederlandse technologie en exportvergunningen uiteindelijk in Nederlandse en Europese handen moeten blijven, ook wanneer bondgenoten zoals de Verenigde Staten een andere koers willen varen? Kan de minister toelichten hoe het kabinet de proportionaliteit en de effectiviteit van de MATCH Act beoordeelt vanuit het Nederlands belang? Heeft de minister in kaart gebracht wat de mogelijke gevolgen van de MATCH Act zijn voor het Nederlandse hightechecosysteem? Hoe weegt de minister de mogelijke gevolgen hiervan op deze sector?

Voorzitter. De RVO beschikt over enorme hoeveelheden informatie over markten, regelgeving, subsidies en handelsmogelijkheden. Wil de minister onderzoeken of ondernemers via AI veel eenvoudiger toegang kunnen krijgen tot marktinformatie, lokale regels, douanevereisten en potentiële handelspartners? Zeker voor het mkb kan dat internationaal ondernemen toegankelijker maken.

Voorzitter, tot slot. Onze handel blijft de basis voor een handelsnatie als Nederland, maar de razendsnelle ontwikkeling van AI, waarvan we de gevolgen nauwelijks kunnen

overzien, en de noodzaak om onze voedselzekerheid veilig te stellen, vragen om handelsbeleid dat op risico's vooruitloopt. We kunnen niet wachten tot afhankelijkheden ons kwetsbaar maken. We moeten nu investeren in onze kennis, voedselvoorziening en technologische slagkracht, zodat Nederland en Europa ook in de toekomst nog zelf keuzes kunnen maken.

Dank u wel.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Ik heb een vraag over twee terreinen waarvan ik weet dat het CDA zich er zorgen over maakt: aan de ene kant de toegang tot kritieke grondstoffen en aan de andere kant de gelijkwaardigheid en het echt opbouwen van ketens in productielanden. We zien dat Indonesië stappen zet om nikkel lokaal te kunnen verwerken. We zien ook dat andere landen daar eigenlijk wel behoefte aan hebben. Hoe kijkt het CDA daar vanuit onze handelsrelaties naar? In hoeverre zouden we er niet juist voor moeten zorgen dat landen zelf die grondstoffen kunnen verwerken en dat wij dus meer halffabricaten importeren? Gaan we daarop sturen? Kan dat met handelsverdragen? Hoe kijkt het CDA daarnaar?

De heer **Lohman** (CDA):

Dank u wel voor de vraag. Dat is een heel ingewikkelde vraag. Daar hebben we het natuurlijk ook tijdens het werkbezoek over gehad. Ook in het WRR-rapport dat mevrouw Maes aanhaalt, wordt daarover gesproken. Kijk, in de basis zijn we er natuurlijk voor dat grondstoffen lokaal verwerkt worden, want dat zorgt voor betere werkgelegenheid en voor het opzetten van duurzame ketens. Alleen, we zien in de praktijk — dat was in Chili en Argentinië zo; dat is ook in Indonesië zo — dat de markt voor verwerking van deze stoffen eigenlijk alleen maar in Azië plaatsvindt. Dat komt natuurlijk doordat de prijzen daar over het algemeen laag zijn, maar ook doordat er, zoals het WRR-rapport laat zien, onder andere door China wordt geïnvesteerd op manieren die we als oneerlijk kunnen bestempelen.

Er is volgens mij dus een breed uitgesproken wens om lokale ketens voor grondstoffen op te zetten. Alleen, dat loopt in de praktijk heel erg vast doordat het vanwege de lage prijs op bepaalde plekken in de wereld eigenlijk niet mogelijk is om die industrieën elders op te zetten. Hoe we dat moeten oplossen, weet ik ook niet. Ik denk dat we in de samenwerking met derde landen, dus misschien met de middle powers, zouden kunnen gaan bekijken of er een aantal essentiële grondstoffen zijn waarvoor we, ondanks die oneerlijke concurrentie op bepaalde plekken in de wereld, bepaalde grondstoffenketens in gezamenlijkheid zouden kunnen opbouwen.

Mevrouw **Maes** (VVD):

Ik heb geloof ik nog drie interrupties, maar ik zal kijken of ik die allemaal ga gebruiken. Mijn vraag ging over het volgende. U heeft veel gezegd over AI en digitale afhankelijkheid. Dat is op zich een onderwerp dat mij uit het hart gegrepen is, want ik denk dat dit zeker ook een grote uitdaging voor de toekomst is. Wat ik daarin miste, is aandacht voor economische veiligheid. Hoe kijkt u daarnaar?

De heer **Lohman** (CDA):

Kunt u misschien iets meer uitweiden over wat u in dit kader verstaat onder "economische veiligheid"? Dan kan ik daar wat uitgebreider op reageren.

Mevrouw **Maes** (VVD):

Wat ik vooral bedoel, is het volgende. Als je het hebt over digitale afhankelijkheid, denken we misschien aan de AI-race die nu aan de gang is tussen China en de VS. Maar ik denk bijvoorbeeld ook aan routers die voor het grootste deel van Chinese makelij zijn. Ik zie daar absoluut een risico. Volgens mij is dat in het EP ook echt al doorgedrongen. Ik was dus benieuwd hoe het CDA daarnaar kijkt.

De heer **Lohman** (CDA):

Ik denk in algemene zin dat ik in mijn betoog inderdaad aandacht heb gevraagd voor de enorme risico's die er zijn. Dat geldt niet alleen voor de strijd om de modellen, waarvoor veel aandacht is, zo van: wie lanceert nu steeds het nieuwste model? Ik zag afgelopen weekend wel dat een Duits model op de markt is gekomen dat potentie zou hebben. Maar eigenlijk zouden we moeten kijken naar die hele keten, naar dat ecosysteem dat te maken heeft met digitalisering. Dat betreft dus zowel de hardware die daar gemaakt wordt als de modellen die de meeste zichtbaarheid hebben en die het meest in het maatschappelijk debat voorkomen. Mijn oproep is inderdaad, ook in het kader van de geactualiseerde AI-strategie, om echt te kijken naar ketens en ecosystemen en niet alleen naar bijvoorbeeld modellen. Daar zou dit dus ook onderdeel van moeten zijn. Mijn oproep aan de minister is om te kijken hoe je dat vertaalt naar een concrete agenda die ook echt gericht is op de handelselementen.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Ik zie geen verdere interrupties meer. Dat was het dan voor de termijn vanuit de Tweede Kamer. De minister heeft aangegeven twintig minuten nodig te hebben voordat hij de vragen kan beantwoorden. Ik stel graag voor om om 11.55 uur terug te komen. Ja? Oké. Ik schors tot dan.

De vergadering wordt van 11.35 uur tot 11.58 uur geschorst.

De **voorzitter**:

We gaan weer van start met het wetgevingsoverleg. We zijn nu bij de termijn van de minister voor de beantwoording van de vragen vanuit de Kamer. De minister krijgt het woord.

Minister **Sjoerdsma**:

Voorzitter, dank. Uiteraard ook dank aan de Kamerleden voor de gestelde vragen. Misschien even ter structurering: ik zal een korte algemene inleiding doen, dan China, dan de VS, dan handelsakkoorden, inclusief instrumentarium, dan afhankelijkheden, dan imvo en daarna nog overige gestelde vragen.

Voorzitter. Ik denk dat het heel goed is dat wij vandaag praten over het handelsdeel van de BHOS-begroting. Sommigen van u hebben eraan gerefereerd: een derde van het inkomen is afhankelijk van handel. Het is een enorme kracht die Nederland heeft. Het is een van de belangrijkste redenen waarom Nederland de achttiende economie van de wereld is en waarom wij meedraaien met de economische top. Dat is natuurlijk voor een heel groot deel te danken aan al die Nederlandse ondernemers die je overal ter wereld vindt. Laten we dat ook helder hebben. Een van de mooiste verschijnselen, die ik ook weer in deze baan heb mogen zien, is dat waar ter wereld je ook komt, er geen plek te gek, te gevaarlijk of te ingewikkeld is of je vindt er een Nederlandse ondernemer die denkt: ik zie hier toch een kans; laat ik ervoor gaan. Dat is één.

Twee. Enkelen van u hebben gesproken over het doel van handelen, laat ik het zo

zeggen. Zeker in deze tijden ... De meesten van u hebben het aangeraakt: de tijden zijn veel geopolitiek geworden dan ze waren. Dat betekent dat handel daar ook onder lijdt. Laten we daar ook helder over zijn. "Weaponise" is een Engels woord, maar laten we zeggen: het gebruiken van toeleveringsketens en het inzetten van extraterritoriale maatregelen maken dat handelen in deze wereld niet meer zo eenvoudig is als het was. Het was natuurlijk al nooit heel eenvoudig, want over de grens zie je verschillende standaarden en verschillende soorten regelgeving, maar je merkt in toenemende mate dat het ingewikkeld is. Handel heeft een doel op zich, namelijk dat je aan je verdienvermogen werkt en banen creëert. Dat is ongelooflijk belangrijk. Daarnaast zien we in deze geopolitieke tijd dat handelsverdragen en andere zaken goed in te zetten zijn en ook goed ingezet worden om doelstellingen te behalen die daaromheen van groot belang zijn. Ik zal daar straks wat uitgebreider op terugkomen.

Je ziet dat handel inderdaad steeds politiek en dus ook onvoorspelbaarder wordt. Misschien toch, voordat ik de blokjes afa: aan de VS-kant zien we dat een van onze belangrijkste handelspartners onvoorspelbaar is geworden op het gebied van heffingen. Ik denk dat de meeste Nederlandse bedrijven nog wel concurrerend kunnen omgaan met het feit dat heffingen worden ingesteld, maar het feit dat die heffingen zo onvoorspelbaar zijn en soms van dag tot dag lijken te veranderen, maakt het voor hen echt wel lastig. Dat zie je meteen terug in de cijfers. We zagen de exportcijfers van afgelopen jaar. De hoeveelheid export naar de Verenigde Staten is gedaald met 4 miljard, terwijl ons algehele exportcijfer is gegroeid. Dat zegt veel. Dat is natuurlijk teleurstellend, omdat het kansen voor ons bedrijfsleven, maar ook kansen voor de versterking van de samenwerking met de Verenigde Staten, helaas ondermijnt. Aan de andere kant — diversen van u hebben daar ook op gewezen — zien wij China, dat aan de ene kant enorm concurrerend is, natuurlijk ook dankzij de enorme bevolkingsomvang die het heeft, en aan de andere kant vanwege oneerlijke concurrentie in de vorm van staatssteun, staatssubsidies, overcapaciteit kan exporteren, die vervolgens verwoestend uitpakt voor bepaalde sectoren van niet alleen de Europese economie, maar ook elders. Ik zal daar later iets langer bij stilstaan.

Dat maakt het ongelooflijk belangrijk dat Nederland en de Europese Unie een aantal zaken doen. De eerste — bijna iedereen van u heeft dat genoemd — is de diversificatie van onze handelsrelaties en zo snel mogelijk zo veel mogelijk handelsverdragen sluiten. Dat is ongelooflijk belangrijk. De tweede — een aantal van u zijn daar ook op ingegaan — is afhankelijkheden en onze kwetsbare positie zo veel mogelijk afbouwen, natuurlijk met realisme, omdat je, als je kwetsbaar bent, ook chanteerbaar bent, tussen aanhalingstekens. Dat is ook niet goed voor je economische positie.

Dat brengt me, zeker niet last but not least, bij een van de beantwoordingsblokjes. Dat maakt dat dit kabinet maatschappelijk verantwoord ondernemen zo belangrijk vindt, vanuit het oogpunt van mens en milieu, maar ook vanuit het oogpunt van de weerbaarheid. Als onze bedrijven goed weten hoe ketens in elkaar zitten, dan zijn ze ook weerbaarder tegen schokken en tegen maatregelen van anderen. Dan zijn ze er beter op toegerust om hun bedrijfsmodel en hun verdienmodel in stand te houden.

Voorzitter. Dat brengt me ook — ik doe dit toch even in de inleiding, want ik wilde er geen apart kopje van maken — bij het pleidooi van de heer Hoogeveen over de regeldruk die hiermee samenhangt. Ook anderen spraken daar kort over. Laat ik in algemene zin zeggen dat het kabinet het aanpakken van regeldruk en de noodzaak tot vermindering daarvan deelt. Ik zou ook graag naar het coalitieakkoord van dit kabinet

verwijzen. Het ministerie van Economische Zaken heeft de coördinatie om regels te schrappen, minimaal 500 per jaar. Dat zijn echt belangrijke en ambitieuze regelreductietargets per ministerie. Volgens mij is er deze maand een debat tussen de Kamer en het ministerie van Economische Zaken en het ministerie van Binnenlandse Zaken over deze agenda. Ik denk dat dat een belangrijk moment is om een aantal van de punten die de heer Hoogeveen hier heeft gemaakt ook daar te maken, want ik moet ook opmerken dat dit ministerie aan onze kant slechts beperkte wet- en regelgeving kent. Het merendeel van die regels die worden genoemd, liggen natuurlijk ook bij andere departementen. Dat laat onverlet dat we kritisch moeten kijken naar de regeldruk van dit departement.

Daarbij moet ik wel het volgende zeggen. De CSDDD is bijvoorbeeld nog geen bestaande wetgeving. Bij de implementatie van deze richtlijn wordt zeer scherp gekeken naar regeldruk. Hetzelfde geldt voor de CSRD, die onder Financiën en Justitie en Veiligheid valt. Als ik dan kijk naar de verzoeken van de heer Hoogeveen over bijvoorbeeld het instrumentarium, dan zie ik, kijkend naar de evaluatie, juist dat bedrijven zeggen dat het handelsinstrumentarium als zeer open en toegankelijk wordt gezien en dat er over het algemeen tevredenheid over is. We zijn natuurlijk ook nadrukkelijk aan het kijken naar hoe we de doorlooptijd van exportvergunningen kunnen verlagen. Ik denk dat dat voor dual-use eigenlijk behoorlijk goed gaat, maar ik ben uiteraard altijd bereid om specifieke zaken die te lang blijven liggen onder de aandacht te brengen. Met wapenexport zijn er ook aantal versnelde procedures, maar zal er af en toe ook heel goed getoetst moeten worden om echt te voorkomen dat er dingen gebeuren waarvan ik zeker weet dat de Kamer niet wil dat ze gebeuren.

Die dereguleringsagenda die de heer Hoogeveen noemt, ligt dan ook met name op het gebied van EZK en BZK. Dat neemt niet weg dat we een aantal dingen al doen. Het CBS verkleint bijvoorbeeld de selectie van bedrijven voor de statistieken van internationale handel en goederenimport met een kwart, waardoor 1.800 bedrijven deze statistieken niet meer hoeven in te vullen. Ik wil wel de oproep doen — dat vind ik namelijk zelf ook wel een interessante — om even goed te kijken of er nog er ruimte zit bij ons om dingen te vergemakkelijken. Ik ga het dan even onder de agenda van die 500 regels scharen. Ik hoorde wel een aantal voorbeelden van: vijf keer dezelfde informatie indienen en telkens nieuwe informatieverzoeken. Daar wil ik wel even naar kijken om te zien of er nog winst te behalen valt. Ik moet ook zeggen dat ik van de voorbeelden die de heer Hoogeveen noemde soms ook weleens dacht: dat is ook wel een mooi voorbeeld van wat Nederland allemaal heeft. We gingen even Invest International, Atradius en diverse andere dienstverleningsorganisaties langs, waar de oordelen dus best wel positief over zijn en waar, als je dat even doorloopt, de hele bandbreedte, van een beginnend bedrijf in Nederland tot multinationals, op een goede manier gebruik van kan maken om ook in het buitenland een maximale positie te veroveren, laat ik het zo zeggen.

In dit blokje wil ik ook de vraag van mevrouw Maes beantwoorden over waarom wij vasthouden aan de WTO als een kernverband. Zij noemde dat "tegen beter weten in". Misschien is het tegen beter weten in, maar laat ik daar ook het volgende bij zeggen. Ja, mevrouw Maes heeft ontegenzeggelijk gelijk als zij zegt dat het tegenwoordig in WTO-verband moeilijk is om tot nieuwe afspraken te komen. Toch zie ik nog steeds wel afspraken tot stand komen, maar dan in plurilaterale vorm. Toch vindt nog steeds ruim driekwart van het multilaterale handelssysteem plaats via de regels van de WTO. Toch worden de handelsverdragen die de Europese Unie verder afsluit eigenlijk gebouwd op

de WTO-handelsregels. Dat bouwwerk, dat fundament, is dus nog steeds van cruciaal belang. We zien natuurlijk dat met name de VS en China hier ingewikkeld in zijn. Als je die regels opgeeft, of als we doen alsof de WTO die centrale positie niet meer heeft, dan hebben we vervolgens niks meer om deze landen aan te houden. Dat vind ik cruciaal. Ik snap de mitsen en maren die je nu bij deze organisatie kunt plaatsen, heel goed. Ik snap ook heel goed hoe het eraan toegaat. Maar als we deze organisatie als Europese Unie ook loslaten, wordt het een soort free for all. Dan keren we terug naar een wereld waarin iedereen zelf zijn eigen handelsregels maakt. Ik weet wel wat de effecten op het wereldwijde groeivermogen dan zijn. Die zullen dan zeer negatief zijn. Misschien is het half tegen beter weten in, maar net zoals we het bij de VN doen, denk ik dat het vasthouden aan de multilaterale afspraken cruciaal is en echt in ons belang.

Dat was mijn inleiding, voorzitter. Ik wil overgaan op China.

**De voorzitter:**

Dank u wel voor uw inleiding. Ik zie een interruptie van mevrouw Maes. Ik wil de Kamerleden maximaal zes interrupties voorstellen.

**Mevrouw Maes (VVD):**

Ik sla een beetje aan op wat de minister zojuist zei over de WTO: als je de regels opgeeft, heb je niks meer om landen aan te houden. Zijn er niet al heel veel landen die zich helemaal niet houden aan de regels van de WTO?

**Minister Sjoerdsma:**

Laat ik dit op twee manieren beantwoorden. Eén. Het percentage wereldhandel dat nog langs deze regels plaatsvindt, ligt tussen de 72% en de 75%. Dat is gewoon heel significant. Twee. Als ik kijk naar de dynamiek in de WTO, zie ik een hele grote groep landen, of we die "middenmachten" moeten noemen of niet ... Het grootste deel van alle landen ter wereld onderschrijft dit, wil hieraan vasthouden en wil dit vernieuwen. Ik zie een aantal verschillende actoren die hier een ingewikkelde rol in spelen. Ik noemde net de VS en China. Er zijn ook een aantal landen die initiatieven blokkeren. In deze organisatie gebeuren dingen met consensus. Als we consensus min één hebben, stopt het vervolgens. Ik zie nu dat men in toenemende mate doorschuift naar plurilaterale akkoorden. Dat zijn akkoorden buiten de WTO om. Het interessante is dat een van die akkoorden recent is gedeponereerd — dat is niet de formele term, denk ik — bij Ngozi, de chef van de WTO, die dat heeft geaccepteerd. Die stap geeft mij wat hoop dat de WTO in deze fase pragmatisch genoeg is om te kijken naar hoe we dit allemaal werkbaar houden. Dat is mijn antwoord op de vraag van mevrouw Maes.

**De heer Hoogeveen (JA21):**

Ik heb een korte vraag. In de introductie van de minister hoorde ik dat hij met interesse heeft geluisterd naar het idee om het aantal informatieverzoeken dat wordt gevraagd en moet worden ingediend door bedrijven, te verminderen. De minister zegt toe om daarnaar te kijken. Kan de minister dat echt toezeggen? Als dat zo is, scheelt mij dat weer een motie.

**Minister Sjoerdsma:**

We hebben volgens mij — het was voor mijn tijd — de motie-Kamminga/Van der Plas die het kabinet heeft opgeroepen om te kijken naar de toegankelijkheid en de werkbaarheid van het handelsinstrumentarium. Daarvan zeggen ondernemers: over het algemeen vinden we dit echt een behoorlijk goed instrumentarium. We zijn nu met de

uitvoeringsorganisaties aan het bepalen hoe de verbetervoorstellen uit dat onderzoek kunnen worden uitgevoerd. Dan kijken we natuurlijk naar de impact, maar ook een beetje naar de haalbaarheid. Daarin nemen we het hergebruiken met betrekking tot ondernemers mee. Als dat voldoende is voor de heer Hoogeveen, scheelt ons dat een motie. Maar het idee is dat we daar goed naar kijken. Het is natuurlijk best frustrerend. Laat ik het bekijken vanuit een ondernemer die een bepaalde kans ziet. Het gaat natuurlijk samen met het vertrouwen in de andere partij. Ik doel op het vertrouwen dat de ondernemer daadwerkelijk levert. Stel dat de ondernemer vervolgens vast komt te zitten, zeg ik tussen aanhalingstekens, in een procedure, bijvoorbeeld als het gaat om het leveren van informatie of het wegen van informatie. Stel dat het zo lang duurt dat de andere partij het vertrouwen verliest. Dan is dat natuurlijk zonde. Over het algemeen zie ik dat bedrijven het instrumentarium positief beoordelen, maar je moet altijd bekijken of het beter kan. Het is een concurrerende wereld. Als het enigszins kan, moeten we nummer één willen zijn.

**De voorzitter:**

De minister zegt iets toe. Ik zie de heer Hoogeveen knikken. Alleen, ik weet even niet of het terugkomt in een bepaalde brief.

**Minister Sjoerdsma:**

We doen dit. Ik denk dat het het beste is om dit mee te nemen in een verslag RBZ op het moment dat wij gereed hebben hoe we de aanbeveling gaan uitvoeren. Volgens mij is dat het handigst. Dat zal het eerstvolgende RBZ-verslag zijn. Wanneer dat klaar is, kan ik nu niet helemaal overzien. Het wordt dus de eerstvolgende of die erna.

**De heer Hoogeveen (JA21):**

Misschien een suggestie van mijn kant: terugkoppeling bij de begrotingsbehandeling zou wat mij betreft ook voldoende zijn. Dan is er waarschijnlijk iets meer tijd.

**Minister Sjoerdsma:**

Dat is prima. Akkoord.

**Mevrouw Maes (VVD):**

Ik had nog een andere vraag, over de dualusegoederen. U zei: dat gaat behoorlijk goed. Ik ben het met u eens dat het ook een waarborg is, een hele belangrijke waarborg zelfs, om te voorkomen dat er dingen worden geëxporteerd die in verkeerde handen komen. Tegelijkertijd hoor ik van bedrijven dat het soms zes maanden of langer duurt voordat zij een vergunning krijgen. Dat vind ik dan weer niet behoorlijk goed. Hoe moet ik "behoorlijk goed" duiden?

**Minister Sjoerdsma:**

Laat ik helder zijn: dat de doorlooptijd in algemene zin behoorlijk voortvarend is, betekent niet dat het verwaarloosbaar is als bepaalde bedrijven zeer lang wachten op vergunningen en vergunningverlening. Wij nemen die signalen zeer serieus. Ik zou dan ook willen zeggen: als mevrouw Maes concrete signalen heeft, kan ze die doorgeven; gezien de gevoeligheid hoeven die signalen nu niet over tafel. Het vereist zorgvuldigheid. Desalniettemin wordt er echt nadrukkelijk geprobeerd om lange doorlooptijden te voorkomen, omdat wij gewoon de noodzaak zien om deze bedrijven zo snel mogelijk van dienst te zijn. We zijn ook aan het bekijken hoe die vergunningsverlening kan worden versneld, maar dat moet wel binnen die marges van zorgvuldigheid, want uiteraard gaat het hier niet alleen over verdienvermogen, maar ook

over veiligheid.

**De voorzitter:**

De minister vervolgt zijn betoog.

**Minister Sjoerdsma:**

Voorzitter. China. Een aantal van u sprak daarover. Door verschillende Kamerleden werden interessante elementen genoemd. Het eerste element: het belang van dialoog met China, en niet alleen maar praten over China. Dat is ook een van de redenen waarom ik voor de zomer richting China ben afgereisd en waarom de minister van Buitenlandse Zaken binnenkort zal afreizen. Het is van groot belang dat wij elkaar in deze wereld goed begrijpen. Je kan elkaar begrijpen door wat je doet. Dat is vaak het helderst: als je bepaalde maatregelen neemt, kan je die duiden. Tegelijkertijd is het soms goed om even van elkaar te proeven wat de achterliggende zorgen zijn.

Een van de zorgen die Nederland nadrukkelijk in Beijing heeft neergelegd is die over het Chinese handelsoverschot — dat beslaat inmiddels, zoals iedereen wel weet, 1 miljard euro per dag — en de onhoudbaarheid daarvan. Ik denk dat het goed is dat Eurocommissaris Sefcovic inmiddels bezig is met precies dat: een dialoog, een voortdurend gesprek met zijn Chinese collega Wang Wentao over het handelsoverschot en hoe dat terug te brengen is. Aan de ene kant kun je zeggen: nou, dat betekent dat China de interne markt meer zal moeten openstellen en meer zal moeten spiegelen aan wat de Europese Unie doet, om dat in balans te brengen. Dat is een goede maatregel en zou bepaalde Nederlandse bedrijven en sectoren ook goed uitkomen. Aan de andere kant is het ook helder dat dat alleen niet voldoende zal zijn om de boel in balans te brengen. In Beijing ligt ook nadrukkelijk de vraag voor of zij in staat zijn om vrijwillig die export terug te brengen tot behapbare proporties.

Ik denk dat er wederzijds begrip voor is dat daar een noodzaak ligt. Tegelijkertijd zie ik ook, als ik het van een afstandje bekijk, dat het heel lastig is. Vanuit ons is het onwenselijk, maar als ik het vanuit Beijing probeer te bekijken ... Als je in een situatie zit waarin je te maken hebt met een vastgoedcrisis, vergrijzing, schuldenproblematiek en zeer beperkte binnenlandse consumptie, en je stopt met exporteren of je brengt de export terug, dan brengt dat ook enorme stress met zich mee voor je eigen economie. Even los van de wil, zit daar dus ook een moeilijk oplosbaar probleem. Het is wel van groot belang dat we dat oplossen, want de gevolgen van het niet-oplossen zullen ook groot zijn. Dan zou er gewoon druk ontstaan in de Europese Unie om beschermende maatregelen te nemen. De heer Hoogeveen heeft daar recent een motie over ingediend. Natuurlijk wil Nederland als open handelsland deze maatregelen maximaal vermijden. Tegelijkertijd wil je ook niet degene zijn die hele sectoren van de Europese industrie laat verdwijnen omdat je geen maatregelen neemt tegen oneerlijke concurrentie. Daar ligt echt een heel belangrijke balans. Het is hier dus cruciaal, vindt Nederland, dat wij als Europa de handen bij elkaar houden. We moeten geen gaten in onze opstelling laten ontstaan. Dat zal echter best ingewikkeld worden. Er zijn binnen de Europese Unie gewoon echt verschillende visies op hoe hiermee om te gaan. Sommige landen staan onder hele grote druk en andere landen profiteren op dit moment juist van investeringen vanuit China.

Mevrouw Maes vroeg daarnaar. Ze noemde innovatie, diversificatie en recycling. Ik denk dat het goed is om daar kort bij stil te staan. We zullen als Europese Unie concurrerender moeten worden. Dat zal echt noodzakelijk zijn. Dat betekent: investeren

in innovatie. Dat doet het kabinet langs de lijnen van Wennink. Daarvoor is de NII van groot belang. Daarom hebben we ons handelsinstrumentarium ingericht op de sectoren van Wennink. Dat zal echter niet voldoende zijn. Mevrouw Maes noemde terecht diversificatie, het sluiten van handelsverdragen en recycling. Ik denk dat dat in veel opzichten ook door mijn collega van KGG als essentieel wordt gezien. Sommige landen verbieden op dit moment het exporteren van afval, vanwege de grondstoffen die daar nog in verscholen, verpakt of vermengd zitten. Nederland heeft een zeer innovatieve recyclingsindustrie. We moeten die koesteren en erop inzetten. In dat opzicht deel ik de inzet van mevrouw Maes hierop dus.

De heer Lohman en overigens ook anderen vroegen specifiek naar de grondstoffenpartnerschappen en de projecten die we in 2027 willen helpen realiseren om zo de eenzijdige afhankelijkheden van China daadwerkelijk te verminderen. De Europese Unie heeft op dit moment zestien grondstoffenpartnerschappen met grondstofrijke landen. Binnen deze kaders zet Nederland bilateraal vooral in op Zuid-Afrika, Vietnam, Zuid-Korea, Canada, Australië en Chili. Dat is ook toegelicht in de kabinetsinzet nationale grondstoffenstrategie. Als je het puur bilateraal bekijkt, hebben ze wel beperkt resultaat. Het zal dus ook echt Europees moeten. Daarom zullen we in 2027 onze aandacht verleggen naar bestaande Europese samenwerkingen met derde landen in coalitieverbond. Ook daarvan moeten we, denk ik, realistisch zijn. Ook die partnerschappen zullen niet automatisch en meteen betekenen dat onze afhankelijkheden concreet verminderen. Het is echt een dossier dat om een vrij lange adem vraagt.

Voorzitter, dat was China.

**De voorzitter:**

Oké. Ik kijk even rond. Ik zie een interruptie van de heer Lohman.

**De heer Lohman (CDA):**

Dank voor het antwoord, minister. Mijn vervolgvraag is dan: welke maatregelen zouden wél leiden tot het minder afhankelijk worden op het gebied van grondstoffen? U geeft namelijk aan dat wat er nu op stapel staat beperkt impact heeft.

**Minister Sjoerdsma:**

Wij gaan daar uiteraard bilateraal mee voort, maar we denken dat de Europese aanpak vele malen belangrijker is. Die leidt ertoe dat we onze slagkracht als geheel beter kunnen inzetten, dat we de vraag beter kunnen bundelen en dat we onze expertise beter kunnen inzetten. Dat is van belang, denk ik. Ik sprak deze ochtend toevallig mijn collega uit Tanzania. Die vertelde hoe China het op dit moment in Tanzania doet. Het zet een hele grote grondstoffenprocessingfabriek neer. Alle grondstoffen uit de regio komen daar samen. Daar maken ze er dan ter plekke aluminium van. Dat aluminium gaat dan naar China of de wereldmarkt. Waarom Tanzania? Omdat daar grondstoffen in de buurt zijn, maar ook omdat het met de heffingen vanuit Tanzania beter te doen is dan vanuit China. Misschien kan ik daarbovenop nog het volgende zeggen. Ik heb niet meteen een antwoord richting de heer Lohman, maar dit zit nu wel in mijn hoofd. Welke mate van politieke sturing moet je hebben om dit soort dingen scherp te hebben? Het verhaal van mijn Tanzaniaanse collega is natuurlijk niet; je ziet het elders ook. Er is echt sprake van concurrentie. Het is niet een "nou, als zij dat aan het doen zijn, is er weer genoeg ruimte voor anderen". Zo werkt dit spel, tussen aanhalingstekens, helaas niet.

De **voorzitter**:

Een vervolgvraag van de heer Lohman.

De heer **Lohman** (CDA):

Een interessant voorbeeld is dat, van hoe dit in Tanzania door China gedaan wordt. We hebben het natuurlijk ook gehad over bijvoorbeeld de lithiumketens, en dat het Europa eigenlijk niet lukt om in derde landen dergelijk grondstoffenfabrieken en ecosystemen op te bouwen. Zijn er eigenlijk plannen in die richting, dus om dat wel te doen? En wat zijn de belemmeringen op dat gebied?

Minister **Sjoerdsma**:

Ik denk dat het voor ons van belang is om het heel breed te bezien, zeker als we er door de lens van afhankelijkheden naar kijken. Wij zijn immers niet noodzakelijkerwijs een land waarvoor grondstoffen of bewerkte grondstoffen meteen van groot belang zijn. We zitten meestal iets verderop in de keten, laten we zeggen vanaf de halffabricaten en verder. Dat maakt het wel van groot belang, om het maar eens even in algemene zin te zeggen, dat we een aantal dingen doen. Het is belangrijk dat wij die toevoerketens vanuit derde landen zo goed mogelijk met elkaar vastleggen, tussen aanhalingstekens, en dat we daarbij ook oog hebben voor het punt dat mevrouw Kröger maakt, namelijk dat dat moet gebeuren op een manier die mens en milieu goed kunnen dragen. Dat is één.

Ten tweede zullen we onze afhankelijkheden van de toevoerketens van anderen ook moeten verminderen. In dit geval heb ik het dan met name over China, dat echt af en toe de duim op de slagaders van de wereldeconomie drukt. Dat is niet zo makkelijk, en dat betekent ook dat we moeten kiezen als Nederland en als kabinet. We kunnen afhankelijkheden niet op alle gebieden afbouwen en we kunnen afhankelijkheden zeker niet tot nul afbouwen. Als je hierin dus kiest voor medicijnen, duurzame energie of de cloud, dan moet je daar vervolgens ook een concrete agenda achter neerleggen voor hoe je dat wil gaan doen. Maar misschien is het nog belangrijker — daarmee beweeg ik al een klein beetje richting het blokje afhankelijkheden, maar dat maakt niet uit — dat wij onze eigen choke points, onze eigen controlepunten, maximaal opbouwen. Als we namelijk het soortelijk gewicht gaan bekijken van wat China en de VS kunnen doen op het gebied van energie of grondstoffen, zien we dat we er als Europese Unie niet bijzonder goed voor staan. Maar met wat wij als Europese Unie in handen hebben wat echt essentieel is voor die beide grootmachten, kunnen we misschien af en toen iets van balans aanbrengen als er toch iets gebeurt wat wij liever niet hebben. Wij willen natuurlijk liever gewoon die open en vrije handel, maar als anderen daar niet aan doen, moeten we ook zorgen dat we goed voorbereid zijn.

De **voorzitter**:

Ik kijk even rond, maar ik zie geen interrupties. De minister vervolgt zijn betoog.

Minister **Sjoerdsma**:

Dank, voorzitter. Dan komen we eerst nog bij de VS. Dit is overigens een heel kort kopje, maar misschien kan ik er toch twee woorden over zeggen. Eén. Zoals ik ook in mijn inleiding zei, zijn de heffingen natuurlijk onwelkom. Ook onvoorspelbaarheid is onwelkom. Wij willen die Turnberrydeal, hoe je die verder ook apprecieert, het liefst in steen gebeiteld hebben, zodat zowel de Verenigde Staten als de Europese Unie zich aan de afspraken houden en het bedrijfsleven maximale helderheid heeft. Het is ook duidelijk dat de Europese Unie, als dat toch niet gebeurt, wat instrumenten achter de

hand heeft om te kunnen optreden.

Maar we zien ook hier — dat was een vraag van de heer Lohman — in toenemende mate dat er vanuit de VS extraterritoriaal wordt gekeken naar sommige onderdelen van onze economie. De heer Lohman noemde specifiek de MATCH Act. Laat ik daar een paar dingen over zeggen. Wat is de Nederlandse inzet? Die is heel helder, namelijk: doe het niet. Wij willen die MATCH Act niet, want die vinden we onverstandig. Hij helpt ook niet bij datgene wat we samen graag willen doen, namelijk voorkomen dat gevoelige technologie terecht komt op plekken waar die onze veiligheid kan schaden. Daarop hebben we ontzettend goede samenwerking. Die samenwerking is van wereldklasse, zou ik willen zeggen, en die moeten we niet in gevaar brengen door dit soort wetgeving. Hoe veel respect ik ook heb voor Senatoren en Congressmen, dit is echt onverstandig. Daar zet het kabinet, dus eerder al de minister-president, maar ook de minister van Buitenlandse Zaken en ikzelf, op in in diverse gesprekken. We zien nu dat deze wet onder andere aan de Defensiebegroting wordt gekoppeld. Dat zijn allemaal procedures in de VS waar wij niet zo veel over te zeggen hebben en die misschien niet zo zijn als we ze zouden willen zien, maar we zijn nog steeds op volle kracht bezig om ervoor te zorgen dat deze wet het niet wordt; laat ik het zo zeggen.

Voorzitter. Dan kom ik bij het kopje handelsverdragen en handelsinstrumentarium, tenzij er nog vragen zijn.

De heer **Lohman** (CDA):

Ik begrijp de inzet ten aanzien van de MATCH Act en die heeft de minister ook een aantal keer duidelijk gemaakt, maar ik las volgens mij vandaag toch ook een stuk in De Telegraaf waarin stond dat vanuit de Verenigde Staten signalen komen van: we gaan dit toch gewoon doen. De vraag is dus: waar haalt de minister het vertrouwen uit dat die inzet ook daadwerkelijk tot resultaat gaat leiden?

Minister **Sjoerdsma**:

Bij dit soort zaken geldt: garanties tot aan de voordeur. Dit soort dagkoersen wisselt namelijk nogal eens. Ik ga dus geen voorspellingen doen over de vraag of we hierin zullen slagen of niet, maar als ik kijk naar het traject en het begin van de kabinetsbemoeienis vergelijk met waar we nu staan, heb ik er wel meer vertrouwen in gekregen dat we hier kans van slagen hebben dan ik aan het begin had. Aan het begin was mijn impressie namelijk echt heel stellig: dit is zo bipartisan, dit wordt zo door Republikeinen en Democraten gezamenlijk gedragen en dit wordt zo diep gevoeld; waar moeten we beginnen? Inmiddels heb ik het idee dat er ook aan de andere kant echt wel serieus begrip bestaat, niet alleen voor onze zorgen, maar ook voor de kwaliteit van samenwerking zoals die er is. Ik durf niet te zeggen of dat een garantie is dat dit goed afloopt, want daarvoor is de dynamiek in Washington en in het Congres te onvoorspelbaar, maar ik durf wel te zeggen dat er stappen zijn gezet.

De **voorzitter**:

Een vervolgvraag van de heer Lohman.

De heer **Lohman** (CDA):

Het is goed om te horen dat de minister zich bewust is van de urgentie. Ik hoef het volgens mij niet te benadrukken, maar dit raakt niet alleen ASML, maar eigenlijk de hele hightechsector, dus eigenlijk het hele Europese ecosysteem. Het is goed dat de minister dit doet en dat ook de premier in gesprek is, maar trekken we hierin ook samen op met

andere lidstaten en misschien ook met de Europese Commissie?

**Minister Sjoerdsma:**

Ja. Ik wil anderen niet in de wind laten hangen, maar we trekken hierin op met iedereen die hierin een belang heeft. Dat gaat ver buiten alleen maar de landen waar dit soort bedrijven gehuisvest zijn. Absoluut.

**De heer Hoogeveen (JA21):**

Ik heb hier in juni, zeg ik uit mijn hoofd, ook al Kamervragen over gesteld. Toen heb ik gevraagd wat het effect gaat zijn op Nederland en op ons zakendoen, mocht dit voorstel worden aangenomen. Worden er vanuit het ministerie ook al meer kwantitatieve analyses gemaakt, van: mocht de MATCH Act nou worden aangenomen, in hoeverre gaat dat ons bedrijfsleven en ons zakendoen dan raken? We kijken natuurlijk allemaal naar ASML, maar we hebben nog talloze andere bedrijven die daarmee van doen hebben. Is dat iets wat ook speelt op het ministerie?

**Minister Sjoerdsma:**

Ja en nee. Ja in de zin dat we, denk ik, een goed beeld hebben van de economische schade die hier eventueel uit voort zou kunnen komen, maar dat is dan ook wel weer sterk afhankelijk van de maatregelen die de VS, ofwel vanuit Capitol Hill, ofwel vanuit de administratie, zelf willen nemen en hoe die zich doorvertalen. Maar laat ik in algemene zin zeggen dat we die cijfers niet nodig hebben om te weten dat dit onverstandig is. We hebben die cijfers niet nodig om te zeggen: Nederland gaat zelf over de eigen nationale veiligheid en wil zelf afwegen wat het wel en niet exporteert. Daarbij erkennen we natuurlijk dat wij samen met een aantal andere landen een bijzondere verantwoordelijkheid hebben in de hele semiconketen in de wereld. Dat betekent enerzijds een bijzondere verantwoordelijkheid om te zorgen dat er geen onverwachte of ongewilde schokken zijn in het systeem, want dan raakt niet alleen het semiconsysteem verkouden, maar de hele wereldeconomie. Omgekeerd betekent dat natuurlijk ook dat wij een verantwoordelijkheid hebben om te voorkomen dat heel gevoelige apparatuur terecht komt op plekken waar dat niet mag. Die inzet is echt enorm helder. Het meest gevoelige zit 'm er natuurlijk in dat via de MATCH Act potentieel de controle over je exportcontrolesysteem kan worden overgenomen. Dan heb je zelf geen eigen zeggenschap meer over wat er wel en niet kan worden geëxporteerd. Dat is iets wat wij op geen enkele manier zouden willen.

**De voorzitter:**

Ik zie verder geen andere interrupties. De minister vervolgt zijn betoog.

**Minister Sjoerdsma:**

Dan komen we bij de handelsverdragen. Ik heb daar in algemene zin over gezegd hoe belangrijk ze zijn. Ik heb ook bij alle Kamerleden het belang geproefd dat zij eraan hechten dat wij onze groep vrienden en handelsvrienden maximaal uitbreiden. De Europese Commissie is daar ook ongelofelijk hard mee aan het werk. Het tempo waarmee deze verdragen nu worden afgesloten, doorbehandeld en naar hoofdsteden worden gestuurd is in vergelijking met de periodes hiervoor enorm toegenomen. Ik denk dat dat ook goed en belangrijk is.

Er zijn echt een flink aantal vragen gesteld van een verschillende ordegrootte. Ik zal proberen ze zo netjes mogelijk af te lopen.

Mevrouw Maes had het over de aanvullende handelsverdragen op het gebied van grondstoffen. Wij zijn inderdaad voorstander van het opnemen van grondstoffen in deze handelsverdragen, zoals recentelijk bij Chili en Mercosur is gebeurd. Wij dringen daarop aan bij de Europese Commissie. Het is ook een onderdeel van de kabinetsinzet voor de Nationale Grondstoffenstrategie. Waar dat kan, waar dat lukt en waar dat in de besprekingen mogelijk is, blijven wij daar dus achteraan zitten.

De heer Bamenga had het over een andere partner, namelijk over Canada. Ik herinner mij nog hoe moeilijk het was om het handelsverdrag met Canada door beide Kamers te krijgen en hoe controversieel dat destijds was. Ik hoop dat dit nu echt is omgeslagen. We zien immers hoezeer wij elkaar nodig hebben. Dat heeft zich het meest recent geuit toen Commissievoorzitter Von der Leyen zei dat Canada het geassocieerde lidmaatschap verdient. Het is overduidelijk dat de Europese Unie en Canada toenadering tot elkaar zoeken. De precieze invulling van dat partnerschap is nog niet helder. Inhoudelijk zijn er natuurlijk tal van terreinen waarop de Europese Unie en Canada meer kunnen doen. Dat kan gaan over handel, dat kan gaan over arctische veiligheid. Die zijn we nu aan het uitwerken. Daar wordt samen met EU-lidstaten vorm aan gegeven. Het aannemen van het "administrative arrangement", in mooi Nederlands gezegd, tussen Canada en het Europees veiligheidsagentschap moet wat ons betreft een onderdeel zijn van die versterkte band, want juist op het gebied van veiligheid hebben we nu het een en ander met elkaar te schaffen.

De heer Bamenga vroeg ook of wij ons gaan inzetten voor de duurzaamheidsafspraken in het handelsakkoord. Volgens mij had dit betrekking op Indonesië, maar wij vinden het in algemene zin van belang dat deze afspraken worden gemaakt; ik refereer aan het klimaatverdrag van Parijs. Het handelsakkoord tussen de EU en Indonesië bevat afspraken over handel en duurzame ontwikkeling, net als over duurzaam bosbeheer, het beschermen van biodiversiteit en arbeidsrecht. De uitvoering van die afspraken zal worden gemonitord in de reguliere dialoog tussen de EU en Indonesië. Tegen mevrouw Kröger zeg ik daarbij: en met betrokkenheid van het maatschappelijk middenveld. De verplichtingen zijn afdwingbaar via geschillenbeslechting. Ook hierin is de overeenkomst van Parijs weer als een essentieel onderdeel van het akkoord opgenomen. Dat betekent dat het handelsakkoord bij niet-naleving van deze overeenkomst kan worden opgezegd. Dat geeft maar weer aan hoe cruciaal dat klimaatverdrag voor de Europese Unie is.

De heer Bamenga vroeg hoe wij voorkomen dat palmolie uit deze gebieden via vermenging alsnog in onze handelsketens terechtkomt. Vanaf eind dit jaar zal de EUDR worden toegepast. Dat betekent dat bedrijven in hun due diligence moeten nagaan of vermenging van stromen in de keten voor kan komen en welke risico's daarbij ontstaan. Als duidelijk is dat er een risico is op inmenging van stromen die mogelijk niet legaal of niet ontbossingsvrij zijn, dan moeten aanvullende maatregelen worden genomen. Als die risico's niet worden weggenomen, dan kunnen de producten ook niet op de Europese markt worden gebracht.

Mevrouw Kröger en de heer Bamenga vroegen ook naar de invoering van de ontbossingswet. "In hoeverre is dit geborgd in al het flankerend beleid in de begroting en hoe zorgen we ervoor dat de lokale maatschappelijke organisaties hierbij worden ondersteund?" Laat ik hierop in algemene zin zeggen dat het kabinet de situatie in Indonesië met betrekking tot de ontbossing nauwgezet volgt. Vanaf eind dit jaar zal de EUDR worden toegepast. Vanuit Ontwikkelingssamenwerking dragen wij 20 miljoen bij aan het Team Europe Initiative, dat landen en gemeenschappen kan ondersteunen bij

de uitvoering hiervan. Die gelden staan ook op de begroting. In het kader van het handelsakkoord zullen organisaties vanuit het maatschappelijke veld in de zogenaamde domestic advisory groups input geven over de uitvoering van het akkoord, waaronder de duurzaamheidselementen.

Specifiek over Papua: de mensenrechtensituatie daar is echt zorgelijk. Het bespreken van deze mensenrechtensituatie is een structurele, terugkerende component in onze bilaterale relatie met Indonesië. De regio wordt ook met enige regelmaat door het ministerie bezocht.

Dan een vraag van de heer Bamenga: "Hoe voorkomen we dat onze handelsrelaties oorlogseconomieën versterken? Wanneer handelspartners bijdragen aan ernstige mensenrechtenschendingen, welke consequenties verbinden we daar dan aan?" In het algemeen zijn er verschillende instrumenten die Nederland en de Europese Unie kunnen inzetten, bijvoorbeeld sanctiebeleid, inclusief werken om sanctieomzeiling tegen te gaan, en maatregelen in het kader van ons handelsinstrumentarium. Ik denk dat we een goed voorbeeld hebben gezien toen we het over Sudan hadden. Toen hebben we, hoop ik, laten zien dat Nederland zich op verschillende manieren inzet om die oorlogseconomie tegen te gaan. Er is een sanctieronde geweest tegen Sudan op goud. We bepleiten wapenembargo's en we kijken naar de handelsrelatie en de discussies die we daarbinnen kunnen voeren. Daarnaast kijken we specifiek hoe je druk kunt uitoefenen op bepaalde elementen van die oorlogseconomie. Meer in algemene zin wil ik over deze vragen het volgende zeggen. Het handelsbeleid bevat verschillende handvatten om oorlogseconomieën tegen te gaan. Onder het Algemeen Preferentieel Stelsel kunnen ernstige mensenrechtenschendingen bijvoorbeeld grond zijn voor het intrekken van tariefpreferenties. Ook bevatten sommige, niet alle, brede handelsakkoorden mensenrechtenbepalingen die kunnen worden ingezet. Afhankelijk van de situatie is dat dus een case-by-casebenadering.

De heer Lohman vroeg nog specifiek hoe we de agrifoodkennis nadrukkelijker onderdeel gaan maken van onze handelsstrategie en welke rol wij zien voor bedrijven en kennisinstellingen. Het is ontegenzeggelijk zo dat de Nederlandse agrifoodsector internationaal een bijzondere positie heeft. De sector is dan ook een integraal onderdeel van onze handelsstrategie. Ons postnetwerk, de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland en het wereldwijd Attaché Netwerk van het ministerie van Landbouw kijken doorlopend naar kansen voor handelsbevordering en het bijdragen aan lokale ontwikkeling. Zij steunen Nederlandse agribedrijven wereldwijd. Daarbij wordt natuurlijk ook nadrukkelijk gekeken naar de samenwerking, het bundelen van bedrijven, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en overheid in de zogenaamde Dutch Diamond, waar het CDA overigens vaker en terecht aandacht voor vraagt.

De heer Hoogeveen stelde over de evaluatie van de vergroening van het instrumentarium de vraag of daarin ook de ondernemers worden meegenomen die afhaken. Sinds 1 januari 2023 is een aantal handelsinstrumenten van de RVO vergroend, in de zin dat bedrijven voor te ondernemen internationale activiteiten extra subsidie kunnen krijgen als ze als groen kwalificeren. Dat is dus een groene prikkel, geen uitsluiting van niet-groene activiteiten, maar een bonus voor groen. Dat betreft de instrumenten: Partners for International Business, Support International Business, de subsidie voor demonstratieprojecten en haalbaarheids- en investeringsvoorbereidingsstudies.

Op dit terrein waren er dan ook nog vragen van mevrouw Kröger, over de investeringsbeschermingsverdragen. Ik denk dat ook hier in algemene zin geldt dat dit thema de komende maanden alleen maar actueler zal worden. Vorige week heeft u de kabinetsappreciatie ontvangen van het investeringsverdrag tussen de EU en Indonesië. Dat is een EU-only-investeringsakkoord, naast het handelsakkoord, overigens, waar het kabinet in Brussel mee wil instemmen. Aan het eind van dit jaar, of begin volgend jaar, ontvangt u de tekst voor de ratificatie van de IBO's tussen de EU en Vietnam en Singapore. Dat zijn eigenlijk drie belangrijke partners voor de EU en Nederland. Ik zie dus ook een belang om de eigen investeringsbeschermingsverdragen, de zogeheten IBO's, te vernieuwen en niet op te zeggen. Deze verdragen geven bedrijven namelijk zekerheid als zij in het buitenland investeren, zijn belangrijk voor banen en voor een aantrekkelijk vestigingsklimaat. Bovendien dragen ze bij aan de goede relaties met landen buiten de Europese Unie. Het opzeggen van deze IBO's staat daar haaks op. Er liggen ook meerdere verzoeken van landen, inclusief ontwikkelingslanden, om juist met Nederland of andere Europese landen afzonderlijke IBO's af te sluiten. Er is wel vernieuwing nodig, absoluut. Er zijn daarbij drie prioriteiten. Eén: geen bescherming voor brievenbusfirma's. Twee: duidelijk vastleggen dat overheden regels mogen maken in het publieke belang, op het gebied van milieu, gezondheid en veiligheid, die ook gelden voor buitenlandse investeerders. Drie: zorgen voor eerlijke, onafhankelijke en transparante procedures waar een beroep op kan worden gedaan als er geschillen tussen investeerders ontstaan. Daar werken we bilateraal aan met landen, Europees via moderne EU-verdragen en multilateraal in VN- en OESO-verband.

**De voorzitter:**

Dat was het?

**Minister Sjoerdsma:**

Nee, er komt nog meer.

**De voorzitter:**

Zullen we daarop wachten?

**Minister Sjoerdsma:**

Ik heb nog één antwoord.

**De voorzitter:**

De minister heeft nog één antwoord.

**Minister Sjoerdsma:**

Ik verwijs naar het vorige antwoord.

**De voorzitter:**

Oké. Ik zag dat in ieder geval de heer Lohman en mevrouw Kröger willen interrumperen. Eerst de heer Lohman.

**De heer Lohman (CDA):**

Ik kom even terug op het punt van agroketens. Ik heb laatst een interessant gesprek gehad met AgriGRADE. Daar is ook de analyse gemaakt dat ontwikkelingsgeld niet altijd even effectief wordt ingezet. Denk aan versnipperde projecten en weinig regie om te kijken in welke ketens het terechtkomt. Is het niet van belang om te kijken hoe dat geld effectiever en marktgerichter kan worden ingezet?

Minister **Sjoerdsma**:

Even voor de duidelijkheid: over welk geld hebben we het hier?

De heer **Lohman** (CDA):

Deze analyse gaat over het ontwikkelingsgeld dat ingezet wordt voor de verduurzaming van met name Afrikaanse agrifoodketens. Daar zit vaak overlap in. Dit is natuurlijk een handelsdebat, maar in die analyse wordt de oproep gedaan om te kijken of we dat niet effectiever en marktgerichter kunnen inzetten, in plaats van de versnipperde projecten die worden opgezet.

Minister **Sjoerdsma**:

Kijk, zonder de specifieke aanbevelingen te kennen, vind ik het in algemene zin van belang dat we de versnippering in het beleid en in het instrumentarium zo goed als mogelijk tegengaan. Dat heeft verschillende redenen. De eerste is dat het van groot belang is dat wij maximale impact hebben met het belastinggeld dat wij mogen uitgeven namens de Nederlandse belastingbetaler. Soms kan een klein nicheproject cruciaal zijn, dus we moeten daar niet categorisch in zijn, maar een hele lappendeken aan kleine projecten heeft soms significante nadelen, overigens ook voor de beheerslast aan de kant van het ministerie. Dat is één. Twee is dat daartegenover staat dat ik bij heel grote projecten, dus "groot" in de omvang van financiën maar ook in de zin dat de beoogde resultaten heel serieus zijn, weleens het volgende heb gezien. Als je het dan in het geheel van het multilaterale systeem probeert uit te geven, verdwijnen die projecten als je niet oppast weleens van de radar, waardoor er geen enkel raakvlak meer is met wat je politiek aan het doen bent. Ik vind het wel belangrijk dat het hier en-en is, zeker als het gaat om de agrifoodsector, die een doel op zich heeft, net als de voedselzekerheid. Maar ik vind het ook van belang dat we in de gesprekken met de landen waar we dit soort dingen doen, ook het politieke gesprek over dit soort zaken kunnen voeren. Dat betekent dat wij overzicht moeten hebben, dat de impact maximaal moet zijn en dat we versplintering moeten tegengaan. Als de heer Lohman heel specifieke zorgen heeft over specifieke projecten, verzamel ik die heel graag, zodat we er goed naar kunnen kijken. Maar dit zou in algemene zin mijn antwoord zijn.

De **voorzitter**:

Dan ga ik nu naar mevrouw Kröger.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Allereerst miste ik in de intro een reflectie op onze impact op de brede welvaart. Die had ik eigenlijk wel verwacht, maar misschien past alles wat over de planeet en mensen gaat bij invo. Dat vind ik ook een beetje jammer. Mijn vraag gaat over ISDS. De minister is nu zover dat hij zegt dat het in de toekomst anders moet. Maar ik zoek ernaar of hij erkent dat ISDS een impact heeft op klimaatbeleid. Wat betekent dat voor alle verdragen die we al gesloten hebben? Ik geloof dat het gaat om 80 of 90 investeringsverdragen. Hoe positioneert de minister zich hierin?

Minister **Sjoerdsma**:

Ik zoek een beetje naar wat mevrouw Kröger bedoelt met "de impact van ISDS op ons klimaatbeleid". Ik schetste net hoe wij dit in algemene zin zien. We vinden het van ongelofelijk belang voor de bescherming en de rechtsbescherming van onze bedrijven. We vinden het van belang dat het publiek belang hiermee kan worden gediend en vinden dus dat er een modernisering nodig is. Ik denk dus dat we in dat opzicht

behoorlijk richting mevrouw Krögers standpunten bewegen. Milieu, gezondheid en veiligheid zijn zaken van publiek belang waarvan we het van groot belang vinden dat ze kunnen worden opgenomen in de verdragen. De overheid mag daar regels voor maken. Waar zit dan nog precies de zorg van mevrouw Kröger als het gaat over klimaat? Welke elementen wil ze dan aanraken?

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Dan raad ik de minister echt aan om het verslag terug te lezen van de Santa Martaconferentie, waar landen bij elkaar kwamen die fossiele projecten en fossiele investeringen willen afbouwen. Al die landen, eigenlijk productielanden, zeiden dat de ISDS-bepalingen in investeringsverdragen hen in de weg zitten. De minister zegt nu: we gaan het voor nieuwe verdragen moderniseren. Mijn vraag is wat dit betekent voor alle bestaande verdragen die Nederland heeft. Wat is de strategie van de minister? Erkent hij de zorgen van die landen en mijn zorgen? Wat gaat hij doen met alle bestaande investeringsverdragen?

Minister **Sjoerdsma**:

Ik snap de vraag nu. Daar zal ik in tweede termijn of iets later in deze termijn op terugkomen. Ik wil wel even goed recht doen aan de vragen van mevrouw Kröger op dit punt.

De **voorzitter**:

Ik kijk even rond. Ik zie geen andere interrupties. De minister vervolgt zijn betoog.

Minister **Sjoerdsma**:

Ja, de afhankelijkheden. Daar hebben we eigenlijk al het een en ander over gezegd, maar er zijn toch wel een aantal vragen gesteld. In algemene zin stelde de heer Lohman een aantal vragen over kunstmatige intelligentie en over Pax Silica. Welke resultaten kunnen daar worden verwacht? Wat kan de Europese positie daar precies opleveren? Pax Silica is een coalitie van landen, de VS, Europese landen en Aziatische landen, die gefocust zijn op de hele waardeketen van kunstmatige intelligentie, van grondstoffen tot halfgeleiders tot eindmarkten. Het is een platform voor internationale samenwerking. Ik denk dat vanuit mijn positie bezien een van de belangrijkste onderdelen is om ervoor te zorgen dat we de economische veiligheid gezamenlijk versterken en de risicovolle afhankelijkheden beheersbaar houden. Ik had het er net al kort in algemene zin even over: Nederland heeft een unieke positie in de halfgeleiderindustrie. Een van de redenen waarom Nederland, dit kabinet, het van belang vond om zich aan te sluiten bij de Pax Silica, is dat met die unieke positie ook een unieke verantwoordelijkheid komt. Ik zie deze samenwerking dus ook als een soort gelegenheidscoalitie of een coalition of the willing, om ervoor te zorgen dat de mogelijke schokken op deze industrie worden voorkomen en dat ze, als ze er al zijn, zo goed mogelijk worden beperkt. Als er daarnaast kansen zijn op samenwerking op het gebied van bijvoorbeeld innovatie, nieuwe investeringen of toegang tot trans-Atlantische projecten, dan moeten we die natuurlijk grijpen. Tegelijkertijd is het ook echt een forum dat in beweging is en waarin nog niet alles zo gestold is zoals in bestaande fora. We zullen dus ook moeten zien welke van deze verschillende prioriteiten uiteindelijk de hoofdmoot wordt. Dat is natuurlijk niet iets wat Nederland alleen bepaalt; dat wordt ook in die coalitie gezamenlijk bepaald.

De heer Lohman vroeg ook hoe dit ministerie Nederlandse AI-bedrijven aan buitenlandse klanten en groeifinanciering helpt. Het hele handelsinstrumentarium, ook

onze economische diplomatie van het postennet en de uitvoerders als RVO en Invest International, ondersteunt Nederlandse AI-bedrijven natuurlijk om die internationale kansen te pakken. Ook de toekomstige nationale investeringsinstelling zal bijvoorbeeld bijdragen aan de groeifinanciering van de Nederlandse AI-bedrijven. Dat is niet helemaal het bestek van dit debat, maar bij start-ups en scale-ups zien we gewoon een groot financieringsgat, waardoor hele veelbelovende bedrijven in een veel te vroeg stadium verdwijnen naar bijvoorbeeld de Verenigde Staten. De Nederlandse AI-sector is nog klein en heeft op dit moment beperkte wensen voor internationalisering. De focus ligt eigenlijk op het terrein dat ik net noemde: zo snel mogelijk hier in het binnenlandse ecosysteem groeien. Maar recent heeft EY wel in opdracht van BZ onderzoek gedaan naar waar nou de internationale verdienkansen liggen voor de Nederlandse AI-bedrijven in Duitsland, VS, het VK en Zweden. Waar die kansen liggen vanuit het onderzoek, proberen we ze uiteraard ook te grijpen.

De heer Lohman stelde ook nog een vraag over de bestaande digitale agenda voor BHOS in het AI-tijdperk. In de digitale agenda — dat heeft de heer Lohman vast ook gezien — is er reeds aandacht voor kunstmatige intelligentie, ook als aandachtsgebied voor de specifieke start-uphubs op dit terrein in Berlijn, Parijs, Londen, Singapore, Boston/New York en San Francisco. In de internationale AI-strategie van BZ is het vergroten van de markttoegang van Nederlandse AI-bedrijven ook van groot belang. Als voorbehoud op wat ik net zei: voor bedrijven die al verder zijn dan groeien in het Nederlandse ecosysteem, zetten we eigenlijk al het handelsinstrumentarium in om hen daarbij te ondersteunen. Tegelijkertijd zetten we ons natuurlijk ook politiek in onze contacten met sommige van de grote spelers in om te kijken of we deze Nederlandse bedrijven kunnen helpen toegang te krijgen tot de allergrootste spelers op dit terrein. Voorzitter, dat was nog in antwoord op de vragen over kunstmatige intelligentie, afhankelijkheden en andere zaken.

**De voorzitter:**

Ik kijk even rond om te zien of er interrupties zijn. De heer Lohman? Dit is zijn laatste interruptie. De heer Lohman en dan mevrouw Maes. O, de heer Lohman ziet toch af van zijn interruptie. Dan ga ik naar mevrouw Maes.

**Mevrouw Maes (VVD):**

Ik heb nog een vraag over de kritieke grondstoffen. Dat is natuurlijk bij uitstek een onderwerp waarbij wij als Europa onze afhankelijkheden zouden willen afbouwen. Daar werd ook door de heer Lohman wat over gezegd in zijn inbreng. We zien dat verwerking van kritieke grondstoffen niet in Europa plaatsvindt. U zei dat al in uw eerste verhaal. Ziet u mogelijkheden om te zorgen dat dat op termijn wel in Europa gaat plaatsvinden? Dat hoeft niet per se in Nederland te zijn. Dat zou ons natuurlijk ook minder afhankelijk maken van Azië.

**Minister Sjoerdsma:**

Daar zijn misschien wel een aantal antwoorden op. Eén. Het hoeft om het voor Europa of Nederland "gunstiger" te laten zijn, niet per se naar Europa te komen. Diversificatie werkt natuurlijk ook. Dat het gebeurt in bepaalde landen waarmee wij vrijhandelsverdragen en investeringsverdragen hebben, kan ons al helpen. Twee. Ik denk dat je in Europa inderdaad wat nadrukkelijker de trend ziet dat er wordt nagedacht over wat wij in eigen bodem hebben, wat daarvan we niet zomaar elders kunnen betrekken en wat dat betekent voor onze keuzes qua a hoe we het uit de grond krijgen en b hoe we dat vervolgens verwerken. Daarbij moet ik ook zeggen dat voor Nederland

de afhankelijkheden weer wat verder in de keten zitten. Onze focus ... Maar goed, de Kamer gaat hier volgens mij op niet al te lange termijn nog met de minister van Buitenlandse Zaken over spreken. Ik wil ook niet het gras voor zijn voeten helemaal wegmaaien. Voor Nederland moeten we dit wel in balans bezien. Ja, die grondstoffen zijn van belang, omdat uiteindelijk alles valt en staat met de kleinste bouwstenen. Maar het zwaartepunt van waar wij onze afhankelijkheden moeten afbouwen, ligt wel een stukje verder in de keten.

**De voorzitter:**

Ik zie verder geen vervolgvragen. De minister vervolgt zijn betoog.

**Minister Sjoerdsma:**

Dan imvo. Ik ben het overigens helemaal eens met mevrouw Kröger dat dat geen randverschijnsel is. Het was gewoon een grote groep vragen. Misschien zeg ik hier in algemene zin toch iets over de kern. De kern hierbij is dat bedrijven hun keten zo goed mogelijk moeten kennen om ervoor te zorgen dat mens en milieu profiteren en niet onnodig lijden — laat ik het zo zeggen — maar ook om weerbaar te zijn. Ik vind dit een belangrijke toevoeging. Soms merk ik dat mvo of imvo wordt gezien als een tierelantijn, als iets extra's of als iets wat vooral hinderlijk is. Ik denk dat het tegenwoordig echt een essentieel onderdeel van de bedrijfsstrategie is, of zou moeten zijn waar het dat nog niet is. Als je het al niet zou doen vanuit de idealen die daarmee samenhangen, dan zou je het zeker moeten doen vanuit je eigen verdienvermogen. Dat is één.

Twee. Er komen natuurlijk twee heel belangrijke Europese wetten aan, die ook door velen zijn genoemd: de CSDDD en de Anti-dwangarbeidverordening. Ik beoog beide uitvoeringswetten in de loop van 2027 naar uw Kamer te sturen.

Mevrouw Kröger vroeg in dit kader hoe het kabinet de verhouding ziet tussen aan de ene kant de CSDDD en aan de andere kant de Wzk die is aangenomen, dus de wet inzake kinderarbeid. Daarover een aantal zaken. De Wzk is in 2019 aangenomen, maar niet in werking getreden, omdat verschillende onderdelen nog moesten worden uitgewerkt in een algemene maatregel van bestuur. Dat is uiteindelijk niet gedaan, naar ik begrijp onder Rutte IV, omdat het kabinet-Rutte IV destijds koos voor Europese wetgeving om het gelijke speelveld te versterken en ook omdat de CSDDD in brede zin de mensenrechten- en milieurisico's, en dus ook kinderarbeid, dekt. De inzet van dit kabinet is dan ook om, als het zover komt, de Wzk te vervangen door de Wet internationaal verantwoord ondernemen, de uitvoeringswet van de CSDDD.

Mevrouw Kröger vroeg in dit kader ook naar de klimaatplannen en de CSDDD. Het moge helder zijn dat het kabinet klimaatbeleid voert dat gericht is op Europese en nationale klimaatdoelen, zodat Nederland zijn bijdrage levert aan de doelstellingen van het Parijsakkoord. Dat beleid is gericht op een effectieve, efficiënte en rechtvaardige transitie. Er is al een regelgevend kader om bedrijven te verplichten en te stimuleren de uitstoot van broeikasgassen te reduceren. Via de CSRD moeten bedrijven rapporteren over klimaat. Klimaat blijft ook onderdeel van de CSDDD over de band van mensenrechten en milieu. Bedrijven moeten hun activiteiten onderzoeken op risico's op nadelige gevolgen voor mensenrechten en het milieu en passende maatregelen treffen om deze te voorkomen. Mevrouw Kröger weet ook dat voor het Nederlandse standpunt geen draagvlak bleek tijdens de onderhandelingen over Omnibus I. Helaas werkt het soms zo in de Europese Unie.

Dan vroeg mevrouw Kröger ook naar de kritieke grondstoffen, de lokale productiestandaarden en de budgetten die daarmee samenhangen in deze begroting. Uiteraard deelt het kabinet de noodzaak om in te zetten op verantwoorde grondstoffenketens en het verbeteren van lokale productiestandaarden. Dat is ook een randvoorwaarde van de Nationale Grondstoffenstrategie. Wij dragen bij aan diverse internationale en multistakeholderpartnerschappen voor duurzame grondstoffenketens. Vanuit beleidsartikel 1.3 is dat ongeveer 5 miljoen en vanuit beleidsartikel 1.1 wordt met ongeveer 27 miljoen euro ingezet op maatschappelijk verantwoord ondernemen. Uiteraard vallen onder sectorale samenwerking ook het metaalconvenant en het renewable energy agreement.

Mevrouw Kröger vroeg ook naar de verankering van de OESO-richtlijnen in andere subsidies en aanbestedingen buiten het BHOS-instrumentarium om. Zij heeft gelijk dat die OESO-richtlijnen cruciaal zijn bij het BHOS-instrumentarium. Leveranciers die aan het Rijk leveren, worden via het beleid ook verplicht om in tien risicocategorieën risico's in de keten te identificeren en waar mogelijk aan te pakken. Dat gaat over IT, koffie, kleding en dat soort zaken. Wij wijzen in alle gesprekken met andere departementen op de wenselijkheid om de imvo-voorwaarden mee te nemen, maar het is wel aan de bewindspersonen van deze departementen zelf om de OESO-richtlijnen al dan niet als voorwaarde te stellen.

De heer Hoogeveen vroeg in dit kader ook nog naar de cumulatieve regeldruk van de CSDDD, de Forced Labour Regulation en de conflictmineralenverordening. Het is in eerste instantie natuurlijk aan de Europese Commissie om daar een impactassessment voor uit te voeren en de regeldruk in kaart te brengen. Voor de nationale uitvoering zal het kabinet dit ook doen. Dat geldt voor de Wet internationaal verantwoord ondernemen en de wet dwangarbeid. De bedrijfseffectentoetsen daarvan zijn al uitgevoerd. Daaruit blijkt dat het proportioneel is ten aanzien van wat het beoogt te doen. Maar ik snap de vraag of het alles bij elkaar opgeteld niet te veel is.

De heer Hoogeveen vroeg ook om per instrument in kaart te brengen welke eisen uit wetgeving voortvloeien, welke uit internationale afspraken voortvloeien en welke als beleidsvoorwaarden zijn toegevoegd. Het naleven van de OESO-richtlijnen is verplicht voor het gehele handelsinstrumentarium. Dat is uniform beleid. Er wordt een steekproef uitgevoerd, waarbij de overheid informatie inwint bij een bedrijf aan de hand van openbare bronnen. Er wordt ook gecheckt of een bedrijf activiteiten onderneemt die voorkomen op de FMO-uitsluitingslijst. Voor een aantal specifieke instrumenten, waaronder een economische missie voor bedrijven, wordt er in geval van hoog risico, dus niet altijd, ook gevraagd om een zelfscan in te vullen. Die checks zijn risicogebaseerd en proportioneel. Uitvoerbaarheid is hier namelijk echt van groot belang. Daar vroeg de heer Hoogeveen volgens mij ook naar.

De heer Bamenga vroeg nog naar de huidige subsidieprogramma's voor sectorale samenwerking tot en met 2029 en daarna. Het kabinet verkent uiteraard graag de mogelijkheden om het subsidieprogramma Sectorale Samenwerking na 2030 voort te zetten, ook in het licht van de Europese wetgeving die komt voor het maatschappelijk verantwoord ondernemen. We wachten wel de IOB-evaluatie af. De resultaten daarvan komen volgend jaar naar uw Kamer.

Mevrouw Maes vroeg naar de bevordering van de stimulering van lokaal ondernemerschap. Daar zetten we natuurlijk nadrukkelijk op in onder het BHOS-beleid,

in grote lijnen door het ondernemersklimaat te verbeteren, door regelgeving, infrastructuur, kennis, vaardigheden en waardenketens te versterken en door toegang tot financiering te vergroten. We richten ons wel op sectoren waar Nederland een duidelijke meerwaarde heeft.

De heer Hoogeveen vroeg nog iets over CSDDD en zuiver en lastenluw. Ja. In het kabinetsbeleid staat dat de CSDDD zuiver en lastenluw wordt geïmplementeerd. Het commentaar en advies van onder andere het bedrijfsleven wordt momenteel verwerkt. Ook de genoemde punten over keten en klimaat worden daarin meegenomen. Daar kom ik later op terug bij de uitvoering van deze wetgeving.

De doorlooptijden hebben we gehad.

Voorzitter, daarmee ben ik aan het einde gekomen van het blokje maatschappelijk verantwoord ondernemen.

**De voorzitter:**

Dank u wel. Ik zie dat mevrouw Kröger een interruptie heeft.

**Mevrouw Kröger (PRO):**

Een stuk van mijn vraag is niet beantwoord, namelijk dat over investeringen in fossiel. Misschien komt dat nog ergens anders. Ik heb een aantal vragen. In de eerste plaats een vraag over die OESO-richtlijnen. Ik vind het een beetje wonderlijk dat de minister zegt: ik vind het zelf heel belangrijk, maar het is voor de rest aan mijn collega-bewindspersonen hoe ze het zelf aanpakken. Ik heb dit debat met deze minister, maar ik neem aan dat het namens een kabinet is. Is het niet wenselijk dat er kabinetsbreed gezorgd wordt dat voor aanbestedingen en subsidies de OESO-richtlijnen gelden? Als dat niet wenselijk is, waarom zou het dan wel voor het BHO-instrumentarium moeten gelden en niet voor andere subsidies, bijvoorbeeld die onder EZ of KGG?

**Minister Sjoerdsma:**

Het klopt wat mevrouw Kröger zegt. We kunnen ons daarover verwonderen, maar het is inderdaad zo dat deze minister niet gaat over het beleid van alle andere ministeries en alle andere ministers op dit terrein. Het beleid van dit ministerie is hier heel helder, in de zin dat de OESO-richtlijnen verankerd zijn als voorwaarden binnen het gehele bedrijfsleveninstrumentarium. Ik ben best bereid om een keer goed te kijken naar de suggestie van mevrouw Kröger, maar ik kan nu in een debat niet overzien wat daar de consequenties van zijn of waarom het in een eerder stadium nog niet is gebeurd. Laat ik het op die manier doen dat we er nog even goed naar zullen kijken en er ergens rond de begrotingsbehandeling op terug zullen komen.

**Mevrouw Kröger (PRO):**

Dank voor de toezegging. Nogmaals, voor mij is het normaal dat als ik met één lid van het kabinet spreek, dat namens een heel kabinet is. Mijn vraag was aan het hele kabinet, dus het is goed dat daarop teruggekomen wordt.

Dan heb ik nog een vraag over de invoering van CSDDD. Mijn vraag was: waarom kiest Nederland voor een minimale invoering en wat betekent dat voor de wet rond kinderarbeid, die al is aangenomen in twee Kamers en waar nu gewoon gaten vallen tussen een aangenomen wet en het minimaal invoeren van de CSDDD? Hoe gaan we dan om met het gat dat geslagen wordt?

Minister **Sjoerdsma**:

Misschien heel even over de uitvoeringswet en waarom daarin niet gekozen is voor nationale koppen. Daar is voor gekozen — dat is overigens ook een afspraak uit het coalitieakkoord — omdat het kabinet Nederlandse bedrijven niet onnodig op achterstand wil zetten. We zien hoe nauw het in deze wereld soms komt met de positie van het Nederlandse bedrijfsleven, hoe streng en hoe hard de concurrentie is, op welke marges er wordt geconcurrereerd tussen verschillende bedrijven. De inzet van het Nederlandse kabinet rondom deze wet is mevrouw Kröger goed bekend. Niet alles van wat dit kabinet maar ook voorgaande Nederlandse kabinetten graag willen, is opgenomen in de CSDDD. Dat betekent dat er nu de afspraak ligt om dit zuiver en lastenluw uit te voeren. Dat betekent ook dat de wet op kinderarbeid daarin past. Ik ben er overigens van overtuigd dat daar niet per se gaten hoeven te vallen. Ik denk dat kinderarbeid goed binnen het bestek van de CSDDD valt als ik zie wat daarin staat over mensenrechten.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Dit is een minderheidskabinet, dus er zal van een kant een meerderheid gevormd moeten worden. Er ligt een aangenomen wet rond kinderarbeid. Wij hebben als Kamer wel die analyse laten doen. Er zit gewoon een gat in de reikwijdte, in een heel beperkte toepassing van CSDDD en de wet op kinderarbeid. De vraag is dus nogmaals aan de minister waarom hij kiest voor deze beperkte toepassing van CSDDD. Welke problemen voorziet hij en hoe gaan we daarmee om? Volgens mij is dit het moment om die vragen te bespreken, voordat er een hele wet kant en klaar op ons bord ligt.

Minister **Sjoerdsma**:

Misschien toch nog even terug. Twee kabinetten geleden is dat zo besloten. Het is ook met uw Kamer gewisseld dat er gewacht zou worden op wat er vanuit Brussel, vanuit Europa, zou komen op deze wet- en regelgeving. Tot die tijd zouden er geen volgende stappen worden gezet met de wetten die mevrouw Kröger noemt. Mevrouw Kröger noemt een gat, maar als ik eerlijk moet zijn, is het enige gat wat ik kan bedenken — misschien kan zij de resultaten van dat onderzoek delen met het kabinet, want dat is mij niet bekend — de reikwijdte van de verordening van CSDDD, in die zin dat de CSDD natuurlijk met name, als ik het gewoon platsla en in gewonemensentaal zeg, over grote bedrijven gaat en niet zozeer over het mkb. Dat is eigenlijk het enige dat ik kan bedenken qua reikwijdte waar ik dat gat zou zien. Ik snap het probleem goed, alleen dat is echt een reikwijdte waaraan helaas op geen enkele manier iets veranderd gaat worden in Brussel. Dat is mij ook wel echt heel erg duidelijk geworden in de discussies met collega's. Zou mevrouw Kröger dat onderzoek waar zij het over heeft, kunnen delen? Als daar nog andere zaken in staan, ben ik uiteraard van harte bereid om daar even goed naar te kijken.

De **voorzitter**:

Ik zie een interruptie van de heer Hoogeveen.

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Toch ter verduidelijking. De minister zei dat er zorgen zijn geweest — ik heb die ook in mijn bijdrage aangegeven — vanuit het bedrijfsleven ten aanzien van de nationale implementatie van CSDDD, met name over de twee punten die ik heb genoemd, dus de downstreamactiviteiten ten aanzien van diensten en de klimaatactiviteiten. De minister zei dat dat werd meegenomen in het wetstraject. Kan de minister iets meer toelichten over wat daar dan nu mee wordt gedaan of waar dat nu precies staat en ligt?

Minister **Sjoerdsma**:

Dat kan ik voor een deel en voor een deel ook nog niet. Dat heeft te maken met waar het wetstraject staat. Er is een consultatie, waarbij we natuurlijk het net ophalen van diverse verschillende spelers, waaronder het bedrijfsleven, over hoe er wordt gekeken naar hoe wij van plan zijn om deze wet door te vertalen in nationale wet- en regelgeving. Daar worden ook deze elementen in genoemd. Als het net is opgehaald, gaan we dat even netjes naast elkaar leggen en dat wegen. Daar heb ik dus op dit moment dus nog niet zo veel over te zeggen. Zover zijn we gewoon nog niet in het wetgevingsproces.

De **voorzitter**:

Dan zie ik mevrouw Maes.

Mevrouw **Maes** (VVD):

Ik had natuurlijk een vraag gesteld aan de minister over lokaal ondernemerschap. Ik kreeg daar een antwoord op, maar ik vroeg of dat nou echt een antwoord op mijn vraag was. Het lokale ondernemerschap dat ik wil stimuleren, gaat namelijk over lokaal ondernemerschap in ontwikkelingslanden. Ik kreeg even het idee dat de minister iets anders bedoelde. Kunt u dat ophelderen?

Minister **Sjoerdsma**:

Ik ben ook zeer voor het stimuleren voor het lokaal ondernemerschap in Nederland, in heel veel opzichten. Dit antwoord ging natuurlijk specifiek over lokaal ondernemerschap in ontwikkelingslanden. Misschien ging ik er iets te snel doorheen, maar het ging over de Nederlandse inzet om ook de randvoorwaarden voor lokaal ondernemerschap te vergroten in sectoren waarin Nederland wel een meerwaarde heeft. Een van de belangrijkste dingen — dat hebben uw partij en JA21 eerder aangeraakt — zijn de randvoorwaarden waarin lokaal ondernemerschap internationaal concurrerend kan zijn vanuit deze landen. Als je kijkt naar de zogenaamde non-tariff barriers, de toch wel ingewikkelde voorwaarden waaraan dit soort ondernemers moeten voldoen om concurrerend te kunnen zijn op de Europese markt, dan zie je dat Nederland en andere Europese landen best veel doen om ervoor te zorgen dat de informatie die nodig is bij lokale ondernemers beschikbaar is en dat ze daar hun voordeel mee kunnen doen. Tegelijkertijd: als ik kijk naar hoe vaak dit opkomt in mijn gesprekken met mijn bilaterale collega's uit, laat ik het maar breed zeggen, niet-Europese landen, dan zie ik dat dat echt enorm is. Vandaar dat we eerder hebben toegezegd dat we nog een keer heel goed gaan kijken naar wat we hier eventueel extra op zouden kunnen doen.

De **voorzitter**:

Dan ga ik naar de heer Lohman.

De heer **Lohman** (CDA):

Ik wilde toch nog even doorvragen over de digitale agenda. Ik had daar vragen over gesteld. In die agenda staat AI inderdaad uitgebreid genoemd, maar die agenda dateert wel uit '21. Mijn vraag is eigenlijk tweeledig. Denkt de minister dat die agenda daarmee up-to-date genoeg is, gezien de razendsnelle ontwikkelingen in AI? Het tweede is: gaat de strategie die er ligt vanuit jullie wel voldoende over handel?

Minister **Sjoerdsma**:

Op het risico af dat ik u een heel ambtelijk proces in trek: dat wil ik niet doen, maar ik denk dat ik het wel kan verhelderen. De taskforce verdienvermogen kijkt op dit moment

naar die zes meest veelbelovende sectoren en maakt daar ook nieuwe strategie op. Daar zit de internationale component ook nadrukkelijk in. Als ik heel eerlijk ben, denk ik dat dat de route naar succes is. Dan schieten we namelijk niet met hagel, maar kijken we heel specifiek door de juiste rietjes naar dit probleem, maken we daar een goede analyse van en maken we vervolgens een strategie over hoe daarmee om te gaan. Mijn vermoeden is — houdt u mij daar niet aan — dat die sectoragenda's op een gegeven moment ook naar de Kamer komen.

**De voorzitter:**

Ik kijk even rond en zie geen interrupties meer. Dan wil ik de minister vragen om zijn betoog te vervolgen.

**Minister Sjoerdsma:**

Dat doe ik, maar niet voordat ik nog even ben teruggekomen op de vraag van mevrouw Kröger, die het had over de Santa Martaconferentie, ISDS en het klimaat. We hebben daar in het tweeminutendebat afgelopen week het een en ander over gewisseld. Mijn constatering in dat tweeminutendebat was dat er maar heel beperkt tractie was om dit verder te brengen op de volgende klimaatconferentie. De Nederlandse invloed op de agenda van de volgende klimaatconferentie is weer veel kleiner dan op deze, omdat we dan niet de organiserende partij zijn. Mevrouw Kröger zei: er zijn een aantal landen en ngo's geweest die erop hebben gewezen dat specifieke IBO's in de weg zouden kunnen staan voor het beëindigen van energiecontracten die zijn afgesloten. Als ik iets breder kijk, zie ik dat ontwikkelingslanden in brede zin aangeven dat zij de IBO's van groot belang vinden voor hun investeringsklimaat. Dat zie ik ook als ik kijk naar de wensen van ontwikkelingslanden om nieuwe verdragen af te sluiten. Die verdragen vormen an sich volgens mij geen belemmering of beletsel voor het uitvoeren van het klimaatbeleid. Ik zoek toch nog een beetje naar waar mevrouw Kröger ... Ik hoor iemand zeggen: naartoe wil. Nou, daar is ze meestal heel helder over. Maar of het zo breed gedragen wordt als mevrouw Kröger zegt, weet ik niet helemaal.

**Mevrouw Kröger (PRO):**

Wat ik gewoon heel lastig vind, is dat de minister op twee benen hinkt. Aan de ene kant zegt hij: het wordt allemaal gemoderniseerd, dus er is geen beletsel in de toekomst. Maar we hebben nog de bestaande verdragen. Je ziet dat Exxon en Shell ons als Staat voor miljarden aanklagen omdat we het Groningenveld willen sluiten. Datzelfde gebeurt op diverse plekken in deze wereld. Het gaat om landen die fossiel actief willen afbouwen. Het gaat niet om het afsluiten van een energiecontract, maar om het actief afbouwen van fossiel. Zijn dit soort investeringsverdragen daarin een belemmering? Dat werd in Santa Marta door een aantal landen aangegeven, ook door verschillende civil society-organisaties. Ik geef een voorbeeld van hoe wij hier als Nederland zelf last van hebben, met Groningen. Nogmaals, kan de minister kijken naar die — wat zijn het? — 80 of 90 investeringsverdragen waarin wij vormen van ISDS hebben? Hoe is dat een belemmering? Hoe gaan we daarmee om? Wat is het plan van de minister?

**Minister Sjoerdsma:**

Zo zou ik het eigenlijk niet willen aanvliegen, niet alleen vanwege de lastendruk voor bedrijven in algemene zin — daar hebben we het de hele tijd over — maar ook vanwege de lastendruk voor de mensen die voor het ministerie werken. Het doorlopen van dit soort zaken is echt een enorme klus. Als mevrouw Kröger hele specifieke verdragen kent die wij hebben gesloten waarvan zij zegt "hierbij loopt de boel echt in de soep en dat heeft te maken met de Nederlandse opstelling of de afspraken die Nederland heeft

gemaakt", dan ben ik uiteraard bereid om daar goed naar te kijken. Maar ik vind het echt een beetje te veel gevraagd om in algemene zin te zeggen: loop het maar eens even helemaal door en bekijk maar even goed wat er allemaal gebeurd is. Als er concrete zaken zijn, staat de deur open. Die nemen we graag in ontvangst. Maar in algemene zin is het nu een te grote opdracht.

**De voorzitter:**

Oké. Dat waren de interrupties. Volgens mij komt er nog een blok overig.

**Minister Sjoerdsma:**

Voorzitter. De heer Bamenga deed een suggestie met betrekking tot gezamenlijke Europese handelsmissies met brede bedrijvendelegaties in strategische sectoren. Uiteraard deel ik de analyse dat wij als Europese landen gezamenlijk sterker staan dan alleen. Ik zou ook de analyse kunnen delen dat je als gezamenlijke delegatie soms een grotere meerwaarde voor een hele keten op de lat kan leggen, dus ik wil daar niet meteen nee op zeggen. Tegelijkertijd hebben Nederlandse bedrijven soms juist Europese concurrenten. Als je dan — ik zeg maar wat — gaat met een handelsdelegatie die ziet op de watersector en alle concurrenten van de Nederlandse topbedrijven mogen ook mee ... Wie zijn we dan precies aan het helpen? Als ik de heer Bamenga zo mag horen dat we heel goed bekijken wanneer het opportuun is en het ons bedrijfsleven kan helpen, en wanneer we denken "dit is misschien even onhandig, nu moeten we misschien even alleen gaan", dan verstaan we elkaar heel goed, denk ik.

De heer Bamenga vroeg ook hoe Nederlandse en Europese deelname aan de Global Gateway aantoonbaar bijdraagt aan lokale banen, kennisoverdracht en economische ontwikkeling. De Global Gateway is juist gericht op het aantrekken van investeringen uit partnerlanden. Daarbij sluit de Europese Unie ook nadrukkelijk aan bij de belangen van die partnerlanden. Dat is ook echt anders dan de inzet van een land meer ten oosten van ons. Het gaat om gelijkwaardige economische partnerschappen met wederzijds voordeel. De Global Gateway gaat ook uit van die zogenaamde 360 gradenbenadering, waarbij er sprake is van het borgen dat investeren een maximale ontwikkelingsimpact heeft. Het gaat dus niet alleen maar om infrastructuurinvesteringen, maar ook om investeringen in lokale bedrijvigheid, banen, kennis, vaardigheden en waardeketens. Volgens mij is het plan om dan per project te rapporteren. Daarvan denk ik dan weer het mijne, want dat lijkt me heel bewerkelijk, maar dat is wel hoe het wordt gezien.

De heer Bamenga vroeg ook: zijn we bereid om de evaluatie van de Europese dualuseverordening te benutten om te komen tot gezamenlijke veiligheidsafwegingen, zo veel mogelijk uniforme regels en een gelijk speelveld voor Europese bedrijven? Ja. Dat is ook al langer de Nederlandse inzet. Kijk, uitvoering geven aan exportcontrole is binnen de Europese Unie een nationale bevoegdheid, met de dualuseverordening als leidend juridisch kader. Met inachtneming van die taakverdeling, is er sprake van hele nauwe Europese coördinatie en informeren Europese lidstaten elkaar ook over afgegeven en, niet onbelangrijk, geweigerde vergunningen. Dat is cruciaal. Ook dit jaar zal de Europese Unie die controlelijst weer actualiseren.

Mevrouw Kröger vroeg naar de VAE en Sudan. Ik heb het tijdens het vorige debat gezegd en zeg het hier gerust opnieuw; dat is geen enkel probleem. Het kabinet onderschrijft de aanbevelingen van de fact-finding mission volledig. De rol van de VAE in Sudan wordt door het kabinet meer dan betreurd. We roepen alle partijen in de regio op, met dialoog en met druk, om hun rol, waar die negatief is, te staken en om hun invloed

in te zetten om te komen tot een permanent staak-het-vuren, een civiele transitie en uiteindelijk tot een stabiel Sudan. Het kabinet is ervan overtuigd, en ik sta daar volledig achter, dat het van belang is dat wij die hele regio voorzien van druk. Dat geldt voor de VAE, voor Ethiopië, voor Egypte en voor Turkije. Het geldt dus voor diverse landen. Het is geen enkel probleem om het daarover te hebben. Het is ook geen probleem om het daar met die landen over te hebben. Dat heeft het kabinet ook bilateraal in verschillende fora gedaan.

Ik ben dan ook wel een beetje benieuwd waar mevrouw Kröger naar zoekt, want Nederland loopt op alle terreinen, niet alleen in woorden, het omarmen van aanbevelingen en het zetten van druk, meer dan voorop. Maar als Nederland echt wil proberen om een rol te spelen in Sudan, heeft het geen zin — dat vind ik echt van cruciaal belang — om slechts één partij in het verdomhoekje te zetten en richting hen veroordelende woorden uit te spreken. Ik weet namelijk wat er dan gaat gebeuren. Dat verliest de Nederlandse rol alle effectiviteit. Ik weet dat mevrouw Kröger dat niet wil. Zij wil namelijk ook dat Nederland die rol, die te lang weg is geweest, weer oppakt om ervoor te zorgen dat wat er in Sudan gaat gebeuren, weer een klein beetje een stap vooruit is.

Voorzitter. Het bruggetje is vrij bruut, maar hierna komen de vragen van de heer Lohman over de nationale investeringsinstelling en de exportkredietverzekering. Hij verwelkomt overigens de nationale investeringsinstelling. We hebben daar natuurlijk recent het startschot voor gegeven. De private sector heeft ook enthousiasme getoond. De strategie en het investeringsbeleid van de NII moeten nog worden vastgesteld. Helder is wel dat we bedrijven willen financieren die in het buitenland willen ondernemen of groeien, maar waarvoor private financiering moeilijk beschikbaar is. Dan gaat het heel vaak om mkb-bedrijven.

Zo las ik de vraag van de heer Lohman ook een beetje. Die ging over het belang van het beter financierbaar maken van duurzame investeringen in circulaire bedrijvigheid. Het CDA heeft gepleit voor het onderbrengen van de exportkredietverzekering bij de NII. Dat heeft het ook eerder in Kamervragen gedaan. Afgelopen vrijdag — ik meen tenminste dat het afgelopen vrijdag was — is de Kamer volgens mij geïnformeerd over de voorlopige gunningsbeslissing over de aanbesteding van de ekv. Die is gewonnen door een vertrouwde partij. Binnen deze gunning zijn er geen opties om de ekv onder te brengen bij de NII. Op langere termijn, wanneer de NII is opgericht en volledig operationeel is, liggen er volgens mij wél weer kansen. Ik moedig de heer Lohman dus vooral aan om hierin vasthoudend te zijn. Dit moment gaat naar mijn gevoel namelijk wel een keer komen.

Mevrouw Maes vroeg nog naar de aansluiting bij de opschaling van de defensie-industrie. Het kabinet heeft onderzocht hoe de ekv ingezet kan worden om financieringsknelpunten in de defensie-industrie te verhelpen. Daaruit volgt dat defensiebedrijven met name behoefte hebben aan werkkapitaal en bankgarantiecapaciteit. Verschillende ekv-instrumenten kunnen daarbij helpen, onder andere de ekv-contragaranties en de werkkapitaaldekking. Er zijn dus mogelijkheden om dat te doen. Daarnaast is er in 2025 de pilot innovatiedekking geïntroduceerd. Daarbij kunnen projecten op het gebied van prioritaire sleuteltechnologieën worden verzekerd. Defensiebedrijven komen ook in aanmerking voor dat slot.

Tot slot een vraag van de heer Lohman. "Deelt de minister de opvatting dat besluiten

over de Nederlandse technologieën en de exportvergunningen uiteindelijk in Nederlandse en Europese handen moeten blijven?" Daar gaan we heel kort over zijn: ja, absoluut.

Voorzitter, dan ben ik, in ieder geval op papier, bij het einde van mijn beantwoording in de eerste termijn gekomen.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Ik heb twee vragen niet beantwoord gehoord. De een gaat over de Glasgow Declaration en of er nou wel of niet nog publiek geld naar fossiele investeringen gaat. De ander gaat over de Monitor Brede Welvaart. Welke conclusies trekt de minister uit de toch best zorgelijke uitkomsten?

Minister **Sjoerdsma**:

Op het eerste punt heeft mevrouw Kröger helemaal gelijk. Ik denk dat ik het antwoord even heb overgeslagen, maar meer omdat ik hier te veel blaadjes had. Ik kom er heel graag op terug, maar ik wil het graag even goed uitzoeken. Ik beloof haar dus dat ik er voorafgaand aan de begrotingsbehandeling schriftelijk op terugkom. Dat betreft het Glasgowdeel.

Twee. Ze vroeg ook naar de Monitor Brede Welvaart en wat de conclusies zouden moeten betekenen. De Monitor Brede Welvaart is heel handig, omdat hij laat zien hoe onze handel met het buitenland kan bijdragen aan welvaart elders, bijvoorbeeld door het creëren van werkgelegenheid en economische groei. Tegelijkertijd geeft het CBS zelf aan dat uit deze gegevens niet blijkt om wat voor banen het gaat en wat voor eventuele lokale effecten er zijn. Daarom gebruiken wij ook altijd een veelvoud aan bronnen om ons te informeren; niet alleen de Monitor Brede Welvaart bepaalt de koers van het beleid. Op basis van de gegevens zie ik nu dus nog geen reden tot wijziging van het beleid.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Tot slot over fossiel en Glasgow. Het is goed dat de minister het heel precies gaat uitzoeken. Ik ben wel een klein beetje verbaasd, want deze vraag kwam donderdag ook. Toen werd mij toegezegd in de tweede termijn ... Kennelijk ligt het ingewikkeld. Het zou glashelder moeten zijn. Het is namelijk het enige hele concrete dat Rutte IV internationaal gezien op het gebied van klimaatbeleid heeft gedaan. Ik verwacht dus heel snel een briefje waarin staat dat er geen fossiele investeringen zijn met publiek geld.

Minister **Sjoerdsma**:

Wij noteren deze verwachting zeer goed. We zullen proberen om daar zo snel als mogelijk gehoor aan te geven.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Ik kijk nu naar de collega's en ik zie geen interrupties meer. We kunnen zo starten met de tweede termijn vanuit de Kamer. Ik kijk even of er een korte schorsing, van vijf minuten, nodig is voor de administratie. Ja? Oké, dan schorsen we voor vijf minuten en dan zijn we om 13.30 uur terug.

De vergadering wordt van 13.25 uur tot 13.31 uur geschorst.

De **voorzitter**:

Welkom terug allemaal. Wij vervolgen het wetgevingsoverleg met de tweede termijn van de zijde van de Kamer. Ik wil mevrouw Kröger graag als eerste het woord geven. Ik zie dat zij nog min één minuut de tijd heeft, maar we zullen coulant zijn.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Voorzitter. Ik denk dat het heel goed is dat we dit aparte wetgevingsoverleg Handel hebben gehad. Ik denk dat daar ook een vrij fundamenteel debat onder zit over hoe je naar handel kijkt. Dat gaat met name over de vraag of we in deze geopolitiek turbulente tijden moeten zorgen dat we middels handel, handelspolitieke verdragen et cetera toch ook onderwerpen als democratie, mensenrechten en klimaat op de agenda houden, of dat dit obstakels zijn die we zo veel mogelijk weg moeten halen. Ik voel dat daarover tussen JA21 en PRO een heel duidelijk meningsverschil zit, en dat deze minderheidscoalitie daar een beetje tussen zit te wiebelen. Dat wiebelen proefde ik ook in de antwoorden van de minister en dat baart me eigenlijk wel zorgen. Kijk, de Monitor Brede Welvaart was voor mij een ongelofelijke aanleiding om wederom te zeggen: er moet dus iets anders, want dit gaat niet goed.

Ik denk dat we dit debat zullen vervolgen bij de begrotingsbehandeling en bij alle debatten die we gaan hebben over handelsverdragen en handelspolitiek. Bij de begrotingsbehandeling is het voor mij persoonlijk belangrijk hoe we zorgen dat al dat handelsbeleid gepaard gaat met echt stevige investeringen in maatschappelijke organisaties. De minister zegt dat dit erin zit, maar het is mij nog onduidelijk hoe het er nou echt in geld in zit. Dat is de ene kant. De andere kant is dat wij ook echt eisen moeten stellen aan de bedrijven waar wij als overheid partnerschappen mee aangaan. De minister heeft gezegd dat hij bij de begrotingsbehandeling zal terugkomen op de kabinetsbrede omgang met de OESO-richtlijnen. Dat zie ik met veel — hoe zeg je dat? — anticipatie tegemoet, al is dat lelijk Nederlands.

Wij hebben vandaag ook een debat gevoerd over investeringsbescherming, over IIDS. Voor sommigen was dat een nichedebat, maar voor mij een heel fundamenteel debat. De minister ziet eigenlijk niet waarom hij dat onderwerp breed zou moeten bekijken. Ik wil hem wijzen op een rapport uit 2021 van IIDS, het International Institute for Sustainable Development, dat een brede analyse heeft gedaan. 20% van alle IIDS-zaken wereldwijd gaan over de fossiele industrie. Dat gaat over miljoenen- en miljardenclaims en er zijn diverse voorbeelden te zien van het chilling effect, waarbij er toch besloten wordt om regelgeving af te zwakken uit angst voor grote schadeclaims van multinationals. Dat gaat het over: op het moment dat je fossiel wil afbouwen grijp je in op mogelijkheden tot investeren, en krijg je dan geen claim aan je broek? Dat is het issue waar het om gaat.

Voorzitter, tot slot — min één is nu misschien al wel min vijf — een motie. Die gaat over de ecologische voetafdruk van ons als Nederland, want, nogmaals, ontbossing is een onderwerp waar ik mij grote zorgen over maak. Ik dien deze in samen met mijn collega in de LVVN-commissie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat het Nederlands handelen via internationale ketens een grote internationale ecologische voetafdruk heeft;

constaterende dat de ambitie om die voetafdruk in 2050 te halveren niet langer in het biodiversiteitsbeleid is opgenomen, waarmee ook het voldoen aan internationale verplichtingen in gevaar komt;

overwegende dat het PBL een goede aanzet heeft gemaakt tot een set indicatoren om op verschillende terreinen de ecologische voetafdruk te meten;

verzoekt de regering de ambitie om de internationale ecologische voetafdruk van de Nederlandse consumptie uiterlijk in 2050 te halveren opnieuw vast te leggen en uit te werken in een meetbaar reductiepad,

en gaat over tot de orde van de dag.

**De voorzitter:**

Deze motie is voorgesteld door de leden Kröger en Bromet.

Zij krijgt nr. 9 (37020-XVII).

Dank u wel, mevrouw Kröger. Er zijn verder geen interrupties. Dan wil ik mevrouw Kröger graag vragen of zij het voorzitterschap wil overnemen, zodat ik mijn bijdrage kan doen.

**Voorzitter: Kröger**

**De voorzitter:**

Uiteraard. Het woord is aan de heer Mpanzu.

De heer **Bamenga** (D66):

Dan wil ik ...

**De voorzitter:**

De heer "Bamenga", excuus. Ik was afgeleid.

De heer **Bamenga** (D66):

Ik wil in ieder geval graag twee moties indienen. De eerste is als volgt.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat gezamenlijke Europese handelsmissies de economische en geopolitieke positie van Europa kunnen versterken, handelsrelaties kunnen verbreden en kwetsbare afhankelijkheden kunnen verminderen;

overwegende dat Global Gateway kansen biedt om Europese bedrijven en

kennisinstellingen te verbinden aan de ambities en behoeften van partnerlanden;

overwegende dat gelijkwaardige samenwerking aan beide kanten moet bijdragen aan kennis, bedrijvigheid en werkgelegenheid;

verzoekt de regering binnen de EU het initiatief te nemen voor gezamenlijke Europese handelsmissies onder leiding van de Europese Commissie op hoog politiek niveau, met brede bedrijvendelegaties en kennisinstellingen uit verschillende lidstaten, waaronder het mkb, gericht op strategische sectoren en gekoppeld aan concrete projecten binnen Global Gateway;

verzoekt de regering daarbij in te zetten op gelijkwaardige samenwerking met aandacht voor economische ontwikkeling en internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen, en de Kamer over de voortgang in Q1 te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

**De voorzitter:**

Deze motie is voorgesteld door de leden Bamenga, Lohman en Maes.

Zij krijgt nr. 10 (37020-XVII).

De heer **Bamenga** (D66):

Dan de volgende motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat Europa gezamenlijk moet bepalen welke technologie op basis van zijn eigen veiligheidsbelangen wel of niet mag worden geëxporteerd;

overwegende dat harmonisatie van Europese exportcontrole voorkomt dat lidstaten tegen elkaar worden uitgespeeld en bijdraagt aan een gelijk speelveld voor Europese bedrijven;

overwegende dat de evaluatie van de Europese Dualuseverordening en verdere uitbreiding van de EU aanknopingspunten bieden om deze gezamenlijke aanpak te versterken;

verzoekt de regering de evaluatie van de Europese Dualuseverordening te benutten om binnen de EU aan te sturen op harmonisatie van exportcontrole, met gezamenlijke veiligheidsafwegingen, uniforme regels en afgestemde handhaving, en deze inzet ook te betrekken bij verdere EU-uitbreiding;

verzoekt de regering daarbij te pleiten voor gezamenlijk Europees optreden wanneer derde landen individuele lidstaten onder druk zetten om hun exportbeleid aan te passen, zodat Europa zelf bepaalt wat wel en niet mag worden geëxporteerd, en de Kamer over de voortgang te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

**De voorzitter:**

Deze motie is voorgesteld door de leden Bamenga, Lohman en Maes.

Zij krijgt nr. 11 (37020-XVII).

**De heer Bamenga (D66):**

Dank u wel. Ik wil de minister bedanken voor de beantwoording van de vragen.

**De voorzitter:**

Dan geef ik het voorzitterschap weer terug aan de heer Bamenga.

**Voorzitter: Bamenga**

**De voorzitter:**

Dank u wel. Ik wil graag de heer Hoogeveen het woord geven.

**De heer Hoogeveen (JA21):**

Voorzitter, dank. In navolging van wat collega Kröger zei, denk ik dat er geen betere reclame was voor een breed akkoord met JA21 en PRO dan dit debat. Zonder dollen. Ik denk dat wij een fundamenteel meningsverschil hebben over hoe je handel inzet en hoe je dat op het wereldtoneel doet. Wij als JA21 maken ons echt wel hele grote zorgen dat wij ons als Nederland en als Europa wereldwijd uit de markt prijzen en dat we de concurrentieslag aan het verliezen zijn. We moeten echt structureel en flink gaan dereguleren als wij in de wereld de boel willen bijbenen, onze boterham zo goed mogelijk willen blijven verdienen en zo veel mogelijk open for business willen blijven, ook als handelspartners soms dingen doen waar wij wat minder blij van worden. Als je zelf ook altijd handelsbelemmeringen invoert ... Het is een beetje of je samen in een boot zit en de één op de bodem schiet. Dan is er voor ons geen reden om ook op de bodem te gaan schieten.

Enfin, ik denk dat het een goed debat was. Af en toe fantaseren over wat als ik 76 zetels zou hebben ... Ik zag het gezicht van de minister af en toe uit de plooi schieten, maar ik hoop dat dat met mijn moties wat minder het geval is.

**Motie**

**De Kamer,**

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat het kabinet heeft toegezegd de CSDDD via de Wet internationaal verantwoord ondernemen zuiver en lastenluw te implementeren;

overwegende dat er zorgen bestaan dat de Nederlandse uitwerking op onderdelen verder kan gaan dan de Europese richtlijn vereist;

verzoekt de regering om bij de verdere uitwerking van de Wivo geen verplichtingen op te nemen die verder gaan dan de CSDDD vereist,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:

Deze motie is voorgesteld door het lid Hoogeveen.

Zij krijgt nr. 12 (37020-XVII).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de vorming van de nationale investeringsinstelling een natuurlijk moment biedt om het publieke financieringsinstrumentarium eenvoudiger en toegankelijker in te richten;

overwegende dat ondernemers gebaat zijn bij zo min mogelijk overlap tussen voorwaarden, formuleren, procedures en gegevensuitvragen;

verzoekt de regering om de integratie van Invest International in de nationale investeringsinstelling expliciet te benutten om regeldruk voor ondernemers te schrappen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:

Deze motie is voorgesteld door het lid Hoogeveen.

Zij krijgt nr. 13 (37020-XVII).

De heer **Hoogeveen** (JA21):

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Dan gaan we door naar mevrouw Maes.

Mevrouw **Maes** (VVD):

Dank, voorzitter. Dank aan de minister voor het beantwoorden van alle vragen. Ik denk dat het inderdaad een goed debat was. Fijn dat we dit hebben kunnen doen.

Ik heb twee moties.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat Nederlandse ondernemers bij de export van dualuse- en defensiegoederen nog altijd te maken hebben met lange doorlooptijden bij de Centrale

---

Dienst voor In- en Uitvoer (CDIU);

overwegende dat de onvoorspelbaarheid van het huidige exportcontrolebeleid het voor Nederlandse bedrijven ernstig bemoeilijkt om te concurreren met andere landen in Europa;

overwegende dat exportmogelijkheden onmisbaar zijn om de defensieproductie in Nederland op te schalen;

verzoekt de regering te bezien waar barrières voor defensie-export weggenomen kunnen worden door met doorlopende vergunningen voor herhaalleveringen aan betrouwbare partners de behandeltijden te versnellen, en de Kamer hier zo snel mogelijk over te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

**De voorzitter:**

Deze motie is voorgesteld door de leden Maes en Bamenga.

Zij krijgt nr. 14 (37020-XVII).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de EU op het gebied van kritieke grondstoffen sterk afhankelijk is van derde landen, waaronder China;

overwegende dat de Europese Commissie van plan is op korte termijn maatregelen te nemen gericht op het beschermen van de Europese economische en strategische belangen;

overwegende dat die belangen gebaat zijn bij een grotere Europese strategische onafhankelijkheid op het terrein van kritieke grondstoffen;

verzoekt de regering om samen met Europese en andere gelijkgezinde partners aanvullende concrete maatregelen te initiëren om de strategische afhankelijkheden van Europa op het gebied van kritieke grondstoffen aantoonbaar te verminderen, door diversificatie van aanvoer, versterking van Europese productie en verwerking en bevordering van recycling, daarbij aan te geven welke afhankelijkheden prioritair worden verminderd en binnen welke termijn, en de Kamer binnen een jaar te informeren over de genomen maatregelen en bereikte resultaten,

en gaat over tot de orde van de dag.

**De voorzitter:**

Deze motie is voorgesteld door de leden Maes en Lohman.

Zij krijgt nr. 15 (37020-XVII).

Mevrouw **Maes** (VVD):  
Dank u.

De **voorzitter**:  
Dank u wel. Dan gaan we nu naar de heer Lohman.

De heer **Lohman** (CDA):  
Dank u wel, voorzitter, en dank voor het debat, ook aan de minister. Het is goed dat wij de mogelijkheid hebben gehad om over veel zaken te spreken, onder andere over AI en de impact daarvan op de handelsagenda. De ontwikkelingen volgen zich razendsnel op. Ik denk dat het belangrijk is dat we hier niet alleen in de commissie Digitale Zaken, maar ook in andere commissies van de Tweede Kamer regelmatig over spreken.

Ik heb nog één vraag en dan sluit ik af met een motie.

We spreken veel over onze afhankelijkheid van Amerikaanse en Chinese AI, maar ondertussen ontwikkelt Europa ook eigen modellen. Mistral in Frankrijk is bekend, maar dit weekend is een nieuw model gelanceerd, namelijk Kolibri van het Duitse Aleph Alpha. Op X zie ik onder andere "Europe is making a comeback". Als wij het dan hebben over filosoferen: hoe groot schat de minister de kansen in dat Europa in de AI-race daadwerkelijk concurrerend wordt met de Verenigde Staten en China?

Dan heb ik nog een motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de digitale agenda voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking uit 2021 dateert, van vóór de doorbraak van generatieve AI;

constaterende dat het kabinet in de internationale AI-strategie inzet op het verminderen van strategische afhankelijkheden en het versterken van de Europese AI-capaciteit;

overwegende dat de razendsnelle ontwikkeling van AI om snelle actie vraagt, omdat Europa anders langdurig afhankelijk dreigt te worden van technologie waarover het nauwelijks zeggenschap heeft, met verstrekkende gevolgen voor onze economische veiligheid en ons verdienvermogen;

overwegende dat deze inzet nog onvoldoende is vertaald naar het handelsbeleid en het handelsinstrumentarium;

verzoekt de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking en de staatssecretaris van Digitale Economie en Soevereiniteit gezamenlijk de digitale agenda voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking te actualiseren in het licht van AI en daarbij uit te werken hoe het handelsinstrumentarium kan bijdragen aan het Europese verdienvermogen, markttoegang voor Europese technologiebedrijven en het verminderen van strategische afhankelijkheden, en de Kamer hierover voor de zomer

van 2027 te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

**De voorzitter:**

Deze motie is voorgesteld door de leden Lohman en Zwinkels.

Zij krijgt nr. 16 (37020-XVII).

Dank u wel. Dan is er een interruptie van mevrouw Kröger.

**Mevrouw Kröger (PRO):**

In mijn termijn schetste ik — de Hoogeveen schetste dit ook — dat het toch wel heel duidelijk is dat er op dit onderwerp, handel en duurzaam ondernemen, twee smaken zijn, waarbij de minderheidscoalitie er een beetje tussen wiebelt. Nou staat in de motie die de heer Hoogeveen indient een uitermate duidelijk punt, namelijk: moet het nou zo minimaal mogelijk worden doorgezet, of gaan we als Nederland kijken hoe we, bijvoorbeeld tegen kinderarbeid, toch doen wat we eerder als parlement al gezegd hebben? Daar hebben we namelijk gewoon een aangenomen wet over liggen. Ik ben dus heel benieuwd hoe het CDA daarin zit.

**De heer Lohman (CDA):**

De motie gaan we natuurlijk nog beoordelen. Daar ga ik zelf ook nog even intern over overleggen. In algemene zin denk ik dat in de handelsakkoorden die we hebben de waarden en de verantwoordelijkheid van Europa door moeten klinken. Wij zijn dus niet automatisch voor het versimpelen van die overeenkomsten of handelsakkoorden. Ik denk dus dat wij daar een middenpositie in kiezen.

**De voorzitter:**

Dank u wel voor de reactie. Ik zou willen voorstellen om vijf minuten te schorsen. Is dat voldoende of liever iets langer? Vijf minuten is voldoende. Dan komen we terug om 13.50 uur.

De vergadering wordt van 13.46 uur tot 13.51 uur geschorst.

**De voorzitter:**

Welkom. We gaan weer door met het wetgevingsoverleg. De minister heeft het woord.

**Minister Sjoerdsma:**

Dank, voorzitter. Dank ook aan de Kamer voor de inbreng in tweede termijn. Er werd nog opgemerkt dat het minderheidskabinet tussen PRO en JA21 gepositioneerd zou zijn. Ik zou zeggen: dat lijkt me de perfecte positionering voor dit minderheidskabinet. De heer Hoogeveen had het nog over 76 zetels. Nou ja, als zijn partij, net als de partij van mevrouw Kröger, bereid is om bij te dragen aan die 76 zetels, is dat ook geniaal. Ik zag vandaag in het debat overigens toch echt wel toenadering tussen de linker- en rechterflank van de Kamer. Ik zag wel iets gebeuren waarvan ik dacht: dat zou het brede midden kunnen zijn!

Los daarvan was er nog één inhoudelijke vraag. De heer Lohman vroeg hoe concurrerend de Europese Unie nu is op het gebied van AI in de AI-race. Ik denk dat dat een "glas halfleeg, halfvol"-verhaal is, in de zin dat als je kijkt naar de grote

taalmodellen, het evident is dat Europa op dit moment niet zo veel in handen heeft. Als je kijkt naar de positie die Europa kan spelen in het kader van wat er essentieel is voor de ontwikkeling van die taalmodellen en andere zaken, dan heeft de Europese Unie, en Nederland zeker, natuurlijk een aantal bedrijven in handen die echt essentieel zijn. Op het gebied van de regulering van AI is al heel veel gezegd. Wel denk ik dat het evident is dat als wij in het grotere geheel een eigenstandige rol willen spelen die verder gaat dan alleen regulering of leverancier zijn van materiaal waar dit soort dingen mee kunnen worden ontwikkeld, we dan echt wel een been bij hebben te zetten. Daarom investeert het kabinet zeer in innovatie en zet het ook in op investeren in innovatie in het Meerjarig Financieel Kader.

Voorzitter. Dat gezegd hebbende ga ik naar de moties. Allereerst de motie van mevrouw Kröger, op stuk nr. 9, over de doelstelling ten aanzien van de Nederlandse consumptievoetafdruk. Laat ik allereerst helder zijn dat het kabinet absoluut de ambitie deelt om de Nederlandse voetafdruk ook internationaal te verkleinen. Onze inzet is om onze internationale voetafdruk op klimaatgebied substantieel te verkleinen. Het kabinet heeft voor de zomer de beleidsagenda emissiereductie productketens gepubliceerd, waarin we uiteenzetten hoe we de consumptiebroeikasgasvoetafdruk van de Europese Unie willen verkleinen. Het is helaas dan weer niet mogelijk om op basis van een samengestelde indicator, de ecologische voetafdruk, goed beleid te ontwikkelen. Ik denk dat we niet ver van elkaar af staan als het gaat om wat we graag zouden willen dat er gebeurt, maar dat dit niet de juiste indicator is om op te nemen. Dat is de reden dat ik de motie ontraad, niet vanwege een gebrek aan sympathie.

De **voorzitter**:

De motie op stuk nr. 9 is ontraden.

Minister **Sjoerdsma**:

Dan de motie van de heer Bamenga over Europese ...

De **voorzitter**:

Ik zie dat mevrouw Kröger daar graag een vraag over wil stellen.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Ik probeer de logica van de minister even te snappen. Het was een doel dat we hadden. Het PBL heeft indicatoren gemaakt. Is het probleem nou dat de minister het doel nog steeds omarmt, maar denkt dat hij er geen beleid op kan maken? Is dat het probleem, of vindt hij de indicatoren van het PBL niet geschikt? Waar zit het probleem? Er was namelijk een doel, dat is losgelaten, en er zijn indicatoren.

Minister **Sjoerdsma**:

Twee zaken inderdaad. Op basis van een samengestelde indicator is het moeilijk om beleid te maken. Daarnaast zijn er andere indicatoren die volgens het kabinet helder zijn. Daarbij heeft het nauwelijks tot geen effect als we dit enkel als Nederland zouden doen, terwijl de rest van de Europese Unie dit niet doet. De rest van de Europese Unie doet dit niet. Ik snap de doelstelling, maar ik denk dat het 'm niet gaat worden, als je kijkt naar het internationale krachtenveld.

De **voorzitter**:

Nog een laatste vraag van mevrouw Kröger.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Ik denk dat dat tweede dan de echte reden is. De minister heeft het over een samengestelde indicator. Ik weet niet waar hij daarmee op doelt. Het is een doel en er zijn indicatoren door het PBL opgesteld. Het probleem voor de minister is dus dat andere Europese landen dit niet doen. Dat is dus de crux, de reden?

Minister **Sjoerdsma**:

Nee, er zijn twee redenen. De ene is inderdaad het Europese krachtenveld. We constateren dat andere landen in Europa dit niet doen en dat het dus weinig tot geen effect zal hebben als wij het wel doen. De andere is de constatering dat het op basis van deze samengestelde indicator gewoon echt moeilijk is om goed beleid te ontwikkelen en het kabinet het dus niet wenselijk acht om deze weer opnieuw op te nemen. Ik snap de vraag, maar ik vrees dat het bij "ontraden" zal blijven.

De **voorzitter**:

De motie op stuk nr. 9 is dus ontraden.

Minister **Sjoerdsma**:

Dan de motie op stuk nr. 10 van de heer Bamenga, met een duidelijke analyse. Het is duidelijk dat we samen sterker staan. Ik ben bereid om te kijken of we misschien met een of meerdere like-minded, gelijkgezinde lidstaten gezamenlijk missies kunnen organiseren onder leiding van een of meerdere handelsministers. Dat kan natuurlijk alleen in landen waar draagvlak is voor onze komst en waar de ambities gelijk zijn. Er wordt gevraagd om in Q1 te informeren. Ik zou dat eigenlijk gewoon volgend jaar rond dezelfde tijd willen doen. Heel plat: het is geen gebrek aan onwil, maar handelsmissies worden echt ver van tevoren gepland. Q1 is al helder. De kans dat de handelsmissies die het Nederlandse kabinet heeft gepland gaan wijzigen, is echt heel klein, ook gelet op hoe belangrijk het is dat het bedrijfsleven voorspelbaarheid heeft. Daarnaast acht ik de kans bijna nul dat een andere handelsmissie in Europa dezelfde flexibiliteit heeft. Als we het inhoudelijke deel van de motie mogen omarmen en het rapportagedeelte mogen verplaatsen naar hetzelfde kwartaal als waarin deze motie wordt ingediend, Q3 maar dan volgend jaar, krijgt de motie oordeel Kamer.

De **voorzitter**:

De motie op stuk nr. 10: oordeel Kamer.

Minister **Sjoerdsma**:

De motie op stuk 11, ook van de heer Bamenga, krijgt oordeel Kamer.

De **voorzitter**:

De motie op stuk nr. 11: oordeel Kamer.

Minister **Sjoerdsma**:

Datgene wat de heer Hoogeveen vraagt in zijn motie op stuk nr. 12 is al kabinetsbeleid: lastenluw en zuiver. De motie krijgt dus oordeel Kamer.

De **voorzitter**:

De motie op stuk nr. 12: oordeel Kamer.

Minister **Sjoerdsma**:

De motie op stuk nr. 13 krijgt ook oordeel Kamer, met dien verstande dat de integratie

van Invest International en de NII niet automatisch zal leiden tot minder regels. Die zal leiden tot één loket voor het bedrijfsleven. Dat is sowieso goed. Wij kijken breder of er nog regels zijn waarnaar we goed kunnen kijken, maar we gaan de exercitie die reeds is gedaan bij de evaluatie van het bedrijfsleveninstrumentarium niet helemaal opnieuw doen. Daar wil ik wel even voor waarschuwen. Met dien verstande geef ik deze motie graag oordeel Kamer.

**De voorzitter:**

De motie op stuk nr. 13: oordeel Kamer.

**Minister Sjoerdsma:**

Dan de motie van mevrouw Maes op stuk nr. 14 over barrières. Het kabinet neemt dat signaal serieus. We zijn ook druk bezig om te bezien hoe we de vergunningverlening kunnen versnellen. Herhaalaanvragen worden ook versneld afgedaan. Vanuit dat oogpunt geef ik de motie oordeel Kamer.

**De voorzitter:**

De motie op stuk nr. 14: oordeel Kamer.

**Minister Sjoerdsma:**

De motie-Maes/Lohman op stuk nr. 15 krijgt ook oordeel Kamer.

**De voorzitter:**

De motie op stuk nr. 15: oordeel Kamer.

**Minister Sjoerdsma:**

Daarbij wil ik wel één ding zeggen. Er wordt namelijk ook gevraagd om een brief. Daar ga ik even niet zo veel over zeggen, omdat het kabinet nog aan het nadenken is. Uw Kamer heeft nog een debat met de minister van Buitenlandse Zaken over grondstoffen. Ik zeg in alle eerlijkheid dat een van de dilemma's wel is wat Kamer en kabinet hierover met elkaar in de openbaarheid wisselen en wat er in vertrouwelijkheid gewisseld moet worden. Als ik de richting van het dictum mag omarmen en ook hier weer mag zeggen dat we even bezien of de communicatie een Kamerbrief wordt of iets anders, kan de motie oordeel Kamer krijgen.

**De voorzitter:**

De motie op stuk nr. 15: oordeel Kamer. Er is nog een vraag.

**Mevrouw Maes (VVD):**

Veel dank voor deze tegemoetkoming. Er kan natuurlijk ook altijd een vertrouwelijke Kamerbrief worden gestuurd. Ik denk dat dat een mooie middenweg zou zijn.

**De voorzitter:**

Oké. Dit was de motie op stuk nr. 15 en die krijgt dus oordeel Kamer.

**Minister Sjoerdsma:**

Dank. De laatste motie, die op stuk nr. 16, krijgt ook oordeel Kamer. Het kabinet bereidt een Kamerbrief voor met een kabinetsbrede notitie over AI, mede op verzoek van de vaste commissie voor Economische Zaken. De punten waarnaar gevraagd werd door de heer Lohmans en de heer of mevrouw Zwinkels — mevrouw Zwinkels, excuus, ik ken haar niet — zullen daarin worden meegenomen.

De **voorzitter**:

De motie op stuk nr. 16: oordeel Kamer.

Minister **Sjoerdsma**:

Dan dank ik de Kamer vooral voor het constructieve debat en de gestelde vragen.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Dan gaan we naar de toezeggingen. Daarvan zijn er drie.

- In de opvolging van de aanbevelingen uit het onderzoek naar het handelsinstrumentarium zal de minister ook meenemen hoe het aantal informatieverzoeken aan ondernemers kan worden verminderd. Hierop zal hij voor of bij de begrotingsbehandeling terugkomen. Dat is een toezegging aan de heer Hoogeveen.
- De minister zegt toe na te gaan of de OESO-richtlijnen ook gelden als voorwaarde voor subsidies en aanbestedingen van andere departementen en zal hier voor de begrotingsbehandeling op terugkomen. Dat is een toezegging aan mevrouw Kröger.

Mevrouw Kröger heeft daar een opmerking over.

Mevrouw **Kröger** (PRO):

Het was niet het nagaan óf ze van toepassing zijn, want daarvan weten we volgens mij met elkaar al dat dat niet het geval is. Hij zou met zijn collegaministers nagaan of het mogelijk zou zijn.

De **voorzitter**:

Dat wordt als zodanig aangepast. Dank voor de opmerking. Dan gaan we naar toezegging drie.

- De minister zegt toe voor de begrotingsbehandeling terug te komen op de Glasgow Declaration en of er wel of niet nog publieke middelen naar fossiele investeringen gaan. Dat is een toezegging aan mevrouw Kröger.

Oké, dat waren de toezeggingen. Ik wil iedereen bedanken voor zijn bijdrage: de Kamerleden en de minister. Ik wil ook bedanken voor de ondersteuning vanuit de griffer en de bode. Daarmee sluit ik dit wetgevingsoverleg.

Sluiting 14.02 uur.

